HAJNAL LÁSZLÓ GÁBOR

,,CSAK A REGGELEK BORZALMASAK…''

A Katolikus Magyarok Vasárnapja
és a Nemzetőr
közös kiadása

Hajnal
László
Gábor

„CSAK A REGGELEK BORZALMASAK...”

A borítólapot
Dálnoki László (München) tervezte

Készült
a Katolikus Magyarok Vasárnapja
nyomdájában
1739 Mahoning Avenue
Youngstown, Ohio 44509

HAJNAL LÁSZLÓ GÁBOR

„CSAK A REGGELEK BORZALMASAK...”

A Katolikus Magyarok Vasárnapja
és a Nemzetőr
közös kiadása

Youngstown — München 1982

Copyright by Hajnal László Gábor

ELŐSZÓ

Az életnek mindenütt van szennye, ártatlan áldozatok pusztulnak el szerte a világban, de a szomorú kiábrándultság ott ölt igazán hatalmas méreteket, ahol a vágy eleve vesztésre ítélve ütközik a realitással, és a „lehessek hű mindhalálig" költői könyörgés gyorsan megingó fogadalom lesz. Az idegbetegségbe, félelembe üldözött vagy az alkoholizmusba menekülők „klinikai realizmusa" azért veszélyes, mert az emberek kiszolgáltatottságukban, méltatlan helyzetükben, vergődések és szorongások közepette csak enni-aludni akarnak, s a vegetatív létezésükben arra már nem gondolnak: hogyan lehetne teljes szívvel szeretni azt a talpalatnyi hazát, aminek határait soha nem hegesedő sebhelyek rajzolják fel. A Duna-menti tékozló kis ország lakói három és fél évtizede élnek a teljes jövőtlenség hangulatában, valamennyien megfosztva a cselekvés jogától, legfeljebb csupán lelkükben vastagodhat némán a gyászszalag!

Gyötrő fájdalmak antológiája ez a könyv; olyan jelenségek elemzését gyűjtöttem csokorba, amelyek a mai magyar valóság egy-egy darabját mutatják be. Fél évtized munkáiból válogattam össze az írásokat, döntő többségét még otthon vetettem papírra, de nem publikálhattam, hiszen a hazai cenzúra jól tudja, hogy ebben az „énekijesztő korban" a szöveg is lehet remény, segélykiáltás. Emigrálásom után a Nyugaton megjelenő magyar nyelvű újságok, folyóiratok (pl.: Nemzetőr, Új Látóhatár, Katolikus Szemle, Új Európa, Irodalmi Újság, Bécsi Napló, Szivárvány, Katolikus Magyarok Vasárnapja), valamint a Szabad Európa Rádió szerkesztői adtak s adnak lehetőséget, hogy az esztendők óta fiókban lévő kéziratok napvilágot láthassanak, „levegőre kerüljenek".

A már közölt, illetve megjelenés előtt álló anyagokból csoportosítottam a kötetet. Tudom, minden szelektálás azt a veszélyt rejti: miért éppen ezt hagytam ki, és miért nem a másikat. A terjedelem azonban erősen korlátozott, 200 gépelt oldalnál nem lehetett hosszabb, ám az itt felsorakoztatott művekből is felsejlik a pusztulás vízióinak képe. Mivel a polemikus látomások mindig időtlenítenek és általánosítanak, igyekeztem olyan szociográfiákat is egymás mellé rakni, amelyek letagadhatatlan tényekként vádolnak: iszákosság, bűnözés, a munkás- és lelkészképzés problémái, a hazafiság

érzésének kegyetlen szétverése, az egészségügy katasztrofális helyzete; a kolhozba kényszerített parasztok emlékei stb., hogy röviden említsek valamit a tartalomból.

Hiszem, hogy az írás — tett! S mert a jelen a jövő múltja, a valóság feltárása nemcsak a ma, hanem a holnap szolgálata is. E kordokumentumok olvasásához használati utasításként csupán annyit: ne lapozzanak túl oldalakat hitetlenkedve, netán közömbös egykedvűséggel vagy formális szánakozással. Az otthon élő tízegynéhány millió honfitársukra gondolva végig jusson eszükbe, egy hazai költő, Utassy József kilátástalanságba sűrűsödő figyelmeztetése: „engemet ha árván hagytok, / ti is egyedül maradtok...", hogy az emigrációnak a nemzettel mint közösséggel szemben mi a kötelessége s minden fejezet végén nézzék meg az órát!

Aki szellemben gyávul, kortársait árulja el

— Miért emigráltam Magyarországról? —

Amikor a repülőgép 1981. június 7-én délelőtt a magasba emelkedett, nagyon magányosnak éreztem magam. A gondtalan turisták tömegében mosolytalanul ülve töprengtem menekülésem miértjén. Az irgalmatlan önvizsgálat nem könnyű, ám néha muszáj mérleget készíteni. Azóta is, a lágerélet unalmas óráiban, gyakran gondolkodom azon, hogy az „arctalanná" nyomorított írótársaim voltak-e bátrabbak, mert maradtak, vagy én tettem helyesen, amikor az „önkéntes száműzöttek" sorsát választottam? De cselekedhettem-e másképp, hiszen kitört belőlem a kreatuális kín legelemibb vágya: szabadon, félelem nélkül élni, s kiordítani a torkomba ragadt mondatgombócokat.

*

A hatvanas évek végén, egy társaságban, az 56-os eseményekkel kapcsolatosan idézte valaki a hajdan nagy hírű Ravasz püspököt: *„Csókot a sebekre, virágot a sírokra!"* Hatalmas katarzist váltott ki bennem, mert egyet sem ismertem a sebesültek közül, nem tudtam, merre vannak az elesettek — kivégzettek — sírjai. De ez nem az én vétkem volt. A forradalomról alig beszéltek idősebb barátaim, akkor is misztikus ködbe burkolták. A tankönyvekben nem említették, más forrásmunkákhoz képtelenség hozzájutni, noha az olvasás joga is hozzátartozna az emberi szabadsághoz. A húszévesek naivságával kezdtem érdeklődni, verset írtam, felvonulást szerveztem, s 1969 novemberében már rács mögött döbbentem rá, hogy a múlt faggatása nem veszélytelen vállalkozás. Szerencsére az izolált tépelődés nem tartott sokáig. A „felszabadulásnak" hirdetett 25 éves szovjet uralom jubileumán amnesztiát kaptam (egyben rehabilitáltak is), és pár hónap múltán újságíróként dolgozhattam. De nem sokáig!

Az országot járva, emberekkel beszélgetve mindinkább azt tapasztaltam, hogy csupán a külföldiek számára fogalmazott kommünikékben van minden a legnagyobb rendben. A figyelmes hazai szemlélődő gyakran csak Patyomkin-falakat lát, s nem érti: a párt hogyan hirdetheti olyan tétel győzelmét, amit évtizedek óta kép-

telen bizonyítani. Mivel a politikai, társadalmi vezetés sorozatos hibáit a zsurnalisztáknak kell megmagyarázni, a problémákat elkenni, 1974-ben kiléptem az újságíró szövetségből, remélvén, hogy a bűntársi undor a gyógyulás kezdete. Szabadúszó lettem, s őszintén hittem abban, hogy rövidesen más lesz a helyzet, az ország vezetői végre betartják majd a humanitást hirdető magyar alkotmány pontjait, és a demokrácia nem uralmat jelent, hanem az igazság biztosítását, kimondhatóságát. Műfajomul ezért elsősorban a szociográfiát választottam — bár írtam verset, novellát, színdarabot, filmforgatókönyvet is —, a komor tényeket faggattam: miért égnek ki korán a fiatalok, bolyonganak hit és remény nélkül, lesznek alkoholisták, öngyilkosok, idegbetegek. Miként Allen Ginsberg fogalmazta az Üvöltés című versében: *„Láttam nemzedékem legjobbjait az őrület romjaiban...”* — úgy nekem is fájt minden önpusztító sors, könnyekkel küszködve hallgattam az időbarázdálta arcú, rengetegszer kisemmizett, borzalmasan fáradt tekintetű parasztokat, akiket „kollektivizálás” jelszóval kényszerítettek tsz-be.

Esztendőkön át csatáztam szerkesztőkkel, konokul érveltem kihúzott sorokért, nem fogadtam el a publikálhatóság feltételeként: *„A negatívumok mellé legalább annyi pozitívum kell, mert a szocialista író feladata elsősorban a napos oldal bemutatása!”* Rengeteg anyagom maradt asztalfiókban, de türelmesen vártam, bizakodtam, hogy a tollforgatók statáriális „elkötelezettsége” nem kedvez hosszú időn át az irodalomnak, hiszen a valósággal nem lehet a végtelenségig tréfálni. A hetvenes évek vége felé aztán valóban fújdogálni kezdett a liberalizmus szele, már nem volt feltétel a felefele mérték, napvilágot láthattak az úgynevezett „rázósabb” témák — persze mértékkel —, a fiatal írók közül sokan kaptak ösztöndíjat, mehettek külföldi tanulmányutakra, tucatszám jelentek meg különböző antológiák. Ám igazi alkotói csoportok alig alakultak, mert belénk ivódott a félelem. Generációm feltehetőleg génjeiben hordozza a gyanakvást, szüleinktől örökölve ezt a tulajdonságot, akik a háború alatt, majd a személyi kultusz éveiben megtanulták: vigyázni kell a szavakra, a nyelv kihágási objektum lehet. Mi is „téglát” sejtettünk a másikban, besúgónak véltük barátainkat. Vádaskodtunk és vádoltak lettünk! — miközben teljes szívünkből vágyódtunk a vox humanára, az ámítás nélküli beszédre, ám a túlszított bizalmatlanság miatt ez többnyire csupán óhaj maradt. Nem vettük észre, hogy koncepciózusan a „divide et impera” módszerét alkalmazzák velünk szemben.

Fordulópontot a Fiatal Írók József Attila Köre szervezésében tartott, sokáig halogatott, majd nagy nehezen engedélyezett lakiteleki találkozó (1979. május 18—19.) jelentett, melynek résztvevőit

találóan nevezte Tollas Tibor „búvópatak nemzedéknek". A tanácskozáson én is felszólaltam (beszédemből idéztek a Nemzetőr 1980 februári számában), a fiatal írók felelősségének, bátorságának fontosságát hangsúlyoztam, azt, hogy a (kultúr)politikának sikerült teljesen elgyávítani a pályakezdő alkotók többségét a machiavellista cinizmussal: *„Nem tiltunk semmit, de mindent megakadályozunk!"* Ennek következményeként tényleg alig akad ebben a generációban szókimondó szociográfus — tényíró —, egyformán tétovázóvá szürkültek, mondataik végére még felkiáltó-, vagy kérdőjelet sem mernek tenni. Pedig Sütő András szerint: *„Hová kell az írói mersz, ha nem a közismert dolgok kimondásához? Mi lehet szigorúbb államtitok egy adott társadalom valóságos közállapotainál? Mi más az író, ha nem a torkonragadott reménység, akitől szorongó lelkek sokasága várja, hagy nevében is szóljon, de olykor vakmerően gyávák vagyunk!"*

Mindannyian azt reméltük akkor, valami új kezdődik. Fel mertünk állni, számon mertük kérni elsikkasztott történelmünket, hittük, hogy vége a lelkiismeret totális elnémításának, a prolongált etikátlanságnak. Tévedtünk! A szentendrei összejövetelen már feltűnően fagyosabb volt a hangulat, és ezt nem tudta feloldani sem Lezsák Sanyi, sem Tóth Erzsi okos, bátor véleménynyilvánítása. Mögöttünk éreztük — ösztönösen — a szorosodó kordont, hogy a művelődésügy hivatalnokai szankciókon törik fejüket. Sebaj! — legyintettünk néhányan, a forgószeles viharok legfeljebb koptatják, de nem gyöngítik sorainkat, a piramisok is így lettek hegyesebbek. Sajnos, a pesszimistábbak — bár még tréfálkozva — látták reálisan a jövőt: *„Ez egy olyan szabad ország, ahol a szabad ember azt csinál, amit szabad neki!"* És igazuk lett: 1981 márciusában a „búvópatak nemzedéket" tömörítő Fiatal Írók József Attila Körének működését felfüggesztették.

Amint az Élet és Irodalom kurta hírben közölte a minisztérium döntését, az addig szorosnak hitt háló darabokra szakadt. Rögtön jelentkeztek a *„Na, ugye, szél ellen nem lehet..."* ostoba kárörvendői, és az óvatoskodók: *„Hallottátok, mit tettek a Bibó-emlékkönyv szerzőivel is, pedig azok már neves művészek..."* Különös hírek keltek szárnyra: ezt rúgják ki az állásából, az nem kap ösztöndíjat stb. A mendemondák elérték céljukat, az erkölcsi nihilizmus sorra döntötte le lábukról a gyöngéket, a bátrabbak hiába vártak segítségre. Majd mindenkinek akadt zsarolható pontja: lakáskiutalás, gyerek felvétele a bölcsődébe, óvodába, elfektetett kéziratokra kötöttek gyorsan szerződéseket, különböző előnyös munkákat adtak. A kultúrpolitikusok taktikusan igyekeztek minél több fiatallal kompromisszumot kötni, és a konjunktúralovagok gyorsan felismerték,

hogy a harcnak nincs sok értelme, ám ebből most némi hasznot lehet húzni. Csak kevesen tartottak ki eredeti elképzelésük mellett, túl kevesen, de tisztelet illeti mindazokat, akik úgy vélekednek: ha szellemben gyávulnak, kortársaikat árulják el!

Bennem is ezerféle érzés kavargott, míg döntöttem: az emigráns arvaság veszélyét választom, mert ha otthon maradok, előbb-utóbb örvénybe kerülök, s nem biztos, hogy képes leszek ellenállni a hatalom présének. A kiszolgáltatottság sok mindenre kényszeríthet, de — a mondás szerint — túl a krisztusi koron az ember már felelős a saját arcáért, tetteiért. Ám itt a kérdés: vesztes vagyok, netán győztem? Még nem tudom. A láger olyan nekem, mint a mélyből a napfényre igyekvő bányásznak a keszon, amely átmeneti tartózkodási hely, két, különböző légnyomású, zárt helyiség között. De bármerre is ficamodjon az utam, sorsom, makacsul hiszek abban, hogy a szellem képviselőit nem lehet kifosztani, a hazában, népben, nemzetben való gondolkodás jogát elvenni tőle, bűnéül felróni, ha a magyarság múltját, jelenét, jövőjét félti. Ismét Sütő Andrást idézem: *„A nyelv nem szentírás, de kapcája sem akármiféle betyárkodásnak!"* Márpedig egy olyan országban, ahol minden harmadik szó ismét kimondhatatlan, csak zsiványnak szegődhetnék el.

*

Bőröndömbe alig pakoltam valamit. Elutazásom előtt végigjártam az unalomig ismert utcákat, és séta közben Husz János legszebb imáját memorizáltam: *„Keresd az igazat, hallgasd az igazat, tanuld az igazat, szeresd az igazat, mondj igazat, őrizd az igazat mindhalálig!"* Ezt az erkölcsi parancsot s néhány megírandó ötletet raktároztam el fejemben, hiszen tudtam, hogy Magyarországon csupán a gondolatok nem jelentés- és vámkötelesek.

Fiatal írók és a csöndes szabadságharc

„Tejfoggal kőbe mért haraptál...
(József Attila)

Még a legtisztább forrást is betakarhatja idővel a moha, ezért alkalmanként muszáj szétbontani a víz csörgedezését akadályozó ágakat, hogy az üdítő cseppek közül, ha csak egy-kettő is, de továbbjusson a tengerig. Mint ahogy az óceánok is kiszáradnának a beléjük futó patakok nélkül, úgy az embereknek is szükségük van az emlékezésre, az összehasonlítás keserűségére, s elmondani, hogy generációm, harmincévesek, milyen sajátosan költői sorssal küzdve élik a helytállás nagy kalandját!

*

A fiatal írók csoportja a 70-es évek közepén József Attila nevét vette fel, de az alakuláskor egyikünk sem gondolt arra, hogy alig fél évtized múltán — 1981 márciusában — feloszlatják a Kört, s azért leszünk „kegyvesztettek", mert megfogadjuk névadónk tanácsát: *„A mindenséggel mérd magad..."* — és ellentmondunk a politikai vezényszavaknak. Ám ezt kellett tennünk, mert megsűrűsödtek körülöttünk a hazugságok, az érték és érvényesülés régen nem ugyanaz volt, s akik az utóbbit tekintették elsődlegesnek, hamar elsüllyedtek a provinciális másodvonalba. A 150 fős csapat tagjai botladozva keresték a helyes utat, de elfogadható „jövőkép" híján öntörvényű közösségek alakultak, s noha mindannyian „fiatal írók" voltunk, ritkán akartuk ugyanazt. Vitáztunk a semmiről, nem vettük észre a közöttünk élő hétköznapi hősöket, nem éreztük fontosságát — és hiányát — a lelki higiéniának, hiszen a mi életünkből már száműzték a szivárványt!

Lekötöttek a publikálás nehézségei, a „névtelen" pályakezdőktől alig közöltek valamit a szerkesztők (kivéve az intézményesített mellébeszélőket), hónapokat várt megjelenésre versünk, novellánk, szociográfiánk. Senki nem vett komolyan minket, az írószövetségnek nem akadt 30 évesnél fiatalabb tagja (Petőfi ebben a korban már halott volt), s érthető, hogy sokan igyekeztek a „kívánalmaknak" megfelelően dolgozni, ám a „mindenre kaphatósággal" devalválódott alkotótársaim értéke. Kiadók előszobáiban toporgó, a sike-

rek reményében kompromisszumra hajlandó ifjoncokként kezelte generációm tagjait a kultúrpolitika, olyan értelmiségiekként, akik elfeledték — vagy meg sem tanulták! —, milyen erkölcsi parancsot állított eléjük József Attila: *„Sziszegve sem szolgálok aljas, nyomorító hatalmakat... Én nem fogom be pörös számat...”*

De abban tévedett a hatalom, hogy mindenki a „rendszer neveltjeként” gondolkodik. Sokunk szívében ért a vágy, mert nem akartuk, hogy csupán kartoték-adatok legyünk a Művelődési Minisztérium név- és címlistáján. Lassan csordogáló patakokként kezdtünk egy mederbe terelődni, és mire elérkezett a lakiteleki találkozó (1979. május 18—19.), a gránitsziklák márványkeménységű falait áttörve a felszínre bukkantunk, s így lettünk „búvópatak nemzedék”. Mind többen álltak mellénk, titokban vagy nyíltan, és kijelentettük: tovább nem tűrjük, hogy a kommunista ideológusok és történészek által kotyvasztott szélhámossággal elsikkasszák történelmünket.

A tanácskozás első napjának estjén néhányan összegyűltünk, és Ratkó József verséből idézve: *„Vert falak közt vert emberek, s imigyen pereg a mérhető idő...”* — azon töprengtünk, mit is tehetnénk mi a hajdan szép arcú anyáinkért, vidám apáinkért, kiknek arcáról régen lefagyott a nevetés az átélt szenvedésektől, rettegésektől, s imává zsugorodott szájukon minden remény. Vagy mit a gyerekeinkért, akiknek nem szabad az óvodában nemzetiszínű zászlót festeni — nem is tanítják erre őket —, az iskolában nem lecke a Szózat és a Nemzeti dal második versszaka, a bolsevista ideológiával teli meséikből hiányzik a szépség és jóság, s nekik már senki nem rajzol lovat! Azt akartuk, hogy az ő álmaik már tiszták maradjanak, szájukat ne sebesítsék ki a visszanyelt mondatok, ne kelljen fogaik közül csikordulni a szavaknak, a tiszta gondolatok ne akadjanak fenn a dadogás rengetegében, miként ez történt velünk és a mi szüleinkkel.

Reménykedtünk, tervezgettünk, hogy mi tényleg a tudásnak tehetünk panaszt, hiszen közülünk sokan végeztek egyetemet, bennünket nem „kineveztek” tollforgatóvá, „mert a pártnak szüksége van írástudókra”, hanem éppen fordítva. Önként akartuk elmondani a hatalomnak, hogy mi fáj, dörömböl az emberek lelkében, mert ahogyan József Attila is írja: *„Im itt a szenvedés belül, ám ott kivül a magyarázat!”* A költő holttestét a szárszói sínek mellett az 1914-es magyarországi vasutak térképével takarták le, s van ebben valami hátborzongató abból a predesztinációs elméletből, az eleve elrendeltetésből, amely ezt a népet sújtja. De a vesztett csatáink nem okoztak annyi kárt, mint a jelenlegi szisztéma: a história malmaiban szét akarják morzsolni a magyarságot, „leváltani”

őseinket — legyen az Zrínyi, Kossuth vagy Nagy Imre —, hogy így majd a semmihez sem kötődő, gyökértelenné, internacionalistává és kozmopolitává lett nép tömeggé, a nemzet etnikummá, a haza országgá és a nyelv jelekké szegényüljön.

„Tejfoggal kőbe mért haraptál..." — motyogtuk halkan, amikor gáncsoltak, sajtóperekre idéztek minket, de munkált bennünk a büszke dac, s a legocsmányabb megaláztatásokat is elviseltük, mert tudtuk, hogy van — mindig is volt e hazában — szellemi honvédelem, csöndes szabadságharc. Ez viszont csak akkor lehet győzedelmes — mondogattuk —, ha a népet sikerül a nemzeti identitástudatára ébreszteni, mert amíg csupán ösztöneikben magyarok, műveletlenségük folytán könnyen válnak mindenféle szociális demagógia áldozataivá. Az 1867-es kiegyezés óta a magyar nemzeti tudat fokozatosan eltorzult, s az 1956-os forradalom után a maradékot is kegyetlenül szétverték. Különösen a mostani tizen- és huszonéveseknél lehet nagyfokú közömbösséget tapasztalni, ezért szorgalmaztuk, hogy az ifjúság történelmi tudatának fejlesztését új alapokra kell fektetni, s a közel ötven esztendeje megfogalmazott óhajt, „a nemzetet rá kell döbbenteni magyarságából adódó elsőszülött jogára!" — a gyakorlatban alkalmazni. Ám ezt a törekvésünket „nacionalizmus"-ként értékelték a politikusok, ami jogot sért, tehát büntetni kell.

Attól féltünk mi is, mint a költő, hogy a *„Semmi ágán ül szívem...*" érzés evidencia lesz, és ez súlyos nemzeti depresszióhoz vezet. Szerencsére a nyomasztó körülmények között is akadtunk néhányan, akik nem azonosultunk a filléres karrieristákkal, belső árulókkal. De mire tehettünk volna valamit, a hatalom lecsapott. Már Lakiteleken gyanakodva figyelték azt az ajándékot, amit minden résztvevő kapott mintegy szimbólumaként a fiatal írók jelenlegi helyzetének. A perni motívumokkal díszített kerámia karmaiban arcot vivő sast ábrázol, de az alkotója eltorzította a tekintetet, s az égbe lendülő királyi madár megnyomorított arccal repül a magasba.

Ám el lehet-e venni a „repülés" reményét-jogát azzal, hogy feloszlatták a Fiatal Írók Körét!? Aligha, mert nincs az a diktatúra, amelyik a legkeményebb szankciókkal, idomítással elérje, hogy a madarak ne akarjanak fel-felszállni. Egy pacsirtából soha nem lesz tengeralattjáró!

Kiknek a sírján virágzik a béke?

„Zöld égen libeg álcázott halál.
Terepszínű a lélek. Pókfonál
ing-leng, mint hóhérkötél a falon.
Most béke van, de nincs nyugalom."
(Ratkó József)

Ha egy társadalom tudatzavarral küszködik, ott általában nem nőhet fel egészséges gondolkodású, történelméről józanul gondolkodó ifjúság. Márpedig az én korosztályom, a harmincévesek — és a fiatalabbak — állandó csalódások között serdült felnőtté, hiszen sorozatosan kaptuk hazugságokon az előttünk járó generáció írástudóinak nagy részét. De hiába kerestünk választ a szimplifikált félmúlt arányeltolódásainak okaira, az idősebb nemzedék hangadói sem segítettek. A részleges amnézia — feledékenység — mindig gyanús, jelen esetben ez lenne a kollektív szégyenérzet? Ám van-e joguk az illetékeseknek pironkodni és szemérmetlenül letagadni, hogy mi is történt az ötvenes évek elején, majd 56 októberében, és miért végezték ki 58 júniusában Nagy Imrét és társait?

*

Emigrálásom után, Nyugaton olvashattam először olyan leveleket, amiket a börtönből — siralomházból — küldtek, és szíven ütött a belőlük sugárzó fájdalom. Egy szabadságeszményt így megcsúfolni, a hősöket titokban lemészárolni, az elmenekülteket hazátlan bitangokká minősíteni — a magyar történelem során senki nem merte. Az elpusztultak temetőit hiába keresni, nincs! — letagadják, nem riadva vissza olyan kapitális lódításoktól sem, mint tette ezt Molnár Géza, a Kortárs folyóirat 1981/10. számában megjelent Jégtörő c. memoárjában — idézem: *„Losonczy Géza belekeveredett az 56-os esztendő szerencsétlen eseményeinek forgatagába, hazájától távol halt meg."*

S ebben az a szörnyű, hogy a fiatalok el is hiszik, mert nincs, aki korrigáljon: hohó, talán a börtön borbélyát kellene faggatni, aki csövet vezetett Losonczy torkába, s ott ölték meg a Gyűjtőfogházban! Ám a bolsevik államfők hármas júdáscsókjából és a hóhér halálos ölelésétől félő, elnémított magyarok milliói szótlanok

maradnak. Elbujdosott, illegalitásba vonult a lelkiismeret. Nem véletlen, hogy még napjainkban is annyi a mogorva, magába forduló ember, hiszen a bánkódás és a bűnösség felismerése egyaránt nehezen gyógyuló lélektani katasztrófához vezetett.

A Magyar Nemzet 1979. április 25-i számában közölt cikkében Barabás János, a KISZ KB akkori titkára ezt mondta: *„Az egyik budapesti ifjúsági klub két éven át próbálkozott, hogy találjon valakit, aki előadást tartana a Rajk-perről. Mentek történészhez, politikusokhoz, végigjárták a szóbajöhető intézményeket az alsóbb szinttől a legmagasabbakig. Mindhiába, előadót nem találtak."*

Vajon miért nem vállalta senki, noha Rajkot rehabilitálták, mártír lett... és róla sem! Az ország vezetői hiába próbálnak tagadni, a „tíznapos október" halottai, akiknek még a nevét is tilos kimondani, közöttünk vannak, visszajárnak, s fülünkbe súgják annak a hajnalnak a történetét is, amikor az agónia letörölte arcukról a fényt. Eszméjük tovább él, befészkelik magukat elménkbe, lelkünkbe, mert a legyőzöttek igazságát nem lehet elnémítani. A humanizmus és a szabadságvágy erkölcsi tőkéje új vesszőket hajt, s a túlvilágról is olyan üzeneteket „sugároznak", amiktől most is fél a hatalom.

A fiatal írók lakiteleki, majd szentendrei tanácskozásán az évtizedeken át tartó megriadt poétika helyett *„Hazát s népet álmodánk"* — mi is, mint Arany, Petőfi, és arra kértük a (kultúr)politikusokat, hogy ne előre megfogalmazott tételek szerint osztályozzák a história különböző eseményeit. Bár azon lehet vitázni, hogy létezik-e objektív történelemábrázolás, de az mindig a hamisításhoz vezet, ha a cselekményeket „felülről" minősítik. Kitűnő példa erre Hollós Ervin — Lajta Vera: Köztársaság tér 1956 című könyve, amely a Kossuth Kiadónál jelent meg 1974-ben. Milyen lét az — kérdeztük —, amikor oly mélyre húzták az eszmét, hogy annak ismerete nélkül képtelenség jó hazafinak, becsületes magyarnak lenni?

De talán éppen ez a cél, mert a fiataloknak kell a példakép, ám manapság nincs követendő modell, mindenkit deheroizálnak, sem az iskola, sem a tömegkommunikáció nem akar pozitív hősöket adni, feltehetőleg azért, mivel a negatív példa nem lelkesít. A história szétverése odáig fajult — „hála" az akkori oktatási miniszternek, Gosztonyi Jánosnak, aki most a Magyarok Világszövetségének a főtitkára! —, hogy a hetvenes évek elején megszüntették a történelemből való kötelező érettségi vizsgát.

Annyit hallottunk innét-onnét, hogy Kádár megígérte Nagy Imrééknek, ha kijönnek a jugoszláv követségről, nem lesz bántódásuk, de aztán fausti cinizmussal bitóra juttatta őket is. Éppen

24 esztendeje, 1958. június 16-án végezték ki Nagyot, Malétert, Gimest...

Vajon éltek-e az utolsó szó jogával, s miben reménykedtek a bírák: abban, hogy rimánkodnak, hogy a leláncolt kezek kegyelemért könyörögnek? Hát ebben alaposan csalódtak, mint ahogy abban is, hogy lassanként majd elfelejti a nép a Tóth Ilonkákat, Gérecz Attilákat és a többi százakat, ezreket. De a költői óhaj örök érvényű: *„Az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért...''* Az én generációm sem akar letiport nemzedék lenni, akikre annyira hatnak a dogma-dózisok, hogy a megfélemlítettek példáin okulva csak lavírozni, s nem lázadni akarunk.

Sütő András szerint: *„Az író a honfitársainak ‚tűzfelelőse' — de csupán akkor, ha népe sorsát a saját sorsával, maga jövőjével látja azonosnak. Ezért tiszták a madarak, mert azok úgy énekelnek, ahogy a csőrük áll.''* Igen, aki mellébeszél, az hazudik! Ám a fiatalok közül mind többen akarják dajkálni az eget-földet, veszik észre, hogy az örvények kavargásában elsikkadnak a válaszok, és mind vörösebbre sötétül a trikolór. De *„ha nyög a remény ha a zászló / a veszejtők lábán kapca''* — ahogy Nagy László kiált versében —, a proletárdiktatúra sem más, mint egy nemzet önuralma: elviselni, hogy a KGST javait „testvériesen'' osztják el, s nem fele-fele alapon.

Lakiteleken, amikor el akartam mondani, hogy mi, a tegnapi naiv legénykék azért vagyunk kiábrándultak és árvák, mert csalódtunk! — leintettek, üljek a helyemre. Szerettem volna idézni Zrínyi Miklóstól is: *„Ha az embernek van egy titkolt sebe, akkor vagy megmutatja és meggyógyítja, vagy eltitkolja és belehal!''* Aztán figyelmeztetni a jelenlevőket, hogy ne feledjék: kiknek a sírján virágzik most a béke!

*

A nemes gyász mindig szűkszavú és pontos, mint az idő ujjlenyomata. Az 56-os forradalom óta felnőtt egy generáció, akikben tovább él, nem fárad a fájdalom: emlékeznek bátyjaikra, nővéreikre. Minden besüppedt, gazos, elhanyagolt temetősarokban őket sejtik, remélve: a mésszel leöntött tetemükön könnyű a föld, hogy egyszer még olyan virág nőhet ott, aminek levelein kicsorbul még a leghidegebb szibériai szél is!

Hajoljunk a hit parazsára...

(Töprengések nemzedékem közérzetéről és hazafiságáról)

Mottó: *„A rosszul megírt, elrendezett múlt föltámad, visszajár, állandóan zavarja az embert. A megíratlan idő el se megy: ködszerűn üli meg a tájat és az elmét. Barbár, mint a teremtés előtti sötétség."*
(Illyés Gyula)

Első rész

Az elhagyott táj álmokban is lázít. Hiába temetődnek mélyre a fájdalmak, elég egy szó, mondat, s vége az önfegyelmű hallgatásnak. A becsapottság torzító zsibbadtsága sem feledteti, hogy megraboltak harminc éven át, deportálták előlem az igazságot. Létezik-e emberség-korrektúra ebben a kettészakadt történelemben? — töprengek mind gyakrabban emigrálásom óta, mert nem akarok egész életemben megtűrt vendég vagy kiátkozott zabifelnőtt lenni, hiszen így korán elkopnak lázadásaim. Bár még bizton érzem, hogy nem fegyverletételre születtem, de azt is tudom: az igazság olykor szegényít, s éppen ezért hamissá teheti a valóságot. Mégis megpróbálom felvázolni, hogy tapasztalataim szerint miért merítik ki Magyarországon a hazaárulás fogalmát mindazok, akik — Csoóri Sándort idézve — *„Képtelenek a hűtlenségre, az árulásra, akiket hiába hagytak el az istenek, nem hagyják magara a világot, mert örökké velük marad a feladatuk!"*

Már most, az elején kihangsúlyozom, hogy nem valami vérgőzös faji mítoszok trónra emelésének szándékával ágálok a magyarságtudatért, a „honszerelemért", csupán tényekkel igyekszem bizonyítani: hová vezetett bálványimádók féktelen diktatúrája. Hogy az 1945-ös fordulat után felnőtt nemzedék tudatából a „szocialista hazafiság" jelszavával mennyire verték ki a nagy elődök szellemi, eszmei örökségét, miért veszik csak kevesen észre a Rodostó és

Turin fölött világító csillagot. Azt ugyan mind ritkábban hiszik el, hogy ami Petrográd egén pislákol, egy új korszakot, a szebb jövőt mutatja, de sokan besétáltak az ifjúsági és politikai szervezetek közösségteremtő ideológiájának finoman álcázott csapdájába.

Ám ahol az illuzórikus politika érvényesül, karrierrel, teljesebb élettel kecsegtetnek, mialatt felszámolják az egyén autonomitását. De a pillanatnyi sikerek tömegével tévesztik meg a naivakat. Közben a tudatzavar egyre mélyül, így később szinte képtelenség a jövőre orientált önvizsgálat, mert aki néhányszor hazudott vagy elhitte a lódításokat, az általában megszokja, tovább görgeti, hiszen nem tud — mer! — őszintén a tükörbe nézni. A bolsevizmus ezért is hatalmas történelmi merénylet a szabadság, az emberi méltóság és kultúra ellen, s ha nem vigyázunk, a humánum veszíti el a csatát. De ez a küzdelem nem lehet monodráma, mert ha a többség lusta vagy gyáva, az mindig a hatalom malmára hajtja a vizet. Ebben a harcban már nemcsak az a kérdés: „ki ellen", hanem tisztán kell látni azt is, hogy „milyen célért", mert napjainkban a panelgondolatok semmit nem érnek!

Elöljáróban még annyit: ha túl soknak találják a felsorakoztatott negatívumokat, vádakat, s „ellenpontozásként" kevésnek az elért eredmények megemlítését, annak oka egyszerű. Soha nem kedveltem az egyenlő arányokra törekvő publicitás módszerét, a csak „óvatosan bírálni" mentalitást, és dicséreteket zengeni, amikor egy vonat pontosan indul s érkezik meg. Ez — lenne — a természetes. Az ilyen konformista tollforgatás hintajátékának következményeként mindig a minőség és a tartalom kényszerül defenzióba, s győzedelmeskedik a stréberség. Nem véletlenül támadták Csoórit is annyian, amikor bátran kijelentette: *„A hetvenes évek Magyarországa az életszínvonal növekedése és a szabadabb mozgás ellenére is beteg lelkületű ország. A saját levében forgó irodalomnak a siránkozáson és a botrányos leltárkészítésen túl meg kell tanulnia fellázadni a cselekvés jogáért küzdő élet nevében!"* Erre teszek most — szerény — kísérletet, a teljesség igénye nélkül, csupán arra szorítkozva, hogy vázlatosan bemutassam: fiatal írótársaimnál és nemzedékemnél a „bedobozolt" életvitel következtében mennyire korcsosult el a nemzeti érzés, a hovatartozás fontossága, a gyökerek keresése.

Ősi hiedelem, hogy aki sokáig néz szembe az oroszlánnal, meghátráltatja a fenevadat. Talán igaz, de kérdéses, mi a jobb: ingerelni vagy méltón megmaradni? A probléma ma is éppen annyira aktuális, mint az ötvenes években, amit generációm rövidnadrágos kölyökként élt meg, de azért ránk tenyerelt a barbár pedagógia. Pótcselekvések közepette nőttünk fel, s noha a dédelgetett

kedvencek langymeleg biztonságában pancsikolhattunk, ám ezért cserébe nem beszélhettünk vissza. Márpedig akit gyerekkorában megfosztanak a nyelvöltögetés jogától is, az mire „igazi felnőtt" lesz, menekül minden nehézségtől, semmilyen konfliktust nem vállal, szépen, egyszerre lépeget. A dresszírozás elkezdődik a bölcsődében: mikor lehet enni, aludni, játszani, s aki netán ellenkezne, az rossz, dá-dá...

Így folyik le az egész élet, óra, szünet, óra, szünet ritmussal, s ha valakinek mondandója van, csak úgy beszélhet, hogy a vezetőknek tetsszen, különben baj lesz. Kórusban kell köszönni, tapsolni, az individuális törekvéseknek, cselekvéseknek nincs helye. Ellopják még a gyerekkort is! Csoda-e, hogy átlépve a kamaszság küszöbét, mindannyian szenvednek a nemzedéki lefokozottság érzésétől, de mit tehetnek, hiszen a szavukat felemelők „téridegenné", kiküszöbölendő, likvidálandó elemekké válnak. A „renitenskedő" fiatalok ekkor értik meg, hogy az előttük járó generáció félelme miben gyökeredzik: Damoklész kardjaként lebegett fejük fölött még az úgynevezett „konszolidációt követő években" is a szankciók lehetősége — bármikor rákerülhetnek a „tiltottak" és „száműzendők" listájára. Ám a mártíromságra csak kevesen képesek — gyakran értelmetlen is lenne —, a kereszt is túl nehéz!

Herzen klasszikus mondata szerint: *„Politikai szabadság híján az irodalom az egyetlen szószék, melynek magaslatáról hangot adhat a nép lelkülete."* De hiába van a fiatal tollforgatók némelyikében elkötelezettség, ha az illetékesség jogától eleve megfosztják valamennyi alkotót. Az immár legendássá és újkori mérföldkővé lett lakiteleki találkozón is (1979. május 18—19.) az volt a központi téma, hogy az embernek a nemzettel mint közösséggel szemben mi a kötelessége, jelent-e valamit ma, ha valaki konokul ragaszkodik magyarságához, s monomániás daccal perlekedik népe történelmének valódi bemutatásáért. A végeredmény közismert. Hatalmi szóval, diktatórikusan szétverték a csoportot, mellőzve minden, egyenrangúságon alapuló dialógust.

A Fiatal Írók József Attila Körének — feloszlatása előtt — 150 tagja volt: költők, kritikusok, szociográfusok, műfordítók, kötettel és anélkül, egyetemi végzettséggel és nyolc általános iskolával. Akadt közöttük orvos, jogász, mérnök, tanár, mozdonyvezető, gyári munkás, szépen beszélő és dadogós, korrekt és becstelen. Nem folytatom a felsorolást, ezzel is pusztán azt akartam érzékeltetni, hogy az alapszabályban meghatározott, 35 év alatti életkorú alkotók nemzedéki közérzete — bizonyos hasonlóságot leszámítva — nem húzható egy kaptafára. Már önmagában a „fiatal" meghatározás bonyolultságára utal, hogy ez tekinthető jogi formulának,

biológiai ténynek, a tapasztalatlanság szinonímájának stb. Az Élet és Irodalom hetilapban 1980. június 14-én vita kezdődött *Továbbjutni, ha lehet...* címmel, és három hónapon át polemizáltak a fiatal irodalom lehetőségeiről. A pályakezdőket Sükösd Mihály akkor három csoportba sorolta:

1./ Akik jól érzik magukat, megtalálják mozgásterületüket az az adott, hagyományos közegben, társadalomban.

2./ Akik magányos farkasok, közegen kívül élnek, dolgoznak.

3./ Akik keveslik az adott közösségi igényeket, ezért ilyen-olyan kiscsoportokat keresnek és alakítanak ki maguk számára.

Közel félezer levél érkezett a szerkesztőségbe az ország különböző pontjairól, s a foglalkozásban, korban teljesen heterogén hozzászólók azt fejtegették, hogy fiatalok irodalma nem is létezik Magyarországon, mert az egész állóvíz! S ebbe a belterjes tespedtségbe érkeznek — harmincévesen, de csak akkor, ha művük elegyedésre hajlamos. Annyian beleszólnak a lapszerkesztésbe — s aki fizet, az irányít! —, hogy jól kitapintható, láthatóan eltérő koncepcióról nem is lehet beszélni, de hogyan is lehetne, amikor mindenütt szinte ugyanazok az alkotók szerepelnek. Az *„Én megjelentetem a te írásod az én lapomban, te megjelenteted az enyémet!"* szisztéma mindennapos gyakorlat. A folyóiratok általában jól álcázott antológiák, ahová a fiataloknak igen kevés esélyük van a betörésre. Ez csak akkor sikerül, ha belehajtják fejüket az elfogadottnak kikiáltott normatívák igájába.

E szomorú képet csupán az festi derűsebbre, hogy az olvasók, a külső szemlélődők is pontosan látják: az „állam bácsi" mindent összpontosít a kezében, kijelentvén: „Add ide, ehhez én jobban értek." Azt viszont már nem ismeri be a hatalom, hogy az irodalomról folyó vita mindig akkor forrósodik fel, ha nem szűk, szakmai kérdésekről van szó, sokkal inkább össztársadalmi problémákról. A lakiteleki tanácskozáson is azok érezhették úgy, hogy feljelentették önmagukat, akik túllépték a szokványosan fonnyadt elmélkedések sekélyes szintjét, mert a politikusok jobban kedvelik a kényelmes, konformista alkotókat. A párttollnokok nem is késlekedtek, Majakovszkij-idézettel figyelmeztették a lázadozókat: *„Irodalmi csavargó-had, elég volt a nyavalygásból, kotródjatok! / Zavartok csak felvonuláskor, támadáskor..."*

Ebből muszáj érteni, s hiába jogos az irodalomért aggódók számonkérése: Micsoda mű az, amelyik a gondolatot nem mondja ki, ehelyett körülbeszéli, s micsoda alkotó az, aki a leírtakat ezerszer megfontolja, de nem a kifejezés, a hangzás, a nyelvi szépség legtökéletesebb megvalósítására törekszik, hanem csupán arra gondol, hogyan fogadja a kéziratot a szerkesztő, a kiadó! Ez, bi-

zony, így van, s vitathatatlan, hogy a hazai irodalom akkor volt — lesz — színvonalas, ha nem azon kell(ett) töprengeni: szabad ezt leírni? Egy olyan korban, társadalomban, ahol hallgatni vagy taktikázni kényszerül a poéta, ott a művészet szabadságáról vitázni, ilyen-olyan voltáról elmélkedni nem más, mint a lázrózsák alaktani csoportosítása.

Vajon kinek jó, hogy az utóbbi esztendők irodalmi termése, miután sikerült kilábalni a „szocialista realizmusból", tele van befelé forduló, öncélú esztétizálgatással, csellengő hősökkel, sok a modoros novella, regény, amelyekből hiányzik az „üzenet", a magyarság társadalmi tudatának ébresztgetése. Hiába mondják a kritikusok ezt alkotói tévelygésnek, tarthatatlan iránynak, a remény lobogóját nem fújja semmi. Az ötvenes évek kilátástalanságának érzése vetekszik a mai helyzettel, s csak néhány, elmélyült felelősségű művész figyelmeztet a nemzethalál lehetőségére, de rengetegen nem veszik komolyan Nagy Lászlót: *„Dal hamis húron pendülni ne merjen!"*

Ő énekelt a deres majálisokról, a lefejezett rózsákról is, s haláláig ismételgette: *„Hajolj a hit parazsára..."* A Zöld angyalban azt írja: *„Ha sírni tudnék, a rettenetes tengerhez mennék, de könnyeim kora lejárt, vége a lírai fényűzésnek, vért akar az ábránd, kiderült, a tündéri párna helyett fekete tőkén a fej, s már skarlátban a balsors fölötte áll."* Kellenek ennél szebb, tisztább szavak? Ám ki érti meg, hányan akarják felszedni a szétszórt gyöngyöket?

A löwenthali teoretika szerint: *„A tömegkultúra ellenfogalma a művészet."* De ez — tegyük hozzá — bátorság és demokrácia nélkül nem lehetséges. Az a néhány, fanatikusnak bélyegzett alkotó, aki még melengeti hitét, maradék bizalmát — ehhez a hatalmas munkához kevés. Az irodalmi progresszió titka, hogy pontosan megtalálja a nyilvánosságra érett ügyeket, de ezt a tételt azonban sokan összetévesztik a felelőtlen odamondogatással, a kabaré színvonalú szájaskodással. Igaz, így is el lehet terelni a figyelmet a lényegről, s még csodálkoznak az állampolgárok: lám, már ezt is szabad. Szilveszteri műsorban parodizálhatják Kádárt, lehet tréfálkozni az áremeléseken, mert ugye a nemzeti gondokon egyszerűbb viccelődni, mint javítani. Sírva vigad a magyar! — de tehet mást? Oly mindegy, hogy Káin vagy Ábel, tisztességes vagy ocsmány, csak a kommunizmust ne bírálja, ezt a magasztos eszmét, még akkor se, ha egyre nyilvánvalóbb tételeinek s propagandájának ostoba voluntarizmusa.

Hogyan fér meg egymás mellett az optimista életelv hirdetése és a pesszimista irodalom? Sehogy, de a reálisan helyzetelemző panaszhoz nincs is jog. Csupán áttételesen, fikciókban fogalmazva, a múltba vagy a jövőbe helyezve lehet — kell — napjaink problémái-

ból valamicskét felvillantani. Ezért félnek annyira a szociográfiától — a tényirodalomtól —, s művelőit minden eszközzel elriasztani ettől a műfajtól. Márpedig a jelen a jövő múltja, s egy korszak attól lesz történelem, ha az írók napjaink valóságának feltárását fontosnak tartják, de nem taktikázva, diplomatákat megszégyenítő modorossággal, harsány hallelujázással, hanem felelősségük igazával.

Bella István egy versében azt kérdezi: *„Ki ragozza el magyarul az időt, / szótövek, félmondatok ideje jő?"* S ha az elhallgat(tat)ott szavak keservéhez még hozzászámítjuk a küldetésüket tisztességesen teljesíteni akaró alkotók megaláztatását, a húzódozás érthető. Fekete Gyula hiába figyelmeztet folyamatosan az utóbbi negyedszázadban elkapart négymillió gyerek ürügyén a már-már koncepciózus nemzetpusztításra, könnyed replikával válaszolnak az illetékesek: a túlszaporodás veszélyes. A szociográfiával szembeni defenzívához tartozik még, hogy „köztes műfajnak" deklarálják, amit csupán a feltűnésre vágyó dilettánsok vállalnak fel. Ez a „minősítés" ugyan kapásból megcáfolható Csák Gyula, Moldova György, Végh Antal, Kunszabó Ferenc, Galgóczi Erzsébet, Csoóri Sándor eddigi munkáival, de Tar Sándornak is igazat kell adni — sajnos —, amikor a Forrás folyóirat szervezésében tartott kerekasztal-beszélgetésre nem ment el, helyette ezt a levelet küldte:

„A szociográfiát lejáratták, kisajátította magának az ,ellenzék', amely a szociográfiával onanizál. Írnak valami rettenetesen szomorú munkástörténetet, amiben mindenki nyomorog, amit aztán sehol nem közölnek, és máris túllihegi mindenki. Ez a belépő a szamizdatok világába, szárnyra kap a hírnév Keleten, Nyugaton. De ezek a féltehetségek, ám az okos emberek ezt nem veszik észre, pedig el kellene gondolkodniuk. Érdekes lenne viszont egy jó tanulmányt készíteni a szociográfia és a hatalom, valamint a társadalmi-politikai alakulások viszonyáról, s általában a kritikai magatartás útvesztőiről, csapdáiról."

Sikerült befeketíteni a műfaj hitelét, ám Lakiteleken — mindig visszatérek ide, mint annó a tánciskolában a kályhához — a kulturális élet párt- és állami irányítói azonnal felhördültek, amikor szemükre vetettük: ha már a távol s közelmúltunk megismerését palánkokkal veszik körül, legalább napjaink sorsfordulóiról írhassanak a fiatalok szabadon, vehessék szemügyre a jelent. A politikusok gyorsan felmérték annak a veszélyét, hogy amennyiben ez a generáció elkezd tisztán látni, nem fogadják el többé az általuk kotyvasztott szélhámosságot. Inkább hulljon szét a csapat, mint a bontott rőzse venyigéi.

Egyedül mindig nehéz, de kihez csapódjanak a közösségre vá-

gyódó entellektüelek: valamelyik „elkötelezett" vagy „mellébeszélő" irodalmi csoporthoz, kávéházi handabandázókhoz, a közömbösökhöz, a magukat polgári ellenzéknek hirdetőkhöz, netán a belső emigrációban lévőkhöz, bár ez utóbbiak nem közlik nevüket és címüket a szamizdatok címoldalain. Teljesen mindegy, hiszen sehol nincs nagy bázis. A politikusok ezért pingálhatják erős színű vízfestékkel szépre a jövőt, ami bármikor letörölhető és újramázolható tetszés szerint. Taktikázásuk eredményes, mert nincs, aki korrigáljon, a szemfényvesztésekkel elvakított, ide-oda sodródó kompország lakói nem veszik észre, hogy egy olyan kis nemzetnek, mint a magyar, még lélegezni is radikálisan kell, különben március és október szellemével büntetlenül kufárkodhatnak a szolgalelkű funkcionáriusok.

Csoóri Sándor nemrégiben így vélekedett azokról a fiatal írókról, akik a tisztességet és a magyarságot zsigereikben hordozzák: *„Mintha nem is vitatkozó írásokat olvasnék, hanem megannyi panaszos üzeneteket, Mikes Kelemen-i levelet, valamilyen jelenidejű száműzetésből. A rodostói hang kertelés nélkül tör a felszínre..."* S mennyi mindent panaszolnak — eredménytelenül. Mióta küzdenek az ellen, hogy a népüket féltő alkotókat elsöprik az — Adyt aposztrofálva — erőszakoskodó, tilinkós álparasztok, a nyafogó ifjú-vének, a finom kultúrlegények. Vigyázni kell, mert ismét bekövetkezik a szomorú tragédia: *„Késő az álmunk, a sikerünk, / Révünk, nyugalmunk, ölelésünk, / Mi mindig mindenről elkésünk."*

Második rész

Mottó: *„Ez csak félreértés lehet,*
de mi belepusztulunk.
Végtelen sok megváltás van,
csak nem nekünk."
(Franz Kafka)

A mai magyar nemzeti érzés- és tudatvilág szociálpszichológiai kutatói fáradságot nem kímélve bizonygatják: nincs ez rosszul, csak a mindenben hibát keresők akadékoskodnak. Már Babits is utalt arra — olvasni a citátumot a Világosság 1981/1. számában: *„Ha belülről nézem, akkor az extra Hungariam is érthető és megbocsátható. Ha kívülről nézem, akkor a Szózatunk is talány és vétkes finitizmus. Minden nemzetnek megvannak a titkai, amik egyszerre teszik erejét és gyengeségét. A hibák rendszerint azonosak*

az erényekkel. Csak a nézőpont más." A terjedelmes tanulmány szerzőpárosa, Csepeli György és Lányi Gusztáv a magyar nemzeti tudat (Bibó István-i terminusával szólva) „zsákutcás" fejlődésének okait elemzi, s a 70-es évek egyik vívmányának éppen azt tartja, hogy ma már lehet járni ezen az aláaknázott terepen.

Az ilyen érvelésben mindig az a veszélyes, hogy eltereli a figyelmet a lényegről. Azt most sem említik, miszerint: a „kiválasztottak" és az „ideológusok" mindig is mozoghattak e témakörben, de pontosan tudták, hogy hova ne lépjenek, mert ott robban. Amint a kommunisták megjelentek a politikai porondon, kiporciózták: miből mennyit lehet, a többi nacionalizmus, sovinizmus stb. Révai József már 1946-ban cikket írt *A magyarkodók ellen,* s hűséges tanítványai negyed század múltán is születésnapi kegyeleti aktusként engedélyezték Illyés Gyula *Különc* című drámájának bemutatását, amelyben Teleki Lászlónak állít emléket. A *Szellem és erőszak,* otthon betiltott könyvében a következőket mondja erről Illyés:

„A darabomat tízegynéhány éve írtam, színpadilag legsikerültebb művemnek érzem. Hanem miért is szikkadt ennyi ideig a lagzira kész menyasszonyok módjára? A benne oratio obliquaként kifejezett magyar sorskérdés, egy létben annyiszor fenyegetett nép ábrázolásának szokatlansága miatt? Másrészt a nemzethalál hovatovább kedélyrontásig ismételt idézgetése miatt? Nyilván. A népe új Mohácsát átélt író, akit féltő aggodalmaiért élete első felében nemzetgyalázás vádjának sarával vertek arcba, aztán életének második felében annak a gondnak megszólaltatása miatt azzal, hogy elfogult nemzetieskedő, majd tévelygő nacionalista. Alig tükrözi valami úgy a szellemi élet közösségi hatását, hogy mit vél előadhatónak a színház..."

Ez a probléma annyira bonyolult, hogy érdemes elidőzni vizsgálatánál. A mostani fiatalok közül kevesen tudják: azért ítélték el az 56-os felkelés leverése után Gáli Józsefet, mert — a vád szerint — a forradalom előestjén, Rajk rehabilitált temetésének napján bemutatott *Szabadsághegy* című darabjával „hozzájárult a zavargások kitöréséhez". A 70-es években az erdélyi írók — Sütő András, Páskándi Géza, Kocsis István — premierjeitől rettegtek, s lassanként majd minden hazai szerző lekerült a programról, még Katona Józsefet és Madách Imrét is száműzték. Nem kell a Bánk bán, sem Az ember tragédiája.

Az Élet és Irodalom 1982. február 26-i számában Hubay Miklós, az Írószövetség újonnan (titkos szavazással) választott elnöke egész oldalas anyagban polemizál arról, hogy mitől lesz magyar a nemzet színháza! A hosszú esztendők alatt felgyülemlett bosszúsága akkor érte el tetőpontját, amikor a Hazafias Népfront Országos

Tanácsa fórumot hívott össze annak megvitatására: miképpen lehetne véget vetni a színházak jó részénél tapasztalható, tüntetően magyar drámátlanítási szisztémának. Nos, erre a beszélgetésre egyetlen rendező kivételével senki színigazgató nem jött el. Márpedig partner nélkül nem lehet dialogizálni. Hubay tehát nem tehet mást, mint saját észrevételeit közli, melynek lényege:

„Jól tudom, vita mindig is volt azon, hogy mi a magyar irodalom társadalmi szerepe. Mi volt? Mi most? S én hozzáfűzném: mi lehetne egy iránytűje vesztett nyugat-európai és amerikai értelmiség számára, akik oly ösztönös érdeklődéssel viseltetnek Közép-Európa iránt. Mi pedig vitákban méricskélünk, hogy mekkora az irodalmunk nemzetközi rangja — még ha csupán nyelvébe zárt, lepecsételt palackposta üzenet is a mondanivalója. És az a vissza-visszatérő kritikai dilemmázás, hogy melyik a magyarnak termett vezető műfaj: az ösztönösen lírai vagy a filozófiai sütnivalókat is igénylő drámai? Sajnos, itt még a regény sem menő műfaj, hisz olvasom a Színház című lapban, a Nemzeti Színházról szóló tűnődésben: az erőteljesebb epika — dramatizálás — színházi lehetősége sem állt rendelkezésre. Világos: olyan szegények vagyunk, hogy még vízzel sem főzhetünk. Észrevehetjük: minden kérdésben az érték vált kérdéssé. Minden kérdés axiológiai kérdés. De ha mélyére nézünk e kérdésnek, megállapíthatjuk, hogy a vita: mit ér a magyar irodalom? — összefügg azzal a másik, immár messze nem esztétikai kérdéssel, hogy: mit ér az ember, ha magyar!"

Egyre kevesebbet! — tegyük hozzá szomorkás tárgyilagossággal, hiszen az erre irányuló, gyökérkereső faggatódzás, a fiatalok között végzett felmérések gyászkeretes képet adnak a napjainkban tapasztalt magyarságtudat elsatnyulásáról. A „Ki vagyok én?" — kérdésre csak elvétve kerül első helyre a nemzet mint a hovatartozás megjelölése. Sokuknak ez nem is lényeges. Különösen az a riasztó, hogy minél inkább magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál gyakrabban mutatható ki az ambivalencia, a negatív érzés. Elhangzottak olyan válaszok is: *„Egyáltalán nem vagyok büszke arra, hogy magyar vagyok, még szégyenlem is... Nekem tulajdonképpen mindegy, magyar vagyok-e vagy más néphez tartozom..."*

S hogy ezek nem csupán nyeglén odavetett szavak, hanem igaz is, lemérhető többek között a kokárdaviselés gyakoriságában. A megkérdezettek 60 százaléka nem tűzi fel március 15-én. A Himnusz hallgatása sem jelent számukra semmit. Nem akarom mentegetni az így gondolkodó nemzedékem tagjait, ám hogy idáig jutottak, nem feltétlenül az ő hibájuk. Képtelenség olyasmivel azonosulni, amit nem éreznek önmagukénak. A mostani fiatalok felülről

irányított „önlefokozását" még azzal is megcsúfolja a hatalom, hogy a felszínen ugyan megünnepeltetik az 1848-as jubileumot, de összekapcsolva más évfordulókkal. A Forradalmi Ifjúsági Napok keretében turmixolják 1919. március 21-ével és 1945. április 4-ével, így indokolva az internacionalizmust hirdető és jelképező vörös lobogók jelenlétét. S ez ellen nincs apelláta, sőt, meg is magyarázzák: *„A pozitív jövőképpel rendelkező nemzedékek sose hátra, mindig előre néznek!"*

Szerencsére még nem sikerült mindenkit tömegarcúvá nyomorítani, és akadnak még szép számban, akik nem fogadják el a „futószalag-rendszerű" indoklásokat, s alkalomadtán radikálisan szembefordulnak a nemzettudat rombolásával, a lényeget elsatírozó szocialista historizálással, annak sajátos módszereivel. Tőlük retteg a hatalom, s ezért még intenzívebben alkalmazzák a bomlasztás mechanizmusát: a sematikus ünneplésekkel és a meghamisított múltábrázolással szabályosan megutáltatják a történelmet a fiatalokkal. A kilúgozott alapfogalmakkal aztán nem lehet kezdeni semmit, ha hiányzik az érzelmi háttér, amely emocionálisan is igényt keltene. Az iskolában — kezdettől — nemcsak tanítani, nevelési eszközként is alkalmazni kellene a magyarság sorsának alakulását, de „nehéz a múltat bevallani".

S elvárható-e mindez azoktól a pedagógusoktól, akik maguk is felkészületlenek, vagy hiányzik belőlük a sugárzó hit, netán mindkettő. Ám akik még akarnának is tenni valamit, nincs rá lehetőségük, hiszen például az 1848-as szabadságharcra kétszer harminc perc van a tanrendi tematikában. Meghatározó szerepe lehetne ebben a családnak is, de a szülők ilyesmire nem érnek rá, meg félnek is. Sok múlna továbbá a formákon, hogy ez a nemzedék saját nyelvén, érzelemvilágához közeli fogalmazásban hallja az igazságot, de a konzervatív szöveg idegenül cseng a fülükben. Valójában ez sem mentség a hazaszeretet feladására, de a kommunizmus mindent kisajátító, szervezett bestializmusa nemcsak abban nyilvánul meg, hogy börtönökbe, Gulágokra küld százezreket, hanem magának vindikálja a múlt, a jelen, és a jövő bemutatásának jogát is. Szigorú korlátok közé szorítja a gyerekek történelemszemléletének kialakítását, noha éppen ettől függne a holnap.

A lelkiismeretesebb tanárok gyakran panaszolják azt is, hogy a mai fiatalok nem tudják érthetően kifejezni gondolataikat, képtelenek szerepelni, beszélni. Ez a felduzzasztott osztályok következménye, mert ahol harmincan-negyvenen járnak egy csoportba, ott fél év alatt legfeljebb négy-öt alkalommal juthat szóbeli felelethez a diák. Márpedig a kifejezés hiánya súlyos gond akkor, ha valakitől érzelmekkel teli megnyilvánulást várunk. A hazaszeretet-

re nevelés egyik alapvető fontossága lenne, hogy fejlesszék az anyanyelvi kultúrát is. Ehelyett a trágár szavak burjánoznak az irodalomban, a filmben, a köznapi beszédben egyaránt. Amikor a moziban ülő fiatalok még vissza is hallják a naturális káromkodást a vászonról, saját stílusuk igazolását látják ebben: lehet tobzódni a trágár szavakban.

Számos újság, folyóirat foglalkozik alkalmanként ezzel a témával, de általában „uborkaszezoni" helytöltőként. Ezért is érdemel különös figyelmet minden olyan írás, amely a nyelvet és a magyarságot azonos szinten vizsgálja. Legutóbb Ruffy Péter tollából lehetett a Szent György napi Magyar Nemzetben érdekes polémiát olvasni. A fájdalmas valót kitűnően látó hazai zsurnaliszta, aki meg tudta őrizni szellemi integritását, a következőket panaszolja:

„A nemzeti tudattal nagy baj van. Kicsorbult, megtépázott, szétziláltatott, s hiába hirdetjük anyanyelvünk szépségét, tisztaságát, páratlan eszköztárát, ha fiaink, unokáink a magyar nyelvet az iskola és a tanrend egyik, ha nem a legunalmasabb tárgyának tartják. Hogyan félthetik, szerethetik, ápolhatják, hogyan lehetnek büszkék magyar anyanyelvükre, ha ez a tudat identitászavarral küzd, s csak kevesen, azok is csak félénken lehetnek büszkék magyar voltukra, küzdelmes és küzdelmeiben is fölmagasztosult magyar történelmükre. Nem egészen véletlen az, hogy diákjaink nagy része viszolyog a magyar történelemtől. Nem tanítják szépen, vonzón, a nemzeti érdeklődést felkeltő módon. Még önmagunk szembeköpdösése is előfordul a tankönyvekben!

Miért nem merjük, tudjuk, akarjuk megtanítani azt, hogy mindig, minden korban fellobogtak és elbuktak forradalmaink, s e bukott revolúciók miatt egy valóságos nemzetszámba menő népességnyi magyar, ötmillió ember él külföldön. Ősi szülőföldjén vagy szerteszórva az egész világon. Az igazságtól nem tartózkodni kell, meg kell tanítani. A nyelvművelés kérdésében messzire jutottam, de ez a távolság csak látszólagos. A zászló rúdja összefügg a lobogó selymével, és a selyem a zászló színével...!"

Az biztos, hogy az újságírók tevékenységét elismerő Rózsa Ferenc-díjat ezért a cikkéért nem fogja megkapni Ruffy Péter, ám sokan megköszönjük ezt a szinte kordokumentumot arról: mivé is lesznek az internacionalizmus szellemében nevelt gyerekek. De van még ennél is riasztóbb gond: rohamosan növekszik a fél- vagy a teljes analfabéták száma. Az 1980-as felmérés szerint a hétévesnél idősebb népességen belül a „nulla osztályt jártak" száma 185300 az országban. Ez a mennyiség világosan megcáfolja azt a hiedelmet, hogy az írni-olvasni nem tudók javarészét az öregek között

kell keresni, akik a múlt átkos örökségeként hozták magukkal ezt a jussot.

A Budapest havilap 1982/5. számában Kertész Péter némi malíciával írja: „*Újra és újra meghatódunk az írástudatlan ezermestereken, akiknek egy élet kevés volt arra, megtanulják nevüket leírni, és komótosan rajzolják az oktatási patthelyzetet tükröző X-et a pontozott vonal fölé. A változás ma legfeljebb annyi, hogy ugyanezt a kunsztot piros körmökkel sem szégyen bemutatni.*" S ez már a szocializmus vívmánya, hiszen a legutóbbi népszámláláskor felvett adatok szerint, csak az 1—5. osztályt kijártak száma 1 547 400. Azok pedig, akik már a 6—7. osztályt is elvégezték, 2 150 650-en vannak. Nem kell matematikai zseninek lenni ahhoz, hogy a végeredményt illetően bebizonyítsuk: az általános iskola nyolc osztályát be nem fejezettek bizonyítványait az utóbbi 35 esztendőben osztották ki, abban a korszakban, amiről nagy hangon hirdetik: — „*Sikerült felszámolni az analfabétizmust!*"

Ez is csupán egyike a hatalmas blöfföknek, hiszen 1980-ban csak a fővárosban 400 000, írni-olvasni alig vagy egyáltalán nem tudó polgár él; igaz, talán némelyik jobb anyagi szinten, mint a diplomások. Az iskolai végzettség különben is hamis kulturális mérce lehet, mert nem ez a szinonímája a tényleges műveltségnek. Az orvosok, mérnökök, ügyvédek, tanárok és egyéb „entellektüelek" között is szép számban találni olyanokat, akik véletlenül sem vásárolnak könyvet, s ha netán mégis, az legfeljebb lakásdísz. Nekik aztán beszélhetünk az anyanyelv ösvényeiről, amelyek felkutatásáért Kőrösi Csoma Sándorok keltek útra. Az imént említett cikk szerzője joggal mondja:

„*Rendszeres kabarétréfa téma a kortárs magyar művészet, amely fölött ma már azok is pálcát törnek, akik bele se kóstolnak. Érettségi találkozókon rendre az első kérdések között szerepel: Mennyit keresel? Mire vitted, öregem? De hogy gondolkodom-e, tájékozódom-e a világban — az nem kerül terítékre a fehér asztal mellett. Csak a papírnak s a papírpénznek van egyre inkább konvertálható hitele. Mitévők legyünk hát? Ijesszük meg a varázserejű hályogkovácsokat? Iskolázzuk be őket, hogy azt is elfelejtsék, amiért a világra jöttek? Miért csak a fél vagy teljes analfabétáktól, a nyolc osztályt el nem végzettektől kérjük számon mulasztásukat, ha egyszer a számon kérő gazdasági, társadalmi vezetők közül is jónéhánynak hiányzik az oskolája? Százával tanítanak iskolákban képesítés nélkül, vagy a képesítésüknek nem megfelelő tárgyakat, miközben — nagyon helyesen — jogosítvány nélkül tíz métert sem szabad vezetni gépkocsival az utakon...*"

Tudom, irreális óhaj lenne, hogy mindenkiből bölcselőt neveljé-

nek. Erre nincs is szükség, de a kérdezni merő és a válaszkereső gondolkodás igénye a XX. század második felében miért tűnik fikciónak? Feltehetőleg azért, mert a felülről irányított tömegkultúra zárt ideológiája még az értelmiségi létet is felemásságokból férceli össze, s engedékenysége pusztán addig megy, hogy „pantallós embereinek" némi kiváltságokat engedélyezzen. Soron kívüli autó, gyerek felvétele a bölcsődébe, ám ennek is ára van: a szellem szabadságának rádiuszát erősen megnyirbálják. S mire a becsületesebbje észbekap, hoppá, én nem ilyen lovat akartam, már túl késő.

Az ész diadalának sárba taposása ellen küzdőknek csak alkalmanként engedélyeznek egy-egy töredékes rekviemet, mert az is baj lehet, ha valaki nem látja a jövőt, de még nagyobb probléma, amikor tisztán látják: az út szakadékba vezet. Az ideológusok szerint ez azért lehet veszélyes, mert ha a társadalomban a kisebb-nagyobb közösségek jövőképe elhomályosul, elveszítik megváltáshitüket. Bár egyfelől pontosan ez lenne a cél, de amennyiben a távlatok beszűkülnek a közvetlenül mindannapos boldogulásra, akkor az individuális igények és érdekek érvényesítése aránytalanul nagy szerephez jut, s a közösség a holnap helyett a tegnap felé fordul. A történelemben keres szárazföldet a lába alá. Ez pedig megengedhetetlen vagyis tilos!

Legyenek inkább analfabéták vagy félműveltek, akik úsznak a divatos áramlatokkal, magukra szednek ezt-azt, és komolyan hiszik, hogy gondolkodva vitáznak, noha előregyártott s „beetetett" értékítéleteket szajkóznak. A mai terminológia szerint műveltnek az számít, aki végkövetkeztetéseket mond fel brosúra szabvány szerint, s az a jó, ha az összefüggésekről, politikai háttérről fogalmuk sincs. Természetesen a kialakítható értékítélet lehetőségétől eleve megfosztja a fiatalokat a tömegkommunikáció is! A „csőlátásra" nevelés következtében kevesen veszik észre, hogy mikor borulnak össze az ágak az úton, s vállalkoznak az előttük álló falak megmászására. De miért is tennék, fogalmuk sincs arról, mi van a túloldalon. Egy felmérés szerint a 35 év alattiak több mint kétharmada soha nem volt Nyugaton, és fele a magyar határon túl.

Otthon pedig, a saját közegükben senki nem szól rájuk, ha ostobaságot mondanak, káromkodnak, nem beszélnek szépen, helyesen. Nem ok nélküli annak a párhuzamnak kihangsúlyozása, hogy Magyarországon a nyelv és politikai rendszer szinkronban van egymással, mert Callois francia akadémikusnak elhihetjük: *„A szigorú nyelvezet az igazság és a szabadság hordozója, míg a henye nyelvezet a csalás és szolgaság jelképe!"*

Harmadik rész

Mottó: *„Ha tűrni kell, tűrni fog a nemzet, mert amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse visszahozhatják, de amiről a nemzet önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kérdéses.”*
(Deák Ferenc)

Érdekes kísérlet lenne az ország vezetőinek vizsgáztatása, hogy mennyire ismerik az általuk irányított provinciát. Minden bizonnyal számosan „megbuknának”, mert fogalmuk sincs arról, hogy mi történik a Körúton vagy az alföldi pusztákon, talán még azt sem tudják, mennyibe kerül egy kiló kenyér. De nem csupán ilyen „földhözragadt” ügyekben lehet fejükre olvasni bűneik halmazát, hanem ennél sokkal lényegesebb probléma, hogy a nekik nem tetsző tényeket mereven elutasítják. A hatalom sem a politikába, sem a művészetbe nem enged beleszólást, a közbekiabálókat kitaszigálják a porondról, mint a hangoskodó nézőket a színházból. Az értelmiségnek különlegesen speciális szerepet osztanak: átélés helyett a tudomásulvételt, a racionális megértés bólintását várják a diplomásoktól, akik példáit lefelé minden réteg követi.

Ennek a célnak elérésében komoly eredményeket értek el az utóbbi 35 esztendőben. Az „idomítás” kezdetét veszi a kisdobos őrsben, majd az úttörőcsapatban, s folytatódik a KISZ-ben, a pártban és egyéb tömegszervezetekben. Hittanra, templomba járni a kiközösítés veszélyét rejti, a vallásos témák említése még akkor is gondot okoz a tanároknak, ha azoknak művészettörténeti jelentésük van. Így a gyerekek többségének fogalma sincs, hogy ki is volt Mózes a kőtáblával, miért küzd a kígyóval a Laokoón-csoport, mit tett Júdás és Pál apostol. Tőlük hiába kérdezni Mindszentyről, Ordass vagy Ravasz püspök érdemeiről, noha ők a közelmúltban tevékenykedtek, igaz, csak Istennek tetsző módon, s messze nem a párt dirigálása szerint. De akik netán tudják is, általában mélyen hallgatnak erről, s ahogy közelednek a „tűzhelyhez”, úgy lágyul, finomodik a hangjuk. Ám mindezért cserébe a hatalom még a leghűségesebbeknek sem hisz feltétlenül, mert a kommunizmusban,

ahol nem alulról, egymásra épülnek a szervezetek, legnagyobb ellenség a saját magukból eredő bizalmatlanság.

„Fő az éberség!" — címén a nyugalom helyett mesterségesen szítanak ütközőpontokat. Valójában nem lenne ekkora konfliktus a nemzedéki misztifikációból, feszültség és hamis tudat a másik féllel szemben, de ez is hozzátartozik az egység helyett széthúzás taktikájához. Az ellentmondások halmozódó csatározásai végül identitászavarban mutatkoznak meg mind a fiataloknál, mind az idősebbeknél. Generációm részben azért szenved élményhiányban, mert ráerőszakolt közösségben él, ahonnét kiebrudalták a társas cselekvésekhez szükséges nyitottságot, mobilitást.

Az utóbbi évtizedekben értelmiségiekké lettek nagy százaléka munkás-paraszt származású. Ez önmagában dicséretes tendencia, ám éppen ezek az „entellektüelek" szégyenlik szüleiket, kinevetik a régit, mert a finomkodó, sznob igényeiknek ez nem elég. Őket nem érdekli a falvak múltja, jelene, jövője, a paraszti lét hajdani gyötrelmei: apjuk hogyan lett az ötvenes években tíz holddal kulák, mennyit vívódott pár esztendővel később, míg aláírta a tsz-tagsági nyilatkozatot. A faluról elszármazott pedagógusok hozsannázták az oktatás integrálását, hogy szüntessék csak meg a tanyasi iskolákat, mert az onnét kikerülő gyerekek hátránnyal indulnak az élet minden területén. Gyorsan elfelejtették, hogy mit jelentenek ezek a kis, familiáris közösségek, akiket az erőszakos városiasítással megfosztottak a madarak énekétől, az akácvirágok illatától, a természetben élés lehetőségétől, ahonnét még manipulációktól mentes őszinteséget hoznak magukkal, ami, igaz, legtöbbjükről lekopik az egyetemen. Nem a „hátránnyal" van baj, hiszen a fél vagy teljes analfabétákat a város sokkal intenzívebben termeli. A radikális urbanizálás következtében „arctalanná" válnak mindannyian, elveszítik autonomitásukat. Szórakozásként, tizenévesen elég a fülrepesztő zajú diszkó, ahol csak bambán gubbasztani lehet, társalogni nem. Később meg, már ki-ki a pozíciójának megfelelő szintű vendéglőben, csárdában, vadásztársaságban ülve, az újmódi nosztalgiának hódolva, pacalpörköltes, halászleves, túróscsuszás „nagy zabákon" dőzsölnek, cigányzenével, de „elvtársi alapon". Itt s így dőlnek el kinevezések, leváltások, kölcsönök, sikerek, bukások!

Főleg az ilyen „parti-vitézekből" rekrutálódik a lenini hasznos idióták serege, akik a karrier reményében cipelik — vagy cipeltetik másokkal — a transzparenseket, belépnek a pártba, tapsolnak, bólogatnak, mindent megszavaznak, s hirdetik, mégha nem is hisznek benne, hogy a szocializmus a boldog élet záloga. Ám az annyit hangoztatott „internacionalista testvériség" ellenére szégyenletesen keveset tudnak a határainkon túli honfitársaikról, arról, hogy

a Duna völgyében úgy tapadnak rá körben a mostani országra, mint kenyérre a héja: Szlovákiában, Kárpátalján, Romániában, Újvidéken, Burgenlandban is élnek magyarok milliói.

Köteles Pál a Mozgó Világ 1981/2. számában a történelmi és nemzeti tudatot vizsgáló szociológusok porig sújtóan szégyenletes eredményeit tette közzé. A 246 maturáló gimnazistával — öt vidéki és egy budapesti osztály tanulóival — kérdőívet töltettek ki. Arra a kérdésre, hogy hol élnek nagyobb tömegben magyarok a világban, s hogyan kerültek oda, a megkérdezettek 27%-a tudott felelni, és arról, hogy „minden harmadik magyar a határon kívül él", 4%-nak volt fogalma. És ebből az alig egyharmadnyi fiatalból is 62% a határokon túli magyarokkal való kapcsolatról azt mondta: „Sorsukért nem vagyunk felelősek..." A lesz-e Magyarország 2500-ban? kérdésre a nagyobbik hányad egyöntetűen felelte: „Ez nem magyar ügy, hanem a szocializmus kérdése." A szerző így összegzi a vizsgálatot: *„A mi fiataljaink történelmi és nemzettudata sivár, és semmiféle akarati tényezőt nem tartalmaz..."*

Idáig jutva töprengéseimben csak dadogni lehet: a magyarság sorsának alakulása nem magyar ügy! Pusztuljanak csak, mint az erdő fái, ezért nem vetnek gátat a különböző devianciák katasztrofális sodrásának. Tízezrével válnak el évente, néha a lakodalom tovább tart, mint az új pár együttélése, az alkoholisták és a súlyosan veszélyeztetett iszákosok száma eléri a félmilliót, minden esztendőben ötezren lesznek öngyilkosok, ami megfelel egy nagyközség lakosságának. És az önpusztítókhoz, a halálba menekülőkhöz még adjuk hozzá az „egykézés", az önreprodukciót sem vállaló családtervezést, s mindjárt nem tűnik lázító propagandának a nemzethalál gondolata. De mit számít ez a néhány millió, rebelliskedésre hajlamos ember a nagy „testvéri közösségen" belül! *„Ez nem nagyar ügy, hanem a szocializmus kérdése!"* — hirdeti a maga kiszenvedte múlttal nem rendelkező fiatalság.

Ez is az én nemzedékem, de milyen pozitív „jövőképet" rajzolhatnának fel nékik azok a pedagógusok, akik képtelenek a kétarcúságra, s két pont között legrövidebb útnak az egyenest tartják, akik utálják a cinkos kapcsolatokat, s noha nincs bennük küldetéstudat, nem is alkusznak. A Kortárs 1982/2. számában Levendel Júlia, négy gyerek anyja (!) középiskolai tanár és író, ezeket mondja: *„Ha nem is gondolok önsajnálkozóan újra meg újra kudarcos, félkudarcos próbálkozásainkra s a leszűrhető tanulságokra, hogy a jövőben is legfeljebb Sziszüphoszként hajolhatunk a kövünk fölé, azért érzem a reménytelenséget. És sajnos egyre kevesebb haragot, és egyre több fájdalmat érzek a megkopott arcok, a követ már egyáltalán nem látó vagy a sarat is kőnek hazudó egykori tár-*

sakat figyelve. Ha olyannak látom a világot, ha úgy hiszem, hogy egy fürdőszobába benyitva bármikor felakasztott emberre találhatok, mit mondok a gyerekeimnek erről a világról... Minden korosztály, talán öntudatlanul, de szenvedi a felhalmozódott tisztázatlanságokat, mert a hazugságokból és elhallgatásokból nem lehet kialakítani semmit... A magyar irodalom, amely kétszáz évig a jövő bűvöletében élt, amely romantikusan, teleologikusan, de mégiscsak erőt és tartást adott egy nemzetnek a jövőfestéssel, elveszítette ezt a vigaszt teremtő képességét is..."

Nem túlzás azt állítani, hogy év végi zárszámadásaink minden szinten veszteségesek, de ez sem vet gátat az olcsó optimizmusnak. Hiába üvöltik a veszedelmet látók József Attilával: „*Nagyon fáj!*" — naponta leamputálnak valamit a még talmi csillogású demokráciából, szabadságból, emberi jogból is. E lassú haldoklás szinte koncepciózus prolongálásának láttán felvetődik annak kérdése: törvényszerű-e, hogy a lelkek számának csökkenésével és sorvasztásával arányosan apad az erkölcs szintje is? Fülep Lajos református lelkész évtizedeken át figyelmeztetett szószékről, intelmeit publikálta lapokban, hogy amikor egy nép rendszeresen irtja önmagát, lábbal tiporja az isteni, természeti, nemzeti törvényeket, ellenségesen fordul szembe az élet követelményeivel, akkor legyenek bármilyen nagyszerű tulajdonságai, valami borzasztó nagy bűnt hordoz magában!

De mi ez a vétek? Én nem hiszek az 1945-ös fordulat óta hangoztatott „bűnös nép" önmeggyalázó ideológiájában, ennél pontosabb „diagnózisnak" tartom Nagy László versének sorait: „*A torkon vágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül.*" Ám ez sem teljesen elfogadható magyarázat arra, hogy a magyarok milliói miért kételkednek erősen az igazságban, és ragaszkodnak annál konokabbul a hazugságokhoz. Vajon minek tulajdonítható a morális érzék ily hatalmas méretű defektusa, hogy nem tudnak, akarnak különbséget tenni jó és rossz között, hagyják elvakítani, félrevezetni magukat. Talán elérkezett az a pillanat, amiről Sütő András így vall: „*Amikor a becsvágy helyén sebek nyílnak meg, vége az útkeresésnek. Ha az írók kihúzódnak a jelentéktelen morális fricskák, a véletlenszerűségek és egzotikumok, a szexuális furcsaságok, öncélú mesélgetések peremvidékére, ha a gondolkodást ilyenformán elterelik a gondolkodásról, akkor az önvizsgálat fabatkát sem ér. Eső elől tóba menekülünk...*"

Ám ennek — szerencsére — ellentmondanak azok a tények, hogy a hazai zsurnaliszták, az állandósult félelemben élő újságírók, a hatalom által „szájba vert cikkek" szerzői közül is, akik idáig vita nélkül magyarázták a politikai-társadalmi hibákat, baklövéseket,

most mind többen keresik meg a panasz kapuit, mert rádöbbentek, hogy az eddigi kritikátlanságukból nőtt ki a nemzettudat feladása, a dekadens, idegen szellem térhódítása. Az más kérdés, hogy van-e értelme, hatása a tiltakozásnak? Az irodalom mostani viszonylagos stagnálása egy fejtett folyamatot hordoz. A cselekvési korlátozottság durva példáival ugyan csak ritkán lehet találkozni, de azért a figyelmeztetés szintentartó-módszereként, soha nem lehet tudni, kinél és miért, rapszodikusan alkalmazzák. Ez nem azonos azzal, hogy gyakran visszaadnak kéziratokat, mert túl „rázós" a témája. Az ilyen cenzorális félelmeken ma már csupán bosszankodik az ember, s közben csodálkozik a „kultúr-nacsalnyikok" magyarázkodásán, miszerint: *„Ha túl sok a negatív hangvételű írás, az megzavarja a szellemi élet valóságtükröző egyensúlyát, és fölöslegesen polarizál nézeteket."* Feltehetőleg ennek az indoklásnak a jegyében pengéztették ki a már bekötött, Kecskeméten megjelenő Forrás 1980/2. számából Csoóri Sándor *Egy nomád értelmiségi* című anyagát. Ennek a politikai intézkedésnek a jelentősége azonban már messze túlnő a szerző vagy a szerkesztőség kényszerűen viselt magánügyén.

Számos hazai művész tiltakozott az MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottság első titkáránál, dr. Horváth Istvánnál, aki azóta belügyminiszter lett. Ezt a levelet a Fiatal Írók József Attila Köre szentendrei tanácskozásán (1980 szeptemberében) Lezsák Sándor költő fel is olvasta, nem kis riadalmat keltve a jelenlévő politikai és állami vezetők között. Érdemes néhány mondatot kiemelve érzékeltetni, hogy az ilyen jellegű „olaj-öntözgetést" képtelen megemészteni a hatalom, noha semmi egyéb nem történt, mint az 1956 után felnőtt nemzedék néhány tagja kísérletet tett a párbeszédre, a közös gondolkodásra, mert nem akarják az előttük járó generáció visszahúzódó, befülledt szellemi életét folytatni. Lezsák többek között így érvelt:

„A nyilvánosság kizárásával meghozott döntések, a megokolatlanul kényszerítő intézkedések írók, költők, művészek szellemi közérzetét roncsolják szét, mert tehetetlenséget, bizonytalanságot, szakadást, feloldhatatlan alkotói görcsöt okoznak. A megyei pártbizottság indoklása között az is szerepelt, hogy szocializmusellenes írást akartak megjelentetni. Az ilyen érv tenyészti és felerősíti azt a hisztériás állapotot, amelyben a tétovaság, a kiszolgáltatottság érzete általános közérzetté fokozódhat, s teremt olyan légkört, ahol elvetél a cselekvő gondolat, a jobbító szándék. Mikor és hol védheti meg írását, gondolatait az író? Hogyan és hol vegyük ki részünket a közgondolkodásból, ha a kísérletet adminisztratív reflex fogadja? Az elhallgatás, a tények lefokozása, a kérdező mondatok elkenése

környezetünkben felszívódik, rosszindulatú szellemi rákot okozhat, s ezt nem lehet látványosan adagolt engedményekkel sugarazni. A Forrásban történtek számunkra figyelmeztető jelzés: a hatalom természetében a természetellenes természetessé változhat..."

Ezt követően gyorsan feloszlatták a Fiatal Írók Körét, s finoman fogalmazva is kommunikációs zavar támadt a (kultúr)politikusok és a művészek egy csoportja között. A progresszivitásért perlekedő, az „*ahhoz képest...*" művek megjelenése ellen küzdő alkotókat gyorsan, keményen leintették. Bár az irodalom elsőrendű lényege a minőség, de ez abban a pillanatban csapdába esik, amikor felülről diktálják — hamisan nivellálva — az esztétikai kritériumokat. A kultúra alapelve sérül meg, amikor egy mű publikálhatósági feltételeként elsősorban a „világnézeti rendezettséget" tartják, s nem a gondolatok szabad, béklyók nélküli közlését. Az egyszólamúságra redukált irodalom szerencsés esetben egy nagy lobbanás, amit gyors áldozatul felfal a múló idő. A „hurrá-optimizmusok" kora lejárt, az üres szólamokat fel kellene hogy váltsa a mindent tisztázni akaró ethosz, s az alkotóknak kötelességük rámutatni arra: egy tékozló országban nem lehet művészetről beszélni. A hatvanas években még egy-egy könyv lázba hozta az olvasókat: a Húsz óra, a Rozsdatemető, a Próféta voltál, szívem — míg most ezeknek a szerzői hallgatnak vagy szelíden illedelmesek, noha a magánélet barlangjába sem lehet visszahúzódni könnyedén, mert a némaság is bűn. Nincs visszaút, legfeljebb múltba néző műveket, memoárokat lehet kiadni, de muszáj jelen lenni. Erre mondják mostanában Magyarországon: „*Létezéstechnikám van!*"

De azért a szellemi késdobálók (szekér)tábora is mozgolódik, sorai feltöltődnek. Tétovázó nemzedékem tagjai közül, ha nem is tömegével, ám felsorakoznak Illyés Gyula vagy a filmrendező Kósa Ferenc képviselte, a magyarságtudatot éberen őrzők mögé, s nemcsak szurkálni, hanem oszlatni akarják a ködöt. A társadalmi közérzet általános javításának azonban elengedhetetlen feltétele a „szellemi élet öntisztító autonomitása". Csoóri Sándor az *Egy nomád értelmiségi* című röpiratában azt a kérdést feszegeti, hogy lehet-e politizálni a szocializmusban:

„*Van-e önálló léte a politikának, vagy fagyöngyszerű dísz csupán a nagyhatalom politikai lombkoronáján... Gyakran gondolok arra, hogy egyedül a politikusokat kell elmarasztalnunk azért a kiábrándító helyzetért, mert a politikát 1945 után nem osztották fel, miként a nagybirtokokat. A század egyik durva paradoxona, hogy az ‚oly régen várt és végre beköszöntő demokrácia' mindenből többet juttatott a lakosságnak, mint a demokráciából... Évtizedeken át a gondolkodás kijelölt sávján mozogni előbb-utóbb a képzelet és akarat*

beszűkülésével jár együtt... Olyan értelmiségiek voltunk, akiknek szentségtörő és igaz gondolatait majd csak az emlékiratokban közlik. Már a jövőben is múltra ítélve..."

Nekem is egyféle leltár ez az írás, afféle keserű összegzés, de nem a nekivadult képzelet fölhevült léghajóján eleresztett, merő spekulációkból összetákolt csődtömeg-jelentés. Azért is idéztem gyakran hazai lapokból, szerzőktől, hogy mondandómat hiteles forrásokra hivatkozva igazoljam: tűnődéseim nem merő fikciók. Ám a negatívumok ellenére is hiszem, hogy mind többen lesznek a bátran szembenézők, akik a magyarság féltő szeretetének fontosságát felismerik, s az egyre görcsösebben markoló tenyerek bölcsőjében törhetetlenné acélosodik a zászló rúdja. Generációmnak a szenvedésekből kovácsolt érvekkel kell lázadnia, s nem hinni tovább a nemzettudat pusztulásának okait magyarázó alibi-cikkeknek, amelyek elaltatják a lelkiismeretet. Ha nem ezt teszik, az a sors vár rájuk, amit Ancsel Éva így fogalmazott *A megrendült öntudat mítoszai* című könyvében: „*A tettek kihalásának állapotában az ember számára nem marad más, mint az önreprodukció, amely történjék bármilyen színvonalon, bármely dekoratív díszletek között és korszerű kellékekkel, mégiscsak vegetatív létezés, és nem cselekvő élet!*"

„Mintha sose fájna..."

— Mit ér az irodalom és az ember, ha cigány? —

A hetvenes évek elején, amikor Lakatos Menyhért *Füstös képek* című kötete megjelent, napok alatt elkapkodták. Sikerének titka elsősorban az volt, hogy olyan népcsoport — etnikum — életmódját mutatta be kendőzetlen őszinteséggel — nevezetesen: a cigányokét —, amelyről addig alig lehetett hallani, olvasni valamit. Illetve: a cigányokról kialakult egyfajta — főleg negatív — kép: lopnak, lusták, kéregetnek, dögöt esznek stb. A tömeg- és telekommunikációs eszközök pedig gyakran tudósítottak arról, hogy a *„hathatós társadalmi támogatás ellenére képtelenek a beilleszkedésre!"* Talán ezért is váltott ki széles körben csodálkozást, hogy a művészet különböző területein (irodalom, film, festészet) sorra jelentkeznek fiatal cigányalkotók, hiszen évszázadokon át csupán a „bazseváló romák", a muzsikusok bizonyították: nemcsak csórelni, vályogot vetni, kupeckedni tudnak.

Bari Károly, a *Holtak arca fölé* című könyvével 1970-ben lett országosan ismert. Az üstökösként feltűnő, magát „sámánok fiának" nevező költőt, aki látomásokkal és morális figyelmeztetésekkel teli versekkel jelentkezett már gimnazista korában, dédelgetőn kényeztették az egyébként mindenre finnyáskodó filoszok is. Azóta újabb és újabb nevek tűnnek fel az ismeretlenségből: Balogh Attila, Choli Daróczi József, Osztojkán Béla, Burai Katalin, Kovács József, aztán a hatalmas látnoki erejű, vizuális kultúrájú festő, Péli Tamás, vagy a nagy erőfeszítések árán filmrendezővé lett Lakatos József.

Irodalmárok, esztéták és sznobok hozsannáznak lelkesen: *„Íme, a csodálatos mesevilág, az eredeti nyelvezetű poétika, ahogy a tolvajjá üldözött javasasszonyokról, hegedülő purdékról, narancsillatú álom-éjszakákról szólnak."* A hazai művészeti élet vezetői, és a minden újra érzékeny közönség egymást túllicitálva dicsérik a „mélyből" érkezőket. Ám a cigányalkotókkal szembeni kíváncsiság felemás, hiszen mindvégig ott gyökeredzik benne a gyanakvás: menynyire pillanatnyi fellángolás az egész; a státuszuk ingatagságában, a naponta éreztetett kiszolgáltatottság közepette képesek lesznek-e a teljes asszimilációra, és cigánysovinizmus nélkül csatározni népük

emberi, erkölcsi egyenjogúsításáért! A kérdés ilyetén felvetése nem pusztán formai dilemma, mert valóban komoly probléma, hogy a sokasodó cigányművészek csoportosulása nem fenyeget-e a szeparatizálódás veszélyével, ezzel is gátolva népük integrálódását, vagyis az „elmagyarosodást".

Ismétlem: nem ok nélküli az aggodalom! Négy évvel ezelőtt részt vettem a Békéscsabán tartott tanácskozáson, ahol napokon át vitáztak a magyarországi cigányság helyzetéről népművelők, pedagógusok, szociológusok s persze cigány értelmiségiek, művészek. A beilleszkedés lehetőségeiről, gondjairól és az asszimilációról perlekedtek, mert ez utóbbi — társadalomtudományi értelemben — az anyanyelv fokozatos feladását és a többség nyelvének átvételét jelenti. Az akkoriban készült felmérés szerint a cigányok 71 százaléka csak magyarul tud. Ennek ellenére rengetegen támadták a párthatározatnak azt a tételét, hogy *„A cigány lakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátosságok ellenére sem alkotnak nemzetiségi csoportot."* A sérelmezők az etnikai besorolást vétózták hevesen, mert nemzetiségi kérdésként akarták tárgyalni a cigányság ügyét, nem riadva vissza olyan abszurd kijelentésektől sem: *„Ha eggyel többen leszünk, mint a magyarok, átvesszük a hatalmat!"* Csupán azért nem mérgesedett el a helyzet, mert az indulatoskodó, realitásoktól messze elszakadó sovinisztákat éppen a cigány művészek csitították.

A konferencia szüneteiben, majd később Pesten, számtalanszor beszélgettem cigány értelmiségiekkel arról: van-e értelme a nacionalista dezintegrálódásra való törekvésnek, hogy származásukra hivatkozva különböző előnyöket — gyakran jogtalanul — követeljenek maguknak? *„Nem akarunk mi külön csapatot szervezni* — felelte egyikük —, *de nem találod különösnek, hogy a hermetizált cigányosztályokat, iskolákat mindenki természetesnek, sőt, indokoltnak tartja, ám nekünk nem engedélyeznek saját újságot, antológiát, szeparatizmussal vádolva bennünket?"*

Mit válaszolhattam volna erre? Azt, hogy a cigánygyerekek majd fele veszélyeztetett környezetben él, és számuk egyre növekszik az úgynevezett kisegítő iskolákban, vagy utaljak a bűnelkövetők aránytalanul magas százalékára...?! Ez nem érv. Az viszont elgondolkodtató, hogy miért nem engedélyezték végül is a *ROMSOM* névvel tervezett újság indítását, hiszen már volt helyiség, kinevezték a szerkesztőt, felvettek munkatársakat, de egyik napról a másikra váratlanul lefújták az egészet. Ezzel szemben a cigány antológia 1981-ben, négyezer példányban, a Táncsics kiadó gondozásában, *Fekete korall* címmel megjelent, és azonnal a viták pergőtüzébe került.

Vekerdi József a Kritika 1981 júliusi számában publikált cikkében élesen támadta a kötetet, hosszasan polemizálva arról, hogy a hét költő „gettó-antológiába" gyömöszölése miért indokolatlan. Többek között felvetette, hogy a szerzők csak származási, és nem kulturális alapon cigányok. Nyelvük, gondolatviláguk magyar, verseikben nem találni a tényleges cigánykultúra nyomait. Bírálatával magasra csapó indulatokat váltott ki, számosan keltek az antológia védelmére, azzal vádolva Vekerdit, hogy gyülekezési tilalmat kér a cigányköltőkre, és felületesen summázott párthatározatokra hivatkozva retrográdnak ítéli a könyvet. Voltak, akik versekből idézve bizonyították, hogy a költők identitásvállaló álláspontja elsősorban gyökérkereső faggatódzást, nem pedig fajelméleti beütést tükröz.

Tényleg érdemes töprengeni azon, hogy mit ér az irodalom, ha cigány. Öntörvényűnek ítélt gondolataik, egyéni mitológiájuk mennyiben van összhangban a magyar líra fejlődésével? Valójában lényegtelennek kellene tartani, hogy az alkotók (legyenek költők, festők, filmrendezők) honnét jöttek, hiszen ennél sokkal lényegesebb: merre tartanak! Ám mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy milyen környezetben, szokásokkal körülvéve nőttek fel, mert az alkotói személyiség alakulásában mindenkor fontos a megélt, kitapasztalt múlt, milyen népből vétettek. De ez nem ok arra, hogy erőszakos prekoncepcióval magyarázzák műveiket.

Alkalmam volt átlapozni a *Fekete korall*-t, a szerzők többségét baráti szinten ismertem, addigi munkáikat folyamatosan figyelemmel kísértem. Méltán tartottam jogosnak, hogy Balogh Attila a *Lendítem lábamat* kötetéért irodalmi nívódíjat kapott, hogy Osztojkán Bélának kétszer is adtak ösztöndíjat, hiszen a *Halak a fekete citerában* című könyvével igazolta a megelőlegezett bizalmat. Hasonlóképpen tehetségesnek tartottam Kovács Józsefet, aki gyakran mutatta meg még kéziratos verseit. Nem folytatom a sort, ezzel is csupán azt akartam jelezni: személyesen is tapasztaltam, hogy komolyan veszik küldetésük híd-szerepét, az integráció útjait keresik, s ha netán olykor fel is bukkan némi „faji elfogultság" költészetükben, az nem azonos a Vekerdi József szerinti „cigányszeparatizmussal", a „pozitív-fajelmélet" vállalásával. Mert miről is írnak ők, miért aggódnak? Balogh Attila így félti népét: *„Itt állunk hát, / segédmunkás dinasztiát csiszolni magunkból."* Choli Daróczi József kijelenti: *„Árnyainkra visító átkot mondok, / és kést fenek megmaradt nyomorunkra."* Kovács József a hazára lelés igényének óhaját fogalmazza meg: *„Otthonom ez a föld: Magyarország, Európa."* Ezt teszi Osztojkán Béla is: *„Add rám varázslatos palástodat, / hogy megkövetelhessem magyarságom."*

Ha úgy érzik, otthonra leltek ebben az országban, és szeretnék elfogadtatni magukat múltjuk nehéz batyujával együtt, miért kételkedjünk abban, hogy alkotásaik szerves részei a mai magyar kultúrának? Ezt indokolja az is, hogy ennek az országnak az állampolgárai, ezen a nyelven beszélnek, csupán a sorsuk, indíttatásuk, hagyományaik mások, no és a bőrük színe: ennek stigmáját magukon hordják, ellene nem tudnak tenni semmit. Mégis azt vetik szemükre: nem tagadják meg cigány származásukat! De hogyan is tehetnék, amikor külső jellegzetességeiket sem lehet betiltani, útonútfélen éreztetik velük „másságukat", miként azt Szepesi panaszolja: *„Ki fia-borja vagy, / miféle szél hozott? / Felelj, ha tudsz: Cigány!"*

Felróható-e vétkükül, hogy elsősorban sorsukat panaszolják, s műveikben mindig vissza-visszatérő motívum a péró, a düledező putrik világa, a Zagyva-parti piócázás, a nyomorban is mindig jó, édes cigány anya képe. Kívülről nézve nehéz megérteni, hogy micsoda nehézségekkel küzdve jutnak el a gimnáziumig, netán az egyetemig. S ha néha félelmetes átkokat is mondanak a sámánok kései utódaként, műveikből mindig érződik a szűkebb és tágabb közösség sorsa iránti aggódás, pedig szinte mindannyian azt az utat járták be, mint Lakatos József filmrendező, aki nemrégiben végezte el a színművészeti főiskolát. A balladai ihletésű önéletrajzi vallomásából idézünk most rövid fejezetet.

„Boldváról indultam, a cigánytelepről. Még ma is vannak ott a hegyoldalban olyan barlangok, amilyenben mi húztuk meg magunkat. Nyomasztó emlék, de nem akarom elfelejteni, mert ma is élnek ott cigányok, ugyanolyan körülmények között. Anyám hét kilométerre járt a pusztára birkákat fejni, a cselédek cselédje volt. Sokszor mentem vele én is. Egyszer az erdőben találtam egy ábécéskönyvet, vastagra püffedt a harmattól, de olvasható volt. Anyám, aki a környezetéhez képest igen okos nő volt, ebből tanított meg olvasni. Papír meg ceruza nem lévén, homokba rajzolta a betűket. Mire iskolába mentem, írni-olvasni tudtam. A jómódú magyar gyerekek közül ezt senki nem mondhatta el magáról. A padban a református pap fia mellett ültem, aki minden gyanakvás nélkül elfogadott, s ha kellett, kiállt értem. Akkor megtanultam: mindenhol találok segítő kezeket. Ez a felismerés hosszú időre erőt adott. Mire gimnazista lettem, megtanultam gyilkos módon küzdeni. Ez nem frázis: vérre menő, kíméletlen harcot jelentett mindannak a megszerzése, ami mások számára természetes volt. Apám és anyám megjárták a koncentrációs tábor poklát. Apám megszökött, anyám egy szinte csodával határos véletlennek köszönhette életét. Hosszú, keserves történet ez. Ennek alapján készítettem első filmem, Elfe-

lejtett holtak *címmel. Arról a sok ezer cigányról szól, akik hasonló körülmények között haltak meg, de mit sem tud róluk a világ.*

Találtam túlélőket, de akik a legborzalmasabb szenvedéseken is átmentek, úgy kezdték mondandójukat: ‚Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy Mauthausen...' *Így, a népi mesélők naiv pátoszával. Rájöttem, hogy miért: a második világháború népirtása a cigányság történelmében korántsem tartozott a legnagyobb szabású pogromok közé. Aztán: a földbe vájt odúkból indulva a lágerek barakkjai sem tűntek olyan embertelennek, nem volt elég éles a kontraszt. Sajnos, talán a mai cigányok egy részének sem lenne az. Munkám azonban elsősorban nem cigány film, bár azt várom tőle, hogy segítségével valamennyi omlik az előítéletek falából, mert az egyelőre elég masszívan áll. Én, anélkül, hogy származásomat szégyellném vagy tagadnám, európai intellektusnak érzem magam. A gimnázium után tanítóképzőt végeztem, és Budapesten, egy külvárosi iskolában indultam el cigány osztályommal, de a tanári kar lenézett, kiközösített. Egyre gyakrabban kellett a legelképesztőbb vádak alól kimenteni magam. Tanítványaimat is mind sűrűbben érték minősíthetetlen inzultusok, s nemcsak a többi gyerek részéről. Fel kellett adnom.*

Másik nagy álmom volt, hogy színész legyek. A nagyon mélyről jöttek tudatlanságával, vakmerőségével kerestem fel egyenesen Várkonyi Zoltánt, s hosszasan beszélgettünk. Végül azt mondta: ‚*A színésztagozat felvétele véget ért, de én jobbat ajánlok. Három nap múlva lesz a filmrendezők felvétele, jöjjön el, ne törődjön a formaságokkal.' A többiek már tudtak fényképezni, optikai tengelyekről, plánokról beszéltek, egy szót sem értettem az egészből, de felvettek. Főiskolai éveim alatt egy szálloda konyháján mosogattam, mert az ösztöndíj kevés volt a megélhetéshez. Érvényesülési lehetőségeim? Teljes homály. Eddig vagy tucatnyi forgatókönyvet adtam be, s ebből egyet készíthettem el. Ehhez a pályához kevés a diploma, ami azon kívül kell ahhoz, hogy valaki művésszé érjen, vagy benne van az emberben, vagy nincs.*"

Idáig a vallomás. Vajon tényleg csak sors ez, és semmi más? Az is, ám egyik vállán a cigány, másikon a magyar lét tarisznyáját cipekedve is vallja, hogy emberi küldetése elvegyülni, s nem kiválasztódni. A származásra hivatkozást előnyként kihasználni csupán a hazai cigánykérdés konjuktúralovagjai — mert vannak ilyenek is szép számban — próbálják alkalmazni. De a nagy többség, s ez a lényeg, szeretne a társadalomkívüliségből, a kirekesztettségből a „falakon" belülre kerülni, persze nem a totális hagyományvesztés traumájának árán. Tény, hogy napjainkban Magyarországon már nagyon sok szellemi és kétkezi dolgozó cigány nem csupán asszimi-

lálódott — tehát magyarul beszél —, hanem integrálódott is, nevezetesen: beilleszkedett a társadalomba. Ám a cigányság teljes egészétől csak az integrálódást lehet jogosan követelni, függetlenül attól, hogy cigányul vagy magyarul beszélnek, hiszen az integráció nem etnikai vagy nemzetiségi kategória. A magatartásformák és életmód átvételét jelenti: rendszeres munka, iskolázottság stb.

A deklarált elv gyakorlati megvalósítását azonban komoly buktatók akadályozzák. A cigánykérdés elsősorban (noha rengetegen így magyarázzák) nem szociális probléma, sokkal inkább szemléleti. Aki már volt valaha is putri-telepen, s beszélgetett az ott élőkkel, kevésbé fogadja el érvként, hogy a nyomorért kizárólag a nyomorgók a felelősek. A „képtelenek a felemelkedésre" dogmatikusai csupán a negatív példákat szajkózzák, de azt nem veszik észre, vagy nem akarják észrevenni, hogy az útburkolóknál, építkezések malteros ládáinál, az üzemek hórukk-munkásai között szinte csak „feketéket", a magyarság „négereit" látni. S még szerencse, ha oda is felveszik őket.

A *Cséplő Gyuri* című dokumentarista-játékfilm országos bemutatóját követően részt vettem néhány ankéton, ahol álmélkodva hallgattam a nézők reagálását. Különösen a gyári dolgozók és falusiak vélekedtek úgy, miként a közmondás tartja: *„Kutyából nem lesz szalonna!"* Bár a film — rendező: Schiffer Pál — éppen azt igyekezett sugallni, hogy milyen nehéz kitörni a környezet visszahúzó erejével küzdve a pérók világából, ha a „befogadó közeg" közönyös marad, s mennyi értelmes, okos Cséplő Gyuri tér vissza előbb-utóbb sajátjai közé, vállalva ismét a nyomort, mert lelkileg képtelenek elviselni a rúgásokat, megaláztatásokat. Van a filmben egy zseniális képsor. A rendező feltehetően csak annyit mondott a két rendőrnek, hogy érkezik három cigányfiú, igazoltassák őket, s ha kérdeznek valamit, válaszoljanak, ahogy szoktak. A jó szemű operatőr „elkapta" a pillanatot: miközben az egyik rendőr undorodva pörgeti a személyi igazolvány lapjait, a másik feltűnően babrálja gumibotját, és kinyitja pisztolytáskáját. Komikus és ugyanakkor teljesen hiteles jelenet, mintegy példája annak a beidegzett általános szemléletnek: cigányokkal szemben mindig jobb óvatosnak lenni, mert vérükben van a gazfickóság.

Ám ez a „fehér ember" mentalitás nem feltétlenül azonos a rasszista aljassággal. Az évszázadok alatt kialakult szokások, magatartási minták átöröklődtek, és a tradíciókat nem lehet a humanizálásra, szocializálásra serkentő párt- s állami határozatokkal máról holnapra megszüntetni. Mint ahogy a régi nincstelen cselédek még ma is előre megsüvegelik a hajdani jegyzőt, bírót, földbirtokost, úgy a cigányoknak sincs merszük előre nyújtani

parolázásra kezüket. Sőt, tétovázva, gyanakodva fogadják a felkínált jobbot, durva tréfát sejtenek mögötte. Még a cigány értelmiségieknél is előfordul a méltóságtudat hiánya, „*A gádzsóktól* — magyaroktól — *ne várj semmi jót!*" — felfogás.

Két évvel ezelőtt interjút készítettem egy cigány tanárral — kitűnő eredménnyel végezte el a pedagógiai főiskolát —, s arról faggattam: milyen érzés szépet álmodni. Kitért a válasz elől, helyette mesélt a vakon is hegedülő nagyapjáról, a tenyérkérgesítő kubikos talicskákról, aráncos, fogatlan, pipázó öregasszonyokról, akik óvták a tanulástól. Apja a diplomaosztást követő ünnepségen odaintette asztalukhoz a prímást, és azt a nótát kérte, amit cigánytemetéseken szoktak húzni: „*Úgy mentél el tőlem, mintha sose fájna...*"

A hagyományokhoz ragaszkodó, vagy a teljes elmagyarosodásban huncutságot sejtő idősebb cigányok gyakran tartják egyfajta halálnak, ha az álmokat kergető gyerekük túlságosan „magasra" merészkedik. Mi lesz velük: hozzájuk nem tartoznak többé, de a magyarok sem fogadják be teljesen őket, hiába kopogtatnak. Péli Tamás festőt — Hollandiában végezte el a képzőművészeti főiskolát —, noha „csak részben cigány származású", sokan tartják a „cigány fajelmélet" szóvivőjének, ezért a gyanakvás sűrű homálya veszi körül szakmai körökben. Képeit nehezen tudja eladni, állami megrendeléseket alig kap, mert a televízióban bemutatott, róla készült portréfilmben mondottakat cigány-soviniszta törekvésként értékelték még a magukat ideológiailag képzettnek hivők is. Pedig Péli Tamás csupán azt jelentette ki: „*A falakat kétfelől kell bontani!*"

Ez viszont — igaz, kificamodott logikával — úgy is értelmezhető, hogy nemcsak a magyar értelmiségiek által ellenőrzött résen jöhetnek be a cigány művészek, hanem nekik is joguk van — lesz — kaput törni. „Még mit nem!" — hördültek fel számosan, és példálóztak, hogy mi történt ezzel vagy azzal a „futtatott" cigány alkotóval, amikor fejükbe szállt a dicsőség. Bari Károly esetét emlegetik minduntalan, akit valóban kipenderítettek a színművészeti főiskola filmrendező szakáról, a sorozatosan botrányos magaviselete miatt. S ezt a döntést a Magyar Ifjúság hetilap újságírója még pikírt stílusban „igazolta" is a *Merre tartasz, táltosfiú...* című riportjában. Ország-világnak kikiabálta: íme, a hálátlan cigány, ahelyett, hogy tapsikolna örömében és összehúzná magát, duhajkodik, iszik. Ám ilyen alapon Csokonait, Petőfit, Adyt, Krúdyt s ki győzné felsorolni, hány magyar művészt lehetett volna — és kellene ma is — eltanácsolni a pályáról. A Duna—Tisza táján azonban erősen dívik még a szokás, hogy van, aki fütyül, s van, aki a rókatáncot ropja.

Bürokratikus módszerekkel akarták száműzni saját jövőjéből

Bari Károlyt, ám a konkrét környezetéből kiszakadt, naptekintetűvé emelkedett költő nem engedi elcsatangolni hitét. Felvételizett a debreceni egyetem népművelői szakára, tovább ír, s belátja, hogy küldetését csak egyénileg járható úton képes teljesíteni, nem riadva vissza semmitől. Ezt tükrözi az *Élet és Irodalom* 1979. április 23-i számában megjelent önvallomása is:

„Néhány éve van egy visszatérő álmom: hatalmas, fehér márványteremben vagyok, a terem egyik végén fényes deszkákból emelt dobogó, a dobogó körül rengeteg szék. Nem veszem észre, mikor telnek meg a széksorok, egyszerre nagyon sokan leszünk a teremben, valakit várunk. Fullasztóan meleg van, amikor lélegzetet veszek, mintha tüzes homokot öntenének a számba: kiáltozni kezdek, de akkor a tömeg kísértetiesen fölkacag, s én ijedten menekülök ki a teremből. Az udvaron megszámlálhatatlanul sok rendőr áll, beszélgetnek. Amikor az udvarra kilépek, mindenki észrevesz, körém gyűlnek hirtelen, meg akarnak fogni. Valahogy kiszabadulok a gyűrűjükből, s befutok egy nyitott ajtón: odabent óriási vasüstök, fő bennük valami. Az egyikbe belenézek: madárcsontok, madártollak zubognak a sűrű lében. Ekkor érnek utol az utánam futó rendőrök, hátracsavarják a karomat, de amikor a fájdalomtól felkiáltok, lángot vetnek, porrá omlanak. Akkor látom, hogy már egy égig érő tükör előtt állok, egy gyönyörű zöld réten. A fejemen aranysüveg van, virágzó aranyágak hajtanak ki a süveg oldalából, és látni lehet, ahogy az ágacskák szüntelen növekednek. Az arcomon ütések nyoma, szememből és számból vastag csíkokban folyik a vér...''

Ebből a vallomásból egyértelműen kitűnik, hogy üldözöttként sem tagadja meg sámán-létét és közösségét, amelyből vétetett, s akiknek arcát örökké hordja. Ám félti is sorstársait a művészpályától, mert *„belehal az őszinteségbe, / kinek ajkára pecsétet ütött az ének''* — írja. De nem pusztán a Pegazus-lovának árnyékában alkalmazzák ezt a szisztémát. Minden szinten — ahol cigányokat lehet találni — előfordulnak hasonló esetek. Diósi Ágnes a *Valóság* folyóirat 1981 novemberi számában publikált szociográfiájában a Fejér megyei Sárkeresztúron tapasztaltakat közli.

A falu lakosainak majd 20 százaléka cigány, de magyarul beszélnek, még folklorisztikus tradíciókat sem őriznek. A múltban főként uradalmi napszámból és vályogvetésből éltek, kiegészítő foglalkozásuk volt a zöldségkereskedés, tollgyűjtés, muzsikálás. Napjainkra a vályogvetés megszűnőben van, de a mezőgazdasági alkalmi munka és a tollgyűjtés ma is jellemző kereső foglalkozás. Köztudomású, hogy az 1945-ös földosztás megfeledkezett a cigányokról, noha igen sok helyen ők is részt vettek a mezőgazdasági munkákban. Ám a parasztoktól semmi nem áll távolabb, mint a cigányok-

kal közösködni, s ezzel a mentalitással kimondva vagy hallgatólagosan mindenki egyetért. A sárkeresztúri tsz elnöke esztendőkig még segédmunkára is csak elvétve alkalmazta őket. Mostanában némiképp módosult a helyzet, de jelenleg is általában időre szóló szerződést kötnek velük, aminek hátránya, hogy betegség esetén nem kapnak táppénzt, az asszonyok szülési szabadságot, gyermekgondozási segélyt, nem jár nekik munkaruha, fizetett szabadság stb. Kiszolgáltatottságukat fokozza, hogy csupán a legnehezebb s ugyanakkor a legrosszabbul fizetett munkákra tarthatnak igényt.

Ennek ellenére igyekeznek dolgozni, előre lépni, bár a nekik juttatott szociális támogatás gyakran talmi csillogás. Egy példa: a Dankó-telepet 1960—70 között felszámolták, s a tanács kamatmentes kölcsönnel kb. 50 ezer forint értékű régi parasztházakat juttatott nekik, de a tatarozásukhoz, bár igen rossz állapotban voltak, további támogatást nem kaptak. Ahogy bírják, javítgatják, legtöbb esetben hiába. A vakolat omlik, a cserepek között beszivárog az eső. A lakásokban dohos a levegő; ha fűtenek, nehéz, párás meleg van. Lépjünk be egy olyan otthonba, amely középarányos színvonalon mutatja be a falusi cigánycsaládok életnívóját.

„Középen van a konyha, kétfelől egy-egy szoba. Üveges ajtó nyílik a földes konyhába. A nagyon régi konyhaasztal körül hasonló korú székek, hokedlik. A szemben levő falnál rozzant kredenc, jobbról tűzhely, balról rácsos gyerekágy, amit két kis lurkó használ — felváltva. A szobákba is nagyon kopott üveges ajtók nyílnak. A bal oldali szobában lakik a család — valójában három kiscsalád — legnagyobb része. Itt alszanak az öregek kétszemélyes rekamién, s velük alszik Hermina kisfia és Józsi első házasságából származó gyereke. Kettős, még a rekamiénál is régibb ágyban alszik Hermina a férjével s a másik fiuk. Az ablak mellett kétajtós, öreg szekrény, az ajtó melletti sarokban televízió. A padozat töredezett beton, egykét pokróccal leterítve. A másik szoba Ágié, igyekszik fenntartani magának. Két heverő van benne, régi, rojtos terítővel letakarva. Az egyiken alszik Ági, a másik üresen áll, az időnként hazalátogató testvérek használják. A rozoga dohányzóasztal mellett két fotel, az egyiknek mindig leesik a háta. A bal oldali falon a nemrégiben részletre vásárolt, 35 ezer forintos, vadonatúj szekrénysor. Ági tulajdona. Saját ruhái és a család közös, féltett holmijai vannak benne. Az ablak melletti sarokban öreg toalett-tükör, ezen van a lemezjátszó. Ági sok lemezt vásárol a divatos együttesek felvételeiből. Szobájában igazi szőnyeg is van, nagyon elnyűtt, de eredendően nem értéktelen. A család nőtagjai sokat kézimunkáznak, kalocsai és matyó terítőket hímeznek eredeti színezéssel. A kézimunkák jó része a szekrényben van, egyiket-másikat időnként leterítik a beve-

tett ágyra. Vendégtől a székre sem sajnálják. Mariék hat gyerekkel a nyári konyhában szoronganak. Józsiék a konyhában, a földön alszanak. A közel húsztagú család tisztálkodására egy lavór és egy gyerekkád szolgál. Kút nincs. Árnyékszék van az udvaron, az egyetlen a pérón — cigánytelepen —, még becsukható ajtaja is van."

Az idézett fejezet utolsó sora bármennyire is humorosan hangzik, ez már a felemelkedés útja. Hasonlóképpen pozitívumként értékelhető, hogy a magyarországi cigányok napjainkban nem éheznek, s ez igen nagy szó. Viszont a nedves, egészségtelen lakások miatt gyakran betegek, különösen a gyerekek. Hiába dolgoznak a szülők, bölcsődébe, óvodába ritkán veszik fel a kicsiket, általában felügyelet nélkül maradnak otthon. Egybehangzó orvosi vélemények szerint a cigányság egészségi állapota jelentősen elmarad az átlag lakosságétól. Esendőségük, betegségre való fogékonyságuk jóval nagyobb. De azt is panaszolják az orvosok, hogy szinte csak a cigányokra jellemző a jogtalan táppénzigénylés, a betegség révén való anyagi előnyök hajszolása. Borzalmasan félnek a kórháztól, de amikor a gyerekük van ott, tömérdek pénzt költenek gyógyíttatásukra. Ilyenkor nem számít az összeg, még ha ennivalóra sem marad. Képesek letérdelni az orvos előtt, hogy mentse meg purdéjukat, s amikor ez képtelenség, forrong bennük a vád: „meghalasztották".

A cigány nők korán kezdik szexuális életüket, korán szülnek, mennek férjhez. A kiskorú lányok terhességének lefolyása semmiben nem különbözik a felnőttekétől. A fogamzásgátló tabletták szedése terjedőben van, de még nem általános. Sokan egészségügyi okokra panaszkodnak, ám emögött nem orvosi javaslat áll, inkább az ismeretlenségtől való szorongás és valami ősi félelem attól, hogy a fogamzóképesség csökkenése női értéküket devalválja a férfiak szemében. A férfiak többnyire ellenzik a fogamzás-szabályozást, de ennek főleg praktikus oka van, hiszen amíg az otthontól távol dolgoznak, s netán hetente, havonta látogatnak haza, addig az asszony „rihonyáskodhatna", mert nincs semmi rizikó. Akik pedig börtönbe kerülnek, kifejezetten megtiltják a „védekezést": úgy vélik, ez a hűség biztosítéka.

Országosan súlyos probléma a gyerekek iskolába járatása. Tény, hogy mindinkább gyarapszik a „rendes" cigánycsaládok száma, ezek gyerekeit minden további nélkül befogadják magyar társaik az osztályokba, de sok közöttük, aki lop, a nevelőket megtámadják, nyitott biztosítótűvel szurkálják, kést dobálnak a táblába, koszosak. Azokban a tantermekben, ahol „hátrányos helyzetű" cigánygyerekek vannak, télen is nyitott ablaknál kell tanítani, mert olyan bűzösek. Számosan szellemileg visszamaradottak, képtelenek

lépést tartani a többiekkel, ezért bukdácsolnak, majd kimaradnak az iskolából. Az úgynevezett korrekciós osztályokban már némi javulás tapasztalható, de a szociális háttér jelentősen befolyásolja a sikert. A mentálisan retardált gyerekeknél főleg az örökletes tulajdonságok figyelhetők meg: szüleik a gyengeelméjűség határát súrolják, s különösen az ilyen családok nagy létszámúak. Nem ritkaság a rokon házasság sem, „beltenyészet" alakul ki.

Letagadhatatlan igazságok ezek is, csupán jóindulatból kár lenne elhallgatni, de a felemelkedés folyamata elkezdődött, s fokozatosan érezteti hatását. A cigányság nem vonható kollektív felelősségre azért, mert több évezredes múltjának visszahúzó örökségét nem tudta minden család néhány esztendő alatt felszámolni. Még az intenzíven polgárosodók is őriznek valamit hagyományaikból, őseik babonás vallásosságából. Ez az immanens kettősség azonban pozitív tendenciaként értékelhető, hiszen negatív hagyományaik lassankénti elhagyását jelenti. Badarság szemükre vetni hitüket a földöntúli erő hatalmában, különben is ateista erkölcstelenség a vallásosság jogát elvitatni bármely embertől, mert mindenki ott és abban keres lelki támaszt, ami iránt bizalmat érez, s ez a cigányoknak az Isten. Feltehetőleg azért is találni közöttük kevés párttagot. Továbbá: születésüktől halálukig tapasztalják, hogy a „minden ember egyenlő" humanista deklaráció szépen hangzó szólam csupán. Örökletes szégyenérzetüket gyakran szítják különböző megjegyzésekkel. Még az olyan demokratikus közösségben is, mint a katonaság, megtalálják a módját, hogyan lehet a bevonuló cigányfiúkat a legalacsonyabb szintre sorolni. Rövid kiképzés után műszaki ezredekhez vezénylik őket, ami gyakorlatilag a mundérba öltöztetett fizikai dolgozók serege, akik vasutat, lakótelepet, hidat, autósztrádát építenek. Természetesen magyar tizedesek és őrmesterek parancsnokságával.

Ahhoz pedig, hogy magyar lányt vegyenek feleségül, különösen nagy bátorság kell. Hosszasan lehetne különböző történeteket mesélni, hogyan próbálják a „jobb családok", netán az egész város „megvédeni" cigányfiúk szerelmétől a lányokat, s ha ennek ellenére összeházasodnak, majd mindig kitagadják az eretnekké lett csemetéjüket, a nagyszülők nem kíváncsiak „bogárszemű" unokájukra. Az a bizonyos, vádként említett „beltenyészet" éppen azért szokás manapság is, hiszen a kirekesztettség megakadályozza a keveredést. Az *„arcotokat hordom, arcomat hordjátok"* költői vallomás nemcsak a hovatartozás benső elkötelezettségét jelenti. A cigány származás láthatóan markáns jegyei még „hetedíziglen" is megmutatkoznak, akkor is, ha következetesen házasodnak utódaik a magyarokkal vagy az ahhoz hajló nemzetiségiek, etnikumok — szerb,

szlovák, sváb stb. — gyerekeivel. De vajon akarják-e ezt?! Illetve milyen vágyakat, reményeket álmodva képzelik a jelent, jövőt? Lakatos Menyhért író, a Kritika 1976-os évfolyamában megjelent interjúban fogalmazottak szerint bizakodva remélt gyors előrelépést a következő esztendőkben.

„Egyet látok és egyet szeretnék: fejlődni. Megtalálni a cigányság helyét a társadalomban, jobb életet élni, és a nyomortól teljesen megszabadulni. Ez az, amit én látok, és minden más, ami körülfogja, és amit mindenáron meg akarnak menteni, az engem nem érdekel. Az ember érdekel, és az ember élete."

A nyilatkozat óta eltelt fél évtized, de változás, szemléleti téren alig tapasztalható. Ám a cigány értelmiség türelmesen, világosság felé fordított arccal és elmével küzd, hogy tartalmában is új értelmet nyerjen a „meggyűrűzött idő". Orvosok, tanárok, mérnökök, festők, filmrendezők bizonyítják nívós munkájukkal, alkotásaikkal: képesek minden téren emancipálódni. S ha akadnak is népükben lumpenek, részegesek, bűnözők, ezek nem kizárólag cigánytulajdonságok. Minden társadalmi rétegben találni devianciára hajlamos személyeket, az alsóbb régiókban nyomort, rongyos öltözetűeket, nemcsak a putrik környékén. A tartós előítéletek tükrében viszont sokan csak ezt hajlandók észrevenni, pedig ha a kívülrekesztettek gondolkodásának mélységeit is néznék, meglátnák a jószándékot, a szellem tiszta ragyogását. Idézzük ismét Bari Károlyt:

„Már hasonlítunk a mindenségre, mint a csecsemők hallgatása, s megtanultuk, hogy az idő eredete a halál. Megtanultuk az árvaságot is, mert láttuk, hogy az ázott hideg mezőn kuporog elfelejtve és megalázva a vadrózsát-makogó majom: az érinthetetlen nyár. Tudjuk, fénylik a végtelen, mint a kiszolgáltatottság, s tudjuk, hogy megcsillannak a világból örökre elhátrálók is, mikor a végtelen határra érnek. A szépség titkát is csak mi ismerjük, de én elmondom neked, ha akarod..."

Kell ennél őszintébb, szebb vallomás? Imához hasonló szerénységű könyörgésüket vajon miért nem hallgatják meg, a fanyalgás és gyanakvás kátyújába ragadt szekéren ücsörgők miért képtelenek az alá- és fölérendeltség kimerevített gyeplőjén engedni... s befogadni a *„lelket kitakaró, keserű láz"*-tól szenvedőket?

A tetovált árnyék...

— Csövesekről, csavargókról és pöttömnyi haramiákról —

Mottó: *„Akinek pénz van a zsebében, az sétál, akinek nincs, az csavarog!"*

A bűnözés, illetve bűnismétlés megelőzése a kriminológiai kutatások egyik legfontosabb célja és feladata. Ebből a szempontból különösen fokozott figyelmet érdemelnek a gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetők, mert az érdekükben foganatosított minden eredményes intézkedés a bűnöző utánpótlást megakadályozhatja, megszüntetheti. Magyarországon az utóbbi 10—15 évben került előtérbe az ifjúságvédelmi feladatok széles körű kibővítése, mert hiába hangoztatták harminc esztendővel ezelőtt, hogy a serdülőkori bűnözés csupán a burzsoá, kapitalista társadalmak produktuma, bizony a szocializmusban sem szűnt meg, sőt, ha lassan is, de fokozatosan emelkedik a kölykök által elkövetett betörések, lopások, netán emberölések száma.

A büntetőtörvénykönyv 23. paragrafusa szerint — idézem: *„Nem büntethető, aki a cselekmény elkövetésekor tizennegyedik életévét még nem töltötte be."* A polgári törvénykönyvben fogalmazottak alapján pedig cselekvőképtelennek kell tekinteni őket, tehát minden esetben muszáj megszüntetni az ellenük indított eljárást. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy 1978-ban 2780, 1979-ben 2846, s 1980-ban majd 3000 esetben „ejtették" az ügyet, és ezek az adatok még nem is fedik a teljes valóságot, hiszen a szülők, ismerősök gyakran eltitkolják, nem jelentik a fosztogatásokat, az apróbb-nagyobb „svinliket".

Ha a gyermekkorúaknál nem biztosítja a család a normális fejlődést, vagy további alapja van az antiszociális magatartás kibontakozásának, elrendelhető az állami gondozásba vétel. 1980-ban csupán Budapesten 4600 ilyen döntés született. A fővárosi fiatalok közül a X. kerületben élők követnek el legtöbb bűncselekményt, majd ezt követi sorrendben a IV., a III. és a XIII. kerület, vagyis a tipikusan munkáslakta városrészek: Kőbánya, Újpest, Kispest, Angyalföld. Hivatalos adatok szerint közel húszezer „veszélyezte-

tett" kamaszt tartanak nyilván az ország „szívében", s ebből évente 1000—1200-an követnek el komolyabb bűncselekményt.

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy csak az úgynevezett „hátrányos helyzetű" tizenévesekből verbuválódik a fiatalkorú bűnelkövetők serege. Akadnak közöttük értelmiségi szülők gyerekei is, mert a szülők a hivatás és a magánélet felpörgetett élettempójában nem szentelnek elég időt a nevelésre. Számolatlanul adják a zsebpénzt, drága ajándékokkal akarják „megváltani" a szeretetet. Mások viszont azzal lökik erre az útra csemetéiket, hogy lealacsonyítónak tekintik a fizikai munkát, s ha a gyereket iskolai kudarcok érik, nincs mibe kapaszkodniuk, csalódottá válnak, és olyan bandához csapódnak, ahol „ellenzékieskedésüket", az improduktivitásról hangoztatott véleményüket megtapsolják. S ha van egy erős egyéniségű vezér, aki kellő pszichés ráhatással rendelkezik, elkezdődik a kálvária.

Tanárok, mérnökök, orvosok lányai „hajtanak olasz hapsikkal", mert ez a sikk — persze: nem ingyen! —, a fiúk meg toprongyos, szakadt szerelésben jelzik elkülönülésüket a nyárspolgári szülőktől. Noha nem napjaink jelensége minden régit ellenezni tizenéves korban, ám az csak mostanában tapasztalható, hogy nincs „cikibb", mintha valaki fésülködik, naponta mosakszik, tiszta a cipője és beszélő viszonyban van a szüleivel, a temetők meg üresek. Egy-egy nagyobb razzia alkalmával Budapesten 3—4000 gyermek- és fiatalkorúval szemben történik intézkedés, mert valami „balhén" kapták őket.

Sokan támadják a csövezést, az aluljárókban csellengőket, a pop-zenei együttesek sleppjeit, akik babos kendővel és biztosítótűvel átszurkált ruhában követik kedvenc bandájukat. Ez az ellenszenv önmagában konzervativizmus, hiszen ha közelebbről vizsgáljuk a gyerekek magatartásának okait, nincsen abban semmi elítélendő: ez a generáció így szórakozik. Az meg egyenesen jogellenes lenne, ha rendőrségi intézkedéssel megtiltanák a *Beatrice* és más együttesek működését, mondván, hogy dalaik „világnézeti és filozófiai" szövege romboló hatással van a fiatalokra. Annál szomorúbb viszont, hogy százával ődöngenek napokon át olyan tizenévesek, akikről nem is tudják otthon, hogy elmentek, s netán amikor a rendőrség viszi haza őket, még meg is sértődnek a szülők, mert beleavatkoznak a családi ügyekbe.

Rengeteg éjszakát töltöttem a főváros három nagyobb állomásának várótermeiben, ismerkedtem lézengőkkel, akik fel-felriadva szunyókáltak, figyelve, mikor közeledik a zsaru. Mások meg „palikra vadásztak", olyan utasokra, akiket „levághatnak" tíz-húsz forintra. Ennyiért már beszélnek is életükről, amiben gyakran keveredik

a valóság és a fantázia. Egyik alkalommal, alighogy letelepedtem az asztalhoz falatozni, felemelte fejét az ott alvó fiú. Körme koszos, arca gyűrött. Tizenöt éves lehetett, és nagyon éhes. Elé toltam a műanyag tálkát.

— Kéred a felét?

— Szerencséd van, mert éppen kajás vagyok, de ha már így összehaverkodtunk, adhatnál még egy mallért is (tíz forint), majd háború után hatkor találkozunk a Kehelyben, s akkor megadom.

„Ez olvasta Švejket" — gondoltam, és máris nyúltam a zsebembe.

— Mire kéred a tízest?

— Ilyesmiről nem illik faggatni egy serkenő bajuszú fiatalembert, de neked megmondom. Mostanában jönnek igazoltatni a rendőrök, és csupa kényelmetlen kérdést tesznek fel: „Mennyi pénze van? Hová utazik?" Így hajnaltájt a „hivatalos közegnek" az a véleménye, hogy akinek pénz van a zsebében, az sétál, akinek nincs, az csavarog! Neked van jegyed?

— Nincs, de miért fontos ez?

— Akkor te még nyuszi vagy a szakmában. Ha ma éjszaka nem kapnak el, délelőtt menj el az IBUSZ-irodába, a menetrendből nézz ki három olyan, ötven-száz kilométerre lévő helységet, ahová kora reggel indul vonat a Déli, a Keleti és a Nyugati pályaudvarokról. Vegyél mindhárom helyre retúrjegyet, az hatvan napig érvényes, utána visszaváltják némi levonással. Amikor igazoltat a zsernyák, mindig azt a jegyet mutatod, amelyik állomáson csövezel, mintha utaznál. Így nem vihet el. Ravasz, mi?

— Az! Napközben mit csinálsz?

— „Zsugázok", azaz mozijegyet árulok. A menő filmekhez felvásároljuk bandában az olcsó beugrókat, amit aztán tízszeres áron adunk el a későn jövőknek. Általában jó üzlet, de ma nem ment a bolt. Lementem az aluljáróba is, hátha ott vannak a „féltéglások", tudod, azok, akik darab kővel a kezükben kéregetnek, s aki nem ad, annak a lábára ejtik a kavicsot. Mostanában azt eszelték ki, hogy tetűt és poloskát árulnak, húsz forintért öt darabot, és mindig van rá vevő. De talán lebuktak, mert most egy sem volt a placcon, ha pedig így van, „bevarrják" őket rendesen, mert az utóbbi időben elég keményen „kivonják a forgalomból" az aluljárósokat is.

Hogy mi lesz velük a későbbi életük folyamán? Szabadulás után sokan lépnek ismét a bűn útjára, főként azért, mert nincs mögöttük a jót a rossztól megkülönböztető s korrigáló familiáris háttér. Rengeteg az ún. „csonka család": évente közel 30000 házasságot bontanak fel, máshol isznak vagy erkölcstelen életmódot folytatnak a szülők. Következésképpen nem figyelnek egyáltalán gyerekeikre,

akik először iskolát kerülnek, majd a kezdetben céltalan csellengéstől eljutnak a bűnelkövetésig. Csak az 1979/80-as tanévben 10000 fiatal maradt ki csavargás miatt az általános iskolából, de akadnak olyanok is számosan, akik el sem kezdik, csupán a fiatalkorúak börtönében ismerkednek meg a betűvel.

Vajon mi készteti ezeket a kölyköket a bűnre egy olyan országban, ahol — elméletileg — nincs nyomor, s az ideológia szerint boldogan kellene élniük? Válaszként fel lehetne sorolni a rendezetlen, rossz családi körülményeket, a káros baráti környezetet, az alacsony műveltségi színvonalat, a szabad idő kulturált eltöltésének korlátait, ám ha ezeket az okokat tovább boncolgatjuk, az okozatok széles láncolatainak dzsungelében könnyedén eltévedünk. Így s ezért pusztán azt vázoljuk röviden: ha már bűnöző lesz valakiből tizenévesen, hogyan segítik a társadalmi beilleszkedésben, amikor letöltötték büntetésüket, és 18 évesen szabadulnak.

Elég sok fiatalt érintő probléma ez, hiszen az ismertté vált bűnelkövetők (1980-ban kb. 78000) 10 százaléka fiatalkorú. Zsúfolásig töltik a börtönöket, félig vagy teljesen zárt nevelőintézeteket. Becslések szerint — hivatalos adatot erre sehonnét nem kaptam — 40 százalékuk a felnőttkor küszöbét átlépve is folytatja a lopások, rablások sorozatát, s 6—9 százalékuk még a 21. életév betöltése előtt „állami kosztra" kerül, aminek két előnyét emlegetik a rabok: először is nem kell vigyázni a kapukulcsra, azt őrzik helyettük; másodszor pedig nyitják-csukják az ember előtt az ajtót.

Az utógondozás mint a bűnismétlés megelőzésének lehetősége nem új keletű gondolat, noha a szocialista jog igyekszik ezt kisajátítani. Már 1893-ban a Magyar Jogászegyleti Értekezések 2. számában dr. Nagyiványi Fekete Gyula királyi törvényszéki bíró felvetette ennek gondolatát *A fiatalkorú bűntettesek gondozása* című tanulmányában. Idézek a prológusból:

„Ha a gyermek végleg elbocsáttatik, mert megszűnvén a kényszernevelés, megszűnik vele szemben a hatóság kényszerhatalma is. Marad azonban elengedhetetlen törvényünk az, miszerint a végleg elbocsátottat sem szabad szem elől tévesztenünk. Csakhogy a feladat teljesítésénél már csak erkölcsi eszközök szolgálnak alapul. A kényszernevelési hatóság hivatalból már nem avatkozván be többé: ezentúl megkezdődik az emberbarátok és jótékony egyesületek végtelen mezeje..."

Néhány évtized múltán a „művelt jótevők és emberbarátok végtelen mezejét" is a szocialista társadalmakra jellemző gyakorlat szerint intézményesítették, s ennek módszereit a 12/1965. számú kormányrendelet szabályozza, minek értelmében: *„Fiatalkorú szabaduló esetén a gyámhatóság, ha viszont a szabaduláskor a 18.*

életévét betöltötte, akkor a lakhely szerinti tanács egészségügyi osztályának szociálpolitikai csoportja végzi az utógondozást." Tegyük hozzá azonnal: minimális eredménnyel! Bár a jogszabály értelmében az utógondozás legfontosabb feladata a szabadulók munkába állítása, ezen a téren is súlyos hiányosságok tapasztalhatók.

Anyaggyűjtésem idején (1977 és 1980 között) a szabadult fiatalkorúak kétharmada állt csak munkaviszonyba, többségük segédmunkásként. Ennek oka részben az, hogy a rövid idejű (6—24 hónapig terjedő) szabadságvesztés alatt csak kevesen szereznek szakmát, kb. 15 százalék. Igaz, van nyomda — lám, így is lehet degradálni az egykor legintellektuálisabbnak számító mesterséget —, aztán hegesztőtanfolyam, dolgozni is kötelező, de a fiatalok szakmaszerzési vágyában a borravalós területek kerülnek előtérbe, a „kevés munkával sokat keresni" elv érvényesül. Az elítéltek több mint fele teljesen irreális elképzeléseket alakít ki: hivatásos labdarúgó, táncdalénekes, artista, netán gépkocsivezető vagy pincér lesz — bár írni-olvasni alig tudnak.

Mi is történik, amikor a fiatalkorú bekerül a börtönbe? Az első hónapot az újoncszakaszban tölti. Ez alatt átesik a „befogadó szűrővizsgálaton", amit a pszichológiai laboratórium végez, ahol megállapítják az elítélt munkaalkalmasságát, személyiségi jegyeit, társadalmi, baráti stb. kapcsolatait. Akiknél pszichés rendellenességet tapasztalnak, újabb vizsgálatnak vetik alá, megfigyelés alatt tartják. A szűrővizsgálat a további csoportosítás alapja. Így hozzák létre a dolgozók s a nehezen nevelhetők szakaszait. (Az utóbbiba tartoznak a pszichopaták, gyógypedagógiai alanyok és az analfabéták.) Az így kialakított 40—50 fős csoportok élén állnak a nevelőtisztek, akikről sok mindent el lehet mondani, de azt, hogy pedagógusi talentummal áldotta volna meg őket a sors, bizony csak vétkes könnyelműséggel lehetne állítani, bár többségének van tanári diplomája! A büntetés feladata — világszerte — az lenne, hogy kialakítsa az elítéltben a társadalmi beilleszkedés szándékát. A büntetés hatékonysága azonban mindenekelőtt az alkalmazott rezsim, valamint a nevelési eszközök és az időtartam függvénye. A kriminológiai kutatások számos oldalról megkérdőjelezték a rövid idejű büntetések hatékonyságát. Angliában javasolták is a megszüntetését, s 1961-ben törvénybe iktatták, mert — idézem — *„az ilyen rövid idő alatt nemcsak a pozitív nevelő hatás elérése lehetetlen, hanem az elítéltek ki vannak téve a börtön káros befolyásának"*.

Ezt Magyarországon is tudják, nagy ritkán „terítékre" is kerül annak megvitatása, hogy pár hónap alkalmatlan az elrettentésre, a bűnözéstől való visszatartásra, még akkor is — és ez a lényeg —, ha nem az átnevelést, hanem a megtorlást tekintik elsődleges cél-

nak! De humánusan is képtelenség 14—18 év hibáit helyrehozni, nemhogy rugdosással, veréssel. Ezért kellene növekvő mértékben érvényt szerezni annak a kriminálpedagógiai tételnek, hogy az elítélt tudatának, személyiségének átformálása kerüljön előtérbe, s ne a félelem miatt, hanem saját belátásának, érdekének felismerése alapján ne kövessen el újabb bűncselekményt. Ennek a követelménynek azonban sem a tököli börtön, sem a többi javító-nevelő intézet nem tud eleget tenni, hiszen ehhez nincsenek türelmes, szakmailag magasan kvalifikált pedagógusok, pszichológusok.

Ehelyett, kényelmesebb megoldásként, azt latolgatják, hogy határozatlan tartalmú szabadságvesztést alkalmaznának, főleg azoknál a bűnismétlő fiataloknál (a felnőtteknél ez már gyakorlat: fegyház után még minimum három év ráadás), akiknek a börtönbeli magatartásából egyértelműen lehet következtetni az ismételt bűnelkövetésre. E módszernek viszont az a negatív oldala, hogy mivel a szabadulás időpontjának megállapítása az elítélt magatartásának függvénye, az képmutatásra, alakoskodásra, komformizmusra nevelne, vagyis újabb negatív jellemvonásokat szülne. Ismerve a tudat és az erkölcs jelenlegi fejlettségi szintjét, már az is eredménynek számít, ha valaki a jogkövetkezmények elkerülése miatt nem követ el újabb bűncselekményt.

A szabaduló elítéltek a következő csoportokra oszthatók:

1. Akik a társadalmi beilleszkedés szándékával szabadulnak, de terveik realizálásához a társadalom aktív támogatására van szükség.

2. Akik a büntetés ideje alatt csak részben javultak meg. A társadalomellenes nézetük leépült ugyan, de helyébe nem alakult ki a társadalmi együttélés alapnormáinak elfogadása.

3. Akik egyáltalán nem javultak meg, és újabb bűncselekmények elkövetésével vagy annak tervével hagyják el a börtönt. (A jelenlegi büntetési szisztéma mellett az ilyen személyek aránya 30—35 százalék!)

Ajánlatos lenne végre tudomásul venni, hogy a leghatékonyabb büntetésvégrehajtás is csak úgy képzelhető el, ha az jól szervezett utógondozással párosul, amely minden téren biztosítja a szabadult társadalmi beilleszkedési szándékának feltételeit, s ráépül a szabadságelvonás nevelési eredményeire. Magyarországon vannak hivatásos és társadalmi pártfogók. Az előbbiek általában íróasztallal s jó fizetéssel rendelkező bürokraták, hivatalnokok, akik körbebástyázzák magukat paragrafusokkal — tisztelet annak a néhány kivételnek! —, míg az utóbbiak többnyire lelkes értelmiségiek vagy egyetemisták, majdani tanárok, ügyvédek.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi

Karán 1965-ben alakult egy Kriminológiai Diákcsoport, Vígh József docens és Gönczöl Katalin tanársegéd vezetésével, s még az évben szerződést kötöttek a tököli Fiatalkorúak Büntetésvégrehajtási Intézete parancsnokságával, hogy a Tudományos Diákkör tagjai utógondozói tevékenységet folytatnak az intézetből szabaduló kamaszok között. De mivel átlagosan harmincan vesznek részt ebben a munkában — Tökölön kb. 600-an ülnek —, csak kevés szabadulóval tudnak foglalkozni, és a kiválasztás is esetleges. A büntetés letöltése előtt két-három hónappal ismerkednek meg „védenceikkel", akik gyakran nyílt ellenszenvvel fogadják a patronálókat. Csak tucatnyi beszélgetés után nyílnak meg, mondanak valamit magukról, környezetükről, terveikről.

Bár a tanácsi hivatásos utógondozók mindenkivel foglalkoznak, tevékenységüket leszűkítik a munkavállalás elősegítésére, a többi tényezőnek nem tulajdonítanak jelentőséget, míg az önkéntes patronálók ennél lényegesen sokrétűbben dolgoznak. Például: lakhatási lehetőség biztosítása; a családi, érzelmi kapcsolatok területén felmerülő problémák megoldása; a helyes baráti viszonyok kialakítása; szervezett iskolai, szakmai oktatásban való részvétel megszervezése; kulturált szórakozási formák kialakítása stb. Általában kéthetente látogatnak ki a börtönbe — saját pénzükön! —, társalognak a jövőről, hogy ezzel is tárgyilagos tervezésre ösztönözzék az elítélteket, akiknek ugyan minden gondolatuk a szabadulás körül forog, ám hogy mit is akarnak csinálni utána, arról főleg irreális elképzelésük van.

Az utógondozói feladatok a szabadulás napján sűrűsödnek. Ilyenkor a patronálók szó szerint a börtönkapuban várják az elítéltet, hogy segítsenek legyőzni a „tériszonyt", amely a hirtelen nagy szabadsággal jár együtt. Szinte mindegyik fiatalkorú bűnöző félelemmel várja a „kóter" végét, mert a „sitten" töltött hónapok, évek alatt megszokták a szigorú fegyelmet, s azt, hogy mindig, minden cselekedetükben irányítják őket. A szabadulás ezektől a számukra biztonságérzetet nyújtó kötöttségektől való teljes szabadulást is jelenti, és éppen ezért, bár vágyódnak a kinti életre, rettegnek is tőle. Néhány szakember „híd-megoldásként" a katonaságot javasolja, amely biztosítaná és megkönnyítené az „átállást" a börtönbeli és a szabad életforma között, de a kiegészítő parancsnokságok húzódoznak a „fleppnisek" sorozásától, hiszen ezeknek a „nehéz fiúknak" eléggé rizikós fegyvert adni a kezükbe.

A patronálási munka bemutatására egy „megélt" történetet mondok el, annak kihangsúlyozásával, hogy ez nem tekinthető tipikusnak. A „főszereplő" 1978-ban szabadult. Anyaggyűjtésem során ismerkedtem vele össze még a börtönben, s némi töprengés

után — izgatott a feladat — elvállaltam utógondozását, és majd három évig kísértem figyelemmel sorsának alakulását. Gyakran hívott fel telefonon, jött el lakásomra, segítettem neki ruhát venni, beosztottam keresetét, elvittem moziba, színházba, jegyet szereztem a beat-hangversenyekre. De végig azon töprengtem, hogy ez a „pórázon tartás" meddig alkalmazható, mert így az önállósága soha nem fejlődik.

K. István előre megfontolt szándékkal, nyereségvágyból elkövetett emberölésért öt évet kapott. Alig múlt tizennégy esztendős, amikor rablógyilkos lett. A börtönben zárkaparancsnok volt, többször kapott dicséretet, pénzjutalmat, ám visszahúzódó természete lévén, senkivel nem barátkozott. Kifogástalan magatartása ellenére a feltételes szabadulást eldöntő tárgyaláson a bíróno nemleges ítéletet hozott, melyet a szabadulást követő életkörülmények (lakás, család stb.) bizonytalanságával indokolt. Még egy rendkívüli és komoly szerepet játszó tényt említek: a bűncselekményt megelőző hónapokban agyvelő- és agyhártyagyulladással hosszabb ideig kezelték kórházban, s bár az orvosi szakvélemény szerint a betegség semmi hátrányt nem okozott, érezhetően komoly pszichikai és lelki torzulást eredményezett. Ez főleg a gyakran jelentkező kóborlási vágyban mutatkozott meg. Az ellentét figyelemreméltó: egy brutálisan elkövetett gyilkosság, majd az intézetben példamutató viselkedés, teljes érzelmi-értelmi passzivitás.

Édesapja házasságából két gyerek született. Az egyik meghalt a háborúban, a másik építészmérnöki diplomát szerzett. Apja elvált, s a második házasságából hat gyerek született. K. István a legfiatalabb. Az apa 1970-ben meghalt, anyja ismét férjhez ment egy részeges, durva emberhez. Részben ennek következményeként minden testvére elköltözött otthonról. Jellemző a szülőkre, hogy rövid időközönként váltogatták lakhelyüket, noha egy Pest környéki faluban házuk volt. Patronáltam szinte felügyelet nélkül nevelkedett, iskolai tanulmányait soha nem ellenőrizték, a betegségét sem vették komolyan. Előfordult, hogy napokra eltűnt, vele egykorú fiatalokkal utazgatott, a szülők ezt természetesnek tartották, „kiruccanásaihoz" még pénzt is kapott tőlük.

Anyja haláláról a börtönben értesült, pár hónapos késéssel. Testvéreivel megszakadt a kapcsolata, csupán egyik nővére látogatta meg, akkor is azért, hogy nyilatkozatot kérjen tőle, amiben hozzájárul az örökölt házrészének eladásához. Gondozottam ezt aláírta úgy, hogy fogalma sem volt a neki járó összegről. (Ezt később, bírósági perrel, sikerült megszerezni!) Minél inkább közeledett a „kapunyitás" perce, úgy nőtt benne a szorongás, s három héttel az elbocsátás előtt öngyilkosságot kísérelt meg, annyira félt a „kül-

világtól". Ekkor tudtam meg a nevelőtiszttől, hogy a fiú naplót vezetett. A kissé után fogalmazott gondolatok azonban dosztojevszkiji realitással tükrözik a bűn és bűnhődés kapcsolatát.

„Talán nem kellett volna kinyírni az öreget, igérgette, hogy nem dob fel, csak ne bántsam, de tudtam, hogy több pénz van otthon, mint amit odalökött. Feldühített, hogy le akarja nyelni a nagyobb részt, sumákolt, hát klopfolni kezdtem rendesen a fejét. A rádiót meg jó erősre állítottam, nehogy meghallják az óbégatását. Végre kikalapáltam belőle a háromezer forintot, s megfenyegettem, ha nyikkanni mer a zsaruknak, kiverem az orrából a közfalat, aztán mehet panaszra a csodatévő Máriához. A biztonság kedvéért hátrakötöztem a kezét, és párnát dobtam a fejére, hogy legyen időm lefalcolni. Akkor megpattantam tőle, még biztosan volt benne szufla, mozgott a szája, szeme. Igaz, rendesen megpaskoltam a kopoltyúját, ettől is nyiffant ki. Amikor értem jöttek a zsernyákok, nem is hittem el, hogy kiszelelt az öreg, gondoltam, csak gyengélkedik, és hát van SZTK-ja, majd kigyógyítják, nem a ház dőlt rá.

Még otthon meghipiseltek a zsaruk, meg is találták mind a három rongyot, nem hiányzott abból egy fillér sem. Akkor döbbentem rá, hogy mit csináltam, amikor kihúzták a tepsit, és megmutatták az öreget behűtve. Iszonyatos érzés volt, soha nem felejtem el. Nem látszott rajta semmi, mégis, ahogy néztem, azt hittem, ott rogyok össze. Magam alatt voltam rendesen és tudtam, ennek fele sem tréfa. Azóta is mindig ez jár a fejemben.

Amikor a bírónő kimondta az öt évet, nem is fogtam fel, hogy mennyi idő az, de éreztem, bármennyit is mér ki, megérdemlem, ilyenkor nem szabad porciózgatni. Rögtön elvittem a balhét, nem tagadtam semmit. Csak azt nem értettem, mit cifrázza az ügyvédnő, mindenfélét összezagyvált, közben meg a körmét babrálta, s olyan közönyösen szövegelt, mintha egy liba nyakát tekertem volna ki. Nem is akarok többé kimenni az életbe, inkább koptatom a kincstári kéket, lógatom a lábam a stokin, belebámulok a smasszer pofájába, amikor kukucskál a cirklin. Csak ne dirigálnának annyit, egy-kettő, egy-kettő, aztán mégse kapunk rétest, pedig elég ütemesen lépegetünk.

A fizikai fájdalomtól félek! Ezért nem akartam, hogy tetováljják a karomba zárkatársaim a tököli keresztet meg valami mondatot. Végül azt választottam: BŰN AZ ÉLET! Nem valami eredeti, de ez volt a legkevesebb betű, azt is kicsire rajzoltattam. Már megbántam, de ha tiltakozom, éjszaka megpokrócoznak, mint a többi frájert. Öt mázsa, 1978-ban adom vissza a kanalat, hacsak addig nem verem szét valakinek a fejét, mert a börtöndilire mindig áll a zászló. Sok smasszer mondja ránk, hogy injekcióval kellene elaltat-

ni valamennyiünket, a nevelőtisztek meg szövegelnek, hogy szépen, okosan. Bólogatok mindig, akkor mosolyognak, tetszik nekik, ha egyetértünk, és ilyenkor csoda menő fejeknek hiszik magukat, de aki ellenkezik, azt úgy vágják kupán a kulcscsomóval, hogy utána kocsányon lóg a szeme..."

Most is pontosan emlékszem arra a pillanatra, amikor Tököl határában megláttam a több méter magas dróthálóval, beton kerítéssel, őrtoronnyal, rácsos kapukkal, a világtól hermetikusan elzárt területet. A komor külsőt valamivel derűsebb belső váltotta fel: virágágyak, pázsit, ám a humanizáláshoz ez a kis zöld édeskevés. De lehet-e humánus a börtön? Minden ilyen intézmény az emberi fejlődés csődjét jelképezi, s a társadalom tehetetlenségének megnyilvánulása, hiszen eleve paradox azt hinni, hogy a szürkére mázolt cellákban majd jóvátehetik azt, amit az óvoda, az iskola és a család elmulasztottak. Ha netán így is lenne, mi történik azután, hogy kikerülnek onnét ide, ahonnét oda kellett menniük, mert a környezetük mit sem változott.

Vajon most mivel magyarázná Makarenko a szocialista nevelés kudarcát, hogy annyi mentálisan és szociokulturálisan visszamaradt fiatalkorút találni napjainkban?... Miért követnek el lényegesen több bűncselekményt, mint az annyiszor átkozott 45-ös éveket megelőzően soha? Nem ártana kinyitni a régi könyveket, s megszívlelni: ha a lerombolt valláserkölcs helyett nincs más, ami fékezné a kamaszokat, pöttömnyi haramiák garázdálkodnak majd az utcákon, tereken. A társadalom perifériájára szorultak kialakítják a maguk külön értékrendjét, s az mindig feljogosítja őket a bűnözésre. És ezt a szemléletet a későbbiekben a börtön reszocializációs törekvése képtelen visszafordítani. Mert az a tizenéves, aki a „sitten" ismerkedik meg a higiéniával, a betűvetéssel, olvasással, munkával stb., kevés valószínűséggel tud a későbbiekben huzamosabb időn át beilleszkedni a közösségbe. És nem is szóltam még a szeretet hiányáról, a valahová, valakihez tartozás fontosságáról. Mert miféle deformált fejlődés következménye az, hogy a bűnelkövető fiataloknak — hiába mérik fel az eszükkel, hogy tisztességtelen dolgot követnek el — nincs bátorságuk kilépni a balhékat elkövető bandából. S nem azért, mert a retorziótól félnek, hanem attól tartanak, hogy egyedül maradnak!

Védencem is erre gondolhatott, amikor öngyilkosságot kísérelt meg, hiszen belémart a szabadság gyökértelenségének félelme, mert a zárkában legalább volt közössége, és a börtön, ha tele is van tilalomfákkal, parancsszavakkal, ostoba regulákkal, mégis biztonságot jelent számára, minden téren. Ott nem vágják a fejéhez úton-útfélen: börtöntöltelék!, nem idézik be az üzemi rendészetre, ha elvész vala-

mi a gyárban, hiszen amikor „gazdát cserél" a mosdóban felejtett gyűrű, az asztalon hagyott pénztárca, mindig a „sitteseket" gyanúsítják először.

Patronáltam munkába állásakor külön és nyomatékkal megkértem a személyzeti vezetőt, senkivel ne tudassa a fiú múltját. Erre határozott ígéretet tett, mint ahogy annak a brigádnak a vezetője is, ahová beosztották. Arra azonban nem gondoltam, hogy fürdéskor meglátják karján a tetoválást, s a korommal böködött betűk véget vetnek a titoknak. Akkor jutott eszembe a plasztikai sebészet. Szerencsére nem nagy területet kellett kimetszeni, így a műtét sikerült. A heg úgy vöröslött, mint az új élet mezsgyéje. Abban reménykedtem, hogy legalább ez az árnyék nem kísérti többé, s amint sikerül talpra állítanom, magára hagyom, hiszen a végtelenségig nem vállalhatom a „szárazdajka" szerepét.

A beilleszkedéshez szükséges minden objektív feltételt teljesítettem. Először is a lakást, mert nem mindegy, hogy milyen környezetbe kerül a szabaduló. A bűnismétlés megelőzése szempontjából nemcsak az a szülői, rokoni környezet a káros, ahol kriminogén hatásoknak van kitéve a fiatal, hanem az is, ahol vétkes magatartása miatt tartózkodóan viselkednek vele. Második legfontosabb tényező a munkahely. Nagy jelentősége van az olyan közösségeknek, amelyek befogadják és kezességet vállalnak a szabadulóért. Rengeteget futkostam, míg rendeződtek az ügyek, s közben sokan vetették a szememre: túlzás ennyit lihegni ezért a kis csibészért. Arra hivatkoztak, hogy amíg a tisztességes, nem bűnöző emberek ezrei nem rendelkeznek megfelelő életfeltételekkel, addig igazságtalan a bűnözőkkel való ilyen mértékű foglalkozás.

Ez kétségtelenül igaz, de csak részben, mert ha százalékos arányban tízből egyet sikerül távol tartani a további balhék sorozatától, az ugyan minimális eredménynek tűnik, ám az embert mégsem lehet kuglibábuként kezelni, hogy ledőlt kilenc, állva maradt egy, az annyi mint... Az albérletet adó idős nénit megkértem, ne hagyjon elöl pénzt, értéket; fölösleges csábításnak kitenni — legalábbis kezdetben — a fiút. Különben sem érdemes „kísérletezgetni", mert dacból is zsebre vágja az egészet. Gyakran a gépkocsikat is azért fosztják ki, mert ott „hivalkodik" benne a fényképezőgép, a kazettás rádió. Az évente feltört négyezer jármű kétharmadában olyasmiket mutogattak, amit nem vagy csak drágán lehet az üzletekben vásárolni. Ezzel nem mentegetni akarom a betörőket, csupán azt illusztrálni, amit a viktimológia tudománya is bebizonyított, nevezetesen: az áldozat személye szinte tévedhetetlen pontossággal előre megállapítható, mert olyan kihívóan viselkedik, hogy szinte vonzza az erőszakoskodókat.

Védencemet 1980 tavaszán behívták katonának. Némi protekcióval olyan szakaszba osztották, ahol kedvére bütykölhette a motorokat. Szakaszparancsnoka — fiatal tiszt — türelmesen foglalkozott vele, rendszeresen tájékoztatott minden lényegesebb eseményről. Kezdetben a fiú is írogatott, aztán mind ritkábban érkeztek a levelek. Már arra gondoltam, hogy felkeresem, amikor egymás után két borítékot is hozott a postás. Egyikben arról értesítettek, hogy *Kiváló Katona* lett, s előléptették tisztesnek, míg a másikban...

„Öreg harcos, ne haragudj, hogy sokáig nem jelentkeztem, de felvételizek a gimnáziumba, arra készültem, közben akadályokat ugráltam, célba lőttem, nem is eredménytelenül végeztem el a kiképzési feladatokat. Kaptam egy krumplivirágot a vállamra, meg tíz nap szabadságot, amit azzal a lánnyal töltök, akit rövidesen elveszek feleségül, mielőtt még más kikapná előlem. Elmondtam neki mindent, így is elfogad, törődik velem. Ezennel feloldozlak minden további atyáskodás alól, és köszönök mindent. Bízom abban, hogy már egyedül is sikerül tovább menni, és a karomon sem kísért a tetovált árnyék..."

Romantikus befejezés lenne, mint a mesékben: minden jó, ha jó a vége — ám az újságokban sorra jelennek meg a riasztó hírek, hogy növekszik a fiatalkorú bűnelkövetők száma. Az utógondozók lelkesedése sincs arányban az eredménnyel. Nekem szerencsém volt, mert általában a fiatalkorúak fele a szabadulást követő három hónapon belül megszakítja kapcsolatát patronálójával, s 15 százaléka még az utógondozás ideje alatt bűnismétlővé válik. Igaz, ehhez nagymértékben hozzájárul az is, hogy számosan „lelki elsősegélyszolgálatnak" tekintik elsősorban munkájukat, ahol a megértés „bűnbocsánattal" párosul, és naivul hisznek abban, hogy a szép szó mindent megold. Akadályozza továbbá az utógondozást a hivatali bürokrácia. Nem egy esetben hónapokig futkosnak az elítélt munkakönyvéért, személyi igazolványáért, noha ezek beszerzéséről a börtönnek kellene gondoskodnia. A hatályban lévő jogszabályok szerint azonban a személyi igazolványt csak a letartóztatás helye szerinti illetékes rendőrkapitányságon vehetik át, ezért néha száz kilométereket utaznak, de ehhez a patronálóknak anyagi fedezetük nincs. Még az amúgy is kis ösztöndíjú diákok is saját zsebből fizetnek.

Nem beszélve arról, hogy intézkedési joggal nem rendelkeznek, hatodrangú adminisztrátorok packáznak velük büntetlenül. Ha nincs írószövetségi igazolványom, összeköttetésem, az első akadálynál elbukom. Nem tudok elfogadható munkahelyet keresni, nem találok szállást, és így tovább. Hangzatos elvek, ostoba gyakorlat. Idő hiányában csupán a fiúk sorsát elemeztem, hiszen a lányoknál

annyiban módosul a helyzet: ha csak intézetben vannak, s komolyabb bűncselekményt nem követtek el, amennyiben sikerül férjhez menniük, azzal nagykorúak lesznek, kiszabadulnak, és a későbbiekben nemcsak a sors veri őket, hanem a férjük is.

Az elmúlt tizenöt évben mintegy kétszáz fiatalkorút patronáltak az önkéntes utógondozók, s ezek 25 százaléka a bűncselekmény elkövetésekor szökésben lévő állami gondozott volt. A többiekből is alig 20 százalék élt mindkét vér szerinti szülőjével, de rossz szociális körülmények között. Egy-egy helyiségben 5—6 személy is lakott, valamelyik szülő — vagy mindketten — alkoholisták, munkakerülők. Az elítéltek személyiségére jellemző, hogy a bűncselekmény elkövetésekor 56 százaléka nem dolgozott, egyharmada nem végezte el az általános iskola nyolc osztályát, s 95 százaléka nem rendelkezett szakképzettséggel.

Legtöbb problémát azok az elítéltek jelentik, akik állami gondozottként kerülnek börtönbe, hiszen a 18. életévük betöltése után az intézetbe nem mehetnek vissza, még arra az időre sem, míg számukra beszerzik a szükséges okmányokat. Szinte törvényszerű, hogy majd mind újabb bűncselekményt követ el egy éven belül. Valamivel kedvezőbb helyzetben vannak azok, akiket az elvált szülők közül az anya — ez a gyakoribb — visszafogad, de ez a kapcsolat erőtlennek bizonyul az újabb „balhé" megelőzésében. Itt a bűnismétlés 50 százalékos. Ott viszont, ahol teljes a család, s nem az imént említett devianciákkal élnek, lényegesen jobb az arány, bár ez sem esik az egyharmad alá.

És a fiatalok ismét ott masíroznak majd a börtönben, múlnak az évek, s ők a szögesdrót, rács, fegyverek árnyékában lépegetnek, tanulva a rendet, a betűt, a jót. De ilyen mechanizmusokkal eleve képtelenség a társadalomból kitaszítottakat az optimális irányba fordítani. Legfeljebb megérthetik az elítélteket a börtönben, de jóvá nem tudják tenni azoknak a hibáknak a sorozatát, amelyek már a szocializmus neveltjeként sodorták ezeket a kamaszokat a bűn útjára. Ám a jelenlegi társadalom ezt a kudarcát sem ismeri el, inkább smasszerokat állít csőre töltött gépfegyverrel a szürkén magasodó őrtornyokba, és parancsba adják, hogy a menekülőkre, szökni akarókra lőni kell!

„Csak a reggelek borzalmasak..."

— Adalékok a magyarországi alkoholizmus problémájához —

Napjainkban egyre többen vannak a Kárpát-medencében, akik csak azért teszik le kezükből olykor a poharat, hogy újratöltsék, s ennek következményeként milliókra tehető azok száma, akiket többé-kevésbé fenyeget a lassú pusztulás veszélye, százezrek pedig már rá is léptek a fizikai-szellemi megsemmisüléshez vezető útra. A Duna—Tisza táján már-már anyanyelvi szinten köti össze az embereket az alkohol(izmus), és rokkantja, halottja mindenkinek akad. Ám az özönszesz nem véletlenül öntötte el ezt a népet; összefügg az együttélő generációk felemás, kellően meg nem emésztett sorsfordulóival.

Az alábbi szociográfiában arra keresem a választ: miért érte el Magyarországon az iszákosok száma azt a szintet, amikor egy nemzetet pusztító kórt népbetegségnek kell(ene) nyilvánítani. Fiatalokat és idősebbeket szólaltatok meg a „piálást" kiváltó okokról, s bár a „vallomásokból" csupán részleteket adok közre — így, ha nem törekedhetem is a teljességre —, azzal a szándékkal próbálom bemutatni a „kezdetet" és a „véget", hogy a helyzetet nem ismerők is reális képet kapjanak az unalomig hangoztatott „korunk betegségéről", valamint az azt előidéző tényezőkről.

I. A kezdet

SZÜLŐK ÉS KAMASZOK

Abban a Bács megyei faluban, ahol gyermekkoromat töltöttem, még az ötvenes években is szokás volt: a kamaszfiú 14. esztendejét betöltve megkapta a pincekulcsot apjától, s ezután kedvére ihatott, kínálhatta barátait. A „felnőtté avatás" ilyen jellegű ceremóniája napjainkban már alig tapasztalható, de ez közel sem jelenti, hogy a mostani tizenévesek nem isznak alkoholt otthon, szülői engedéllyel.

Szinte a születésünk pillanatától (netán a fogamzás kezdetétől) közvetve-közvetlenül részesei vagyunk az alkohol(fogyasztás)nak.

S hiába a riasztás: a szellemet, egészséget romboló hatások tényszerű felsorolása, a hagyományok erősebbek. Nincs eredménye a gyakran mondogatott „szociálisan elfogadott ivónorma" szorgalmazásának sem, amely valójában nem is több hangzatos frázisnál. Amíg az egyén dönti el, neki mennyi árt meg, a szubjektivitás ritkán tekinthető domináló erőnek, hiszen ehhez szorosan kapcsolódik a fizikai állapot, az anyagi helyzet stb., vagyis: lehetetlenség meghatározni a „mennyit és mennyiért" mértékét. Sajnos, szép számban akadnak olyan „döntéshozók", akik az „árfegyvert" akarják bevetni az alkoholizmus elleni harcba, de ez célt tévesztene. Kevéseket szoktatna le az ivásról, s annál több család számára jelentené a teljes elszegényedést.

1980 nyarán közel száz fiatal szakmunkástanulónak tettem fel a következő kérdéseket: Szüleid foglalkozása? Testvéreid száma? Iszik-e valaki rendszeresen a családban? Te voltál-e már részeg, s az milyen érzés volt? Mit szeretsz inni és költesz-e pénzt alkoholra, ha igen, mennyit? Mámorosan miről szoktál álmodozni? Csináltál-e részegen valami olyat, amire józanul nem vállalkoznál? A szexuális életedre — ha már elkezdted — milyen hatással van a szesz?

Az írásban fogalmazott, anonim válaszokból egyértelműen kiderült: nem feltétlenül csak a rendszeresen alkoholt fogyasztó szülők gyerekei közül kerülnek ki a potenciális iszákosok, hanem az absztinens családok csemetéi közül is sokan emelgetik a poharat 13—14 éves koruktól. S nem csupán a fiúk, a hasonló korú lányok között is rohamosan nő az italt kedvelők száma, igaz, alkalomszerűen, a társaság hatására. A srác, akivel járnak, meg a banda, amihez tartoznak, gyakran fogyaszt szeszt, és hogy a hangulat szinkronban legyen, ők sem utasítják vissza a kínálást. Bár az empátikus önpusztítás veszélye nyilvánvaló, elismerik ennek káros hatását, mégsem mondanak nemet, mivel félnek a kitaszítottságtól. Vagyis: azért isznak, mert így szorosabban tartozhatnak valakihez, valahová. (Mivel a későbbiekben erre nem térek ki, most említem meg röviden, hogy Magyarországon a női alkoholisták száma komoly mértékben gyarapodik. Jelenleg a mintegy félmillió nyilvántartott beteg 10 százaléka tartozik a „gyengébb nemhez", de arányuk növekszik. Ez azért veszélyes, mert az érintettek sokáig titkolják szenvedélyüket, és jóval később kerülnek orvoshoz, mint a férfi sorstársaik, így gyógyításuk majdnem reménytelen.)

A szakmunkástanulók ivási szokásait, okait, miértjét elemezve — a kérdések tükrében — rögtön szembetűnt, hogy a szülők 92 százaléka *fizikai munkás.* (Országosan nézve az „inasok" szüleinek 81,3 százaléka kétkezi dolgozó.) Apjuk-anyjuk 62,5 százaléka nem végezte el a nyolc általánost sem, s 54,3 százalékuk segédmunkás. A „hát-

rányos helyzet" eleve meghatározza a magatartás-modellt, az otthon látottakat sok fiatal tekinti követendő példának. Aztán: rengetegen nőnek fel — 45 százalék — „csonka családban", a szülők elváltak, s elsősorban az anyára hárul(na) a nevelés feladata, de erre elfoglaltsága miatt nem marad ideje, így a kölykök naphosszat az utcán csatangolnak, és a galerik törvényeit tekintik mérvadónak.

A családokban szinte mindenütt iszik az apa — 95 százalék —, ám az anyák sem vetik meg — 64 százalék — az itókát. A fiatalok közül mindannyian kipróbálták már az alkoholt, s 92 százalékuk többször is volt részeg. A fiúk általában mindent isznak, erre pénzt is költenek — 73 százalékuk rendszeresen —, míg a lányok elsősorban meghivatják magukat, és főleg az édes likőrféléket kedvelik. Érdekes, hogy a kamaszfiúk a szexuális életükre vonatkozó kérdésre nem válaszoltak, ugyanakkor a lányok 38 százalékánál döntő szerepet játszik ebben az alkohol: ettől bátrabbak, felszabadultabbak lesznek.

Felmérést végeztem Budapest VII. és VIII. kerületében lakó 10—18 éves tanulók körében is hasonló témakörben. A 10—11 évesek 55 százaléka fogyaszt rendszeresen alkoholt. Ez a szám 12 esztendős korban 85 százalékra növekszik, és a 13—14 éveseknél eléri a 92 százalékot. Az általános iskola befejezésétől már „totális" a szeszfogyasztás. A gyerekek 93 százaléka a felnőttek tudtával, engedélyével kezdett el „piálni", s ebből 11 százalék tanár, illetve ifjúsági vezető jelenlétében. A fiatalok rövid „dolgozatait" három csoportba osztottam. Most azokból a szolidabb feleletekből idézek néhányat, amelyekből talán hiányzik a teljes őszinteség, de a felszín alól is kicsillan az igazság.

„Faterom vegyészmérnök, muterom raktáros. Elváltak. Én anyámnál lakom, aki szereti a szeszt, de nem ítélem el, mert tudom, hogy csak kábultan képes elfelejteni az apámat. Idén végzek a suliban. Amikor alkalom adódik (néha egyedül is), iszom alkoholt, részben mert nem akarok az ellenkezés miatt kimaradni a bandából, aztán meg is szoktam, hiányolom. Először hétévesen ittam vörösbort. Jelenleg hetente 80—100 forintot költök erre. Kipróbáltam a kábítószert is, jobb, mint a pia, de most azt ideiglenesen abbahagytam."

„Harmadikba járok, apám művezető, anyám kalkulátor. Faterom havonta öt-hat alkalommal jön haza tintásan, nem részegen, de abból nincs probléma, mert anyu eléggé megalkuvó. Mivel rám nézve ez sem anyagilag, sem lelkileg nincs túlzottan rossz hatással, nem foglalkoztat az egész. Az iskolában nem találkoztam idáig spicces diákkal, de tanárral már igen. Állítólag nekik szabad."

„Mechanikai műszerész vagyok, szüleim gyári munkások. Csak

apám iszik, nem is keveset, annak ellenére, hogy beteg, de ez nem érdekli. A környezetemben is ilyenek a férfiak, munka után majdnem mindenki a sarki kocsma felé igyekszik, és nem haza. A falunkban azokat ítélik el, akik részegen hangoskodnak otthon, de akik mérsékelt rendszerességgel piálnak, azt természetesnek veszi mindenki."

„Idén leszek segéd, testvérem nincs. Sem a fater, sem az anyám nem veti meg az itókát. Nem baj, az a lényeg, hogy velem tűrhetően viselkednek. Amikor az első pohár bort megkóstoltam, talán tízéves múltam. Kicsit furcsa volt az íze, azóta hozzászoktam. Rajtam múlik, hogy mennyit fogyasztok, senki nem szól bele. Az a baj, hogy olyankor rögtön verekedni akarok, de a srácok lefognak, ismerik a szokásom, mindenkinek szeretném szétverni az orrát. Máskülönben teljesen normálisan viselkedem. Környezetemben úgy tapasztalom, főleg azok ellenzik az alkoholfogyasztást, akik betegek, orvoshoz szaladgálnak, mert hol itt fáj, hol ott valami."

„Szerintem aki dolgozik, az megengedheti magának, hogy annyit igyon, amennyit akar. A szűcsszakmában főleg nők vannak, közöttük élve tapasztalom, bizony kedvelik az édes itókát. Most múltam 16 éves, néhányszor már voltam részeg. Könnyűnek éreztem a testem. A kerületünkben elég sok az alkoholista. Több a kocsma, mint az élelmiszerbolt. A Teleki téren naponta látni földön fetrengő embereket, de engem nem zavar a látványuk. Egyébként már az általános iskolában gyakran ittunk szeszt, vicces érzés, amikor hatni kezd az ereje."

MENEKÜLÉS

Az életmód elsősorban társadalmi kategória, és átfogja az emberi tevékenység minden mozzanatát. Vannak objektív elemei (pl.: a végzendő munka jellege, a fogyasztás stb.), és tudati (pl.: műveltség, szokások stb.). Amikor Magyarországon a munkaidő jelentősebb csökkenésére került sor, az volt az általános meggyőződés, hogy a felszabaduló időt, energiát a művelődés tölti majd ki, és a szülők is többet foglalkoznak gyerekeikkel. Nem az történt! Bár a civilizációs feltételek javulása kétségtelenül a tartalmasabb élet alapja is egyben, de a magasabb életszínvonal még nem jelenti automatikusan a kulturáltabb életmódot. Az anyagi gyarapodás néha pontosan ellenkező hatást vált ki, mint az várható: tespedtséget, közönyt, a stresszhelyzetek alkohollal történő egyensúlyozását.

Legnehezebb helyzete az útkereső fiataloknak van. Hiába törekednek a tudatos, önállóan tervezett életre, a társadalmi és egyéni szükségletek összhangba hozása nehéz, hiszen a ma valósága csupa

ellentétes hatással van rájuk: a magasztosan hirdetett erényeket a felnőttek alig tekintik többnek írott malasztnál, fokozódnak a „szocializmustól idegen jelenségek", visszásságok. A kamaszok hiába törekednek az őszinte dialógusokra, a fáradt, ideges, egoista felnőttekkel szinte képtelenség az értelmet nyitogató párbeszéd.

Soha nem volt ennyi válás, veszélyeztetettnek nyilvánított kiskorú, fiatal bűnöző, gyarapszik az állami gondozottak száma, s mindezekben komoly szerepe van az alkoholnak. Ha nem is minden serdülőnek dajdajoznak naponta részegen a szülei, elég azt látni: hazajönnek kimerülten, fejfájósan, és a szesztől várnak regenerálódást, vigasztalást. A gyerek kíváncsisága természetes: kipróbálja ő is! Először keveset, de később már alkalomtól és októl függ a mennyiség, mint ahogy ezt a *második kategóriába* sorolt két „önéletrajz" is bizonyítja:

„Szüleim elváltak, a bíróság anyámnak ítélt. Rokonaim nincsenek Pesten, minden szál hozzá köt. Frankón nevelt, soha nem panaszkodott, barátnőként kezelt. Nem volt titkunk egymás előtt. Elmondtam neki a fiúügyeimet is, kivel járok, hova megyek. Semmit nem tiltott, legfeljebb a véleményével éreztette: nem ért velem egyet. Múlt nyáron a vártnál korábban jöttem haza az építőtáborból, és egy férfival találtam az ágyban. Tizenhat éves voltam akkor, elég felnőtt ahhoz, hogy tudjam, mit csináltak. Megértettem s elfogadtam: neki is szüksége lehet valakire. Nincs még negyvenéves. Sírva magyarázta, a válás óta ez az első kapcsolata, ne ítéljem el. Őszintén örültem az egésznek, de pár hét múlva a fickó lelépett. A családást nehezen viselte el anyám, inni kezdett, és ettől teljesen laza lett. Nem érdekelte többé, ha elhagyják, szerzett mindig újabb hapsikat, akik hozták a márkás piákat. Amikor volt nála valaki, este nyolcig nem mehettem haza, de utána megvigasztalt néhány pohár konyakkal, whiskyvel, ginnel. Néha teljesen beszívtunk. A házban már összesúgtak a hátunk mögött, valaki még levelet is írt az iskolába, azt javasolva, vegyenek állami gondozásba. Osztályfőnökömmel hosszasan társalogtunk az egészről, de miután a tanulmányi eredményem nem romlott, nem kerültem rossz társaságba, a gyámhatóságot nem értesítette. Én viszont eléggé rászoktam az alkoholra, néha hiányzik is, azonban türtőztetem magam, mert szeretnék levizsgázni, szakmát szerezni. Hogy álmodozni szoktam-e? Rengeteget. A harmadik-negyedik pohár után bambulni kezdek és fantáziálgatok. Furcsa az egészben, hogy akkor el is hiszem, csak a reggelek borzalmasak, az ébredések..."

„Igyekszem leírni mindazt, amit erről a témáról tapasztaltam, s ez nem kevés. Két évet jártam technikumba, ahonnét piálás miatt

rúgtak ki. Nálunk évente hat-nyolc srácot tanácsoltak el amiatt, de az ipari iskolába azonnal felvesznek mindenkit. Nem mondtam le arról, hogy érettségizzek, ha addig nem hülyülök el. Ez a felmérés, amit végzel, izgalmas feladat, viszont, ahogy én ismerem ezt a bandát, tele lesz kozmetikázott vagy kitalált szövegekkel, mert púderozni azt tudnak. (Vajon kitől tanulták?) El akarják hitetni veled, hogy a kóla a kedvenc italuk. Persze csak rummal bélelve, mert szesz nélkül mulyák, de attól felbátorodnak és mindenféle baromságot locsognak, ezerszer ugyanazt: csajok, zene meg a sport. Ezen kívül nem tudnak miről beszélgetni. Azon lenne érdemes töprengeni, hogy a diszkó mellett miért nincs más, sokakat érdeklő közösségi szórakozási lehetőség, ahol nincs az a szörnyű lárma, lehet értelmesen társalogni. De mivel ez hiányzik, marad a rázás meg az alkohol. A diszkóban mindenki hallgat, s nem az a lényeg, mennyire értelmes; hanem milyen a szerelésed, hogy cifrázod a táncot. Nézd meg a beat-hangversenyeket. Ott sem egymással szövegelnek a fiatalok, hanem üvöltenek, mert előtte teleszívták magukat alkohollal. Én sem vagyok különb, csak pontosan fordított okból piálok. Nincs kivel frankóbb dolgokról szót váltani. Próbáltam néhányszor könyvekről, színdarabokról dumálni velük, de úgy néztek rám, mint akinek megbuggyant az agya. Ha a fiatalok elé értelmes célokat tűznének, talán akkor... de hagyjuk az ábrándozást. A tizenévesek rivalizálása nem a munkában, produktív teljesítményekben mérhető: fontosabb ennél, melyik csöves bandához érdemes tartozni, s amíg ezen civakodnak, jól berúgnak, amivel aztán el is dicsekednek. A részegeskedés ma nem szégyen, hanem érdem. A tanárok rengeteget küszködnek, hogy valami kultúrát gyömöszöljenek a fejükbe, de legtöbb kamasznak a tanulás fárasztóbb, mint az egész napos munka. Sokan alig várják az órák végét, és sietnek az első kocsmába inni, hiszen úgy értelmezik a felnőttséget: a szabad idő arra való, hogy dohányozzanak, vedeljék az alkoholt és a lányok seggét markolásszák. De a csajok sem igényelnek mást. Kicsit lihegjenek értük a hapsik, zsongító koksz a fejben, aztán lehet dugni. Jól kifecsegtem magam, használd sikerrel. Most megyek én is hörpinteni valamit, mert teljesen kiszáradtam. Egészségedre!"

VÉNUSZ „AJÁNDÉKA"

Az alkohol és a promiszkuitás kapcsolata nem újkeletű, ám napjaink szexuális forradalma még közelebb hozta e két jelenséget. A „varietas delectat" az ókorban is sokaknak jelentett szimpatikus programot; a XX. század második felében a „változatosság gyö-

nyörködtet" elve a „skalpgyűjtést" jelenti, s a gyakori partnercsere, netán a csoportszex kitűnő táptalaja a nemi betegségek terjedésének. Hogy miképp kapcsolódik ehhez az ivászat? Kétségtelen: teljesen józanul is lehet hevenyészett, gyors aktust lebonyolítani, ahol csak a fertőzésre jut idő, a bemutatkozásra nem, de az alkohol teljesen feloldja a gátlásokat, nem működik a szemérmesség, a morál zsilipje sem a kamaszoknál, sem a felnőtteknél. Az elv: „Nem beszélni kell erről, hanem csinálni!"

Az Országos Bőr- és Nemikórtani Intézet statisztikája szerint 1980-ban 384 friss szifiliszes és 10908 gonorrheás — köznyelven: tripperes — beteget kezeltek. Az utóbbi adat azonban nem tekinthető reálisnak, hiszen sokat gyógyítottak körzeti orvosok, nőgyógyászok, akik diszkrécióból elmulasztották a bejelentést. Az ellenben tény: a gonorrheások 60 százaléka a 15—24 évesek közötti korosztályból rekrutálódott. Már az erkölcsi oldalt nézve is figyelmeztető ez a szám, de a szexuálhigiénéval kapcsolatos felvilágosítás hiányát még inkább tükrözi. A kamaszok tudatlanságból, tájékozatlanságból nem veszik komolyan a fertőzés veszélyét, sőt, viccelnek vele. A gonorrheásokat „sportolóknak" hívják, mert „trikójuk" van, amire kár a szót vesztegetni, „penészt rá". (Utalás a penicillinszármazékok eredetére.) Az adatok mögött húzódó lezserség okaira kapott válaszokat soroltam felmérésem *harmadik csoportjába:* ezek jól ábrázolják az alkohol és a promiszkuitás „találkozását".

„Az üzlet, ahol eladó vagyok, férfidivatáru-bolt, és a kollégák kivétel nélkül fiatal nők. Megdumáljuk a magánéletünket, néha elfogadjuk a vásárolni jövő hapsik meghívását. Így kerültem olyan buliba, ahol mindenki mindenkivel. Annyira maxos lettem a rengeteg piától, hogy ellenkezés nélkül csináltam, amit mondtak nekem. Nem először feküdtem le sráccal, de ezen a hepajon éreztem: részegen mennyire más. Jobb! A cserebere nem zavart. Talán azért, mert engem eddig sem a szeretkezés dobott fel, hanem az előzmények. Alkohol, zene. A többi smafu. Legyen, ilyenkor lelépni pofátlanság. Nekem hiába tartanak kiselőadást a szesz káros hatásáról meg a szexualitásról. Mind a kettővel élni kell, és nem magyarázni."

„Ismered a közmondást? Alkalom szüli a tolvajt. Nos, tizenhat éves koromig egy krapekom volt összesen, de nyáron Balatonra a barátnőimmel mentem, és ott belekerültünk egy galeriba, ahol az összes sráccal — héttel — kapcsolatunk volt. Napközben, éjszaka, amikor csak kedvünk kerekedett erre. Ittuk a sört üvegszám, szórakoztunk. Inkább ezt, mint üljek otthon, és hallgassam a szüleim zsörtölődését. Frászt. Nincs abban semmi rossz, ha engedünk a csábításnak. Különben is amikor túl vagyunk az első dugáson, már

olyan mindegy, hogy öt vagy ezer, mert nincs a testünkben számológép, amelyik rögzítené és bizonyítaná az adatokat. Egyszer vagyunk fiatalok, minden lehetőséget ki kell használni. Igaz, amikor valami komolyabbnak látszó fiúval járok, azt mondom neki, ő a harmadik az életemben. El is hiszi mindegyik.''

„Most leszek tizennyolc éves, két évig gimnáziumba is jártam, de onnét kirúgtak. Eddig negyvenkét srácom volt, az első négyig komolyan izgatott a simogatás, meg minden. Aztán kezdtem felismerni, hogy nincs olyan rettenetes nagy különbség abban, hogy kivel. Az alkohol még a szexnél is jobb, mert a mámort én adagolom, s közben arra gondolok, akire akarok. Erkölcsi fertőben a jövő munkásosztálya! — vélekedhetsz. Tévedés. A középiskolások, egyetemisták — a holnap értelmisége — ennél is vadabbul élnek, csak jobban adminisztrálják tetteiket. Még kis ügyekben sem mernek őszinték lenni, féltik a karrierjüket, aztán nehezebb is kontrollálni mókáikat, mert nem a nagy nyilvánosság előtt állnak fejre. Otthon piálnak. Nekik — sokuknak — van külön szobájuk, nem járnak reggel hatra dolgozni stb. A nevelésünkkel foglalkozók azt hitték, szélcsend van a társadalmi életben, ezért fölösleges aggódniuk a kamaszok életfelfogásának, szokásainak alakulása miatt. Most aztán pisloghatnak a nénik és bácsik, mert mire valami használható ötletük születne, mi nagykorúak leszünk, és akkor már a felnőttek erkölcsi normái szerint bocsánatos bűn lesz a poligámia, s annyit ihatunk, ami csak belénk fér''.

II. Az út vége

VALAMI MÁST

Hosszú esztendőkig azon vitáztak a szakemberek, hogy az alkoholizmus betegség vagy szenvedély, míg megszületett a döntés: betegség, amit gyógyítani kell és lehet. A módszereket illetően azonban még napjainkban sincs teljes egyetértés, bár azt felismerték, hogy az első pohártól meghatározott időnek kell eltelnie, amíg valaki eljut a betegségig. Éppen ezért a kiváltó okokat legalább tíz évre visszamenőleg kell keresni. Az erre irányuló, de különböző szempontok alapján végzett felmérések számos fontos tényezőt állapítanak meg, de ezekből most csak a leglényegesebbeket említem:

— Az utóbbi esztendőkben óriási méreteket öltött a migráció (a falusi lakosság városba költözése), az emberek tömegeinek változott meg az életformája, sok lett a szabad idő, a szociális kontroll pedig csökkent...

— Az egyének önbecsülésének, érdeklődésének és szükségleteinek alacsony színvonala, valamint a fizikai s szellemi képesség kifejezéséhez fontos lehetőségek hiánya...

— A szabad idő ésszerűtlen eltöltése, továbbá a szolgáltatószféra és az áruellátás hiányosságai a lakossági szükségletek kielégítésében...

— A munka- és életkörülmények még napjainkban sem megoldott problémáiból eredő stb...

Tehát az egyén gyógyítása önmagában semmit nem ér!

Ajánlatos lenne figyelembe venni a társadalmi bajok orvoslását is, aztán gyökeresen változtatni kellene a szemléleten is, hiszen köztudott, hogy Magyarországon rendkívül liberálisak az italfogyasztási szokások. Ez nemcsak részegeskedésre biztat, hanem gyakran a gyógyítómunkát is akadályozza. Mindaddig például semmiféle ellenérzéssel nem találkozik az, aki mértéktelenül iszik, míg orvoshoz nem kerül. Paradox módon a környezete akkor kezdi megvetni, amikor az alkoholista felismerte betegségét, és igyekszik szakítani addigi életformájával. Ez a negatív szemlélet igen sokakat riaszt el az elvonókúrától, s jelentősen nehezíti az utógondozást is.

Nem mellékes az sem, hogy a kinyilvánított elvek és a gyakorlat nem mindig fedik egymást. A számos ellentmondásból csupán az üdítőitalok árát említem, amelyek aránytalanul magasak például a sörhöz képest. Két üveg kóla — ez úgy négy deci — árából lehet venni egy üveg — fél liter — sört. Bár az igazi okok ennél sokkal mélyebben gyökereznek, de ez is nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy tizenéves kortól fokozatosan kialakul a potenciális alkoholisták seregének utánpótlása, akik tömegesen lépnek arra az útra, amit részleges öngyilkosságnak is nevezhetünk.

Ér-e valamit az elvonókúra, gyógyítható-e egyáltalán az alkoholizmus? — hallani gyakran a kérdést. Az őszinte válasz: nehezen. Ennek legfőbb oka, hogy kevesen vállalják időben az elvonót, igaz, a nemrégiben született rendelet értelmében a súlyosan iszákos, családjukat és környezetüket veszélyeztető, izgága embereket hatóságilag is lehet erre kényszeríteni, míg mások önként jelentkezhetnek. Bár az „önkéntesség" ebben az esetben nem a fogalom hagyományos értelmét jelenti, azaz, a személy elhatározza, most pedig bemegy. Ő is valami „kényszer" hatására teszi, s ez lehet a család, a munkahely, az önbecsülés utáni vágy, de a leglényegesebb: a gyógyulás reménye. Ám mivel az alkoholizmus a lelki eredetű betegségek csoportjába tartozik, a terápia is szerteágazó. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a betegek általában az „utolsó pillanatban" jelentkeznek, és még akkor is ellenzik a kezelést. Bevallják ugyan: „Mindez így nem mehet tovább!" — csak éppen azt nem értik meg, hogy

át kell rendezni az életüket, soha többé egy korty szeszt sem szabad inni, különben visszaesnek.

A munkaterápiás intézetek száma — az igényekhez képest — minimális: négy-öt helyen alig félezer ágy áll az önkéntes gyógyulni vágyók rendelkezésére. A mentálhigiénével foglalkozni akaró orvosok tekintetében még siralmasabb a helyzet, talán egy tucatnyian ha vannak, ezek is főleg idősebbek vagy középkorúak. A fiatalok számára nem csábító ez a munka, hiszen nincs paraszolvencia, a sikerélmény is minimális, mert a visszaesés 60—80 százalékos. Tényleg nem könnyű és látványos a feladatuk: gyógyszerekkel csak a szeszt lehet megutáltatni — egy időre —, ám az illetők szellemi — szexuális — vagy az élet más területén jelentkező, az alkoholizmusba kergető okait nagy ritkán tudják pozitív irányba fordítani.

Valójában az egész alkoholelvonó munkát az illetékesek nem veszik komolyan. Bizonyítja ezt a férőhelyek hiánya, az utógondozás megoldatlansága: megyénként egy-két szociális gondozónő van, noha járásonként kellene legalább öt olyan személy, aki ezt a tevékenységet nem munkának, hanem hivatásnak tekinti. Hiányzik továbbá a különböző társadalmi, politikai szervezetek anyagi és erkölcsi támogatása, amely a gyógyultan távozókat segítené a beilleszkedésben, a rehabilitációban. Éveken keresztül jól működtek az Alkoholellenes Klubok (körülbelül 40 volt az országban, főleg nagyobb városokban, ipari centrumokban), s vezetői a „hadak útját" néhányszor megjárt emberek voltak, és tudták, milyen módszerekkel lehet segíteni a „lábadozót". Elsősorban arra törekedtek, hogy az alkohol helyett valami mást adjanak, új tartalmat nyerjen az életük: kirándulásokat, színház-, mozilátogatásokat szerveztek, minden estére tartalmas programokat állítottak össze, lakást szereztek arra rászorulóknak, kölcsönöket adtak, s amikor netán valaki „megzuhant", rögtön keresni kezdték, hiszen ők tudták, merre lehet megtalálni az „alkohol-éhségben" szenvedőket. Bár a klubtagok — akik büszkén hordták az AEK-s jelvényüket — naponta voltak kitéve cinikus heccelődéseknek, hittek a gyógyulásban, és nem is reménytelenül: akik ilyen közösséghez tartoztak, ott a rehabilitáció 70—90 százalékos eredményt mutatott fel.

Miért e múlt időben fogalmazás? Mert a 70-es évek végén „tanácsi kezelésbe" kerültek a klubok, irányítóknak népművelőket, pszichológusokat neveztek ki, és ők tudományos terepnek tekintették a klubhelyiséget, saját elképzeléseiket akarták rákényszeríteni a „piásokra". Sorra kezdtek megszűnni a klubok, s ennek oka a „fehér köpenyesek terrorján" kívül az volt, hogy az amúgy is minimális költségeket — egy évre maximum 60000 forint támogatást —

felére csökkentették. A helyzet 1980 őszén mérgesedett el végképp, amikor Tatán háromnapos konferenciát tartottak e témáról orvosok, tanácsi és minisztériumi képviselők, s néhány régi klubvezető jól „odamondogatva" kifejtette véleményét a minden humanitást nélkülöző, bürokratikus eljárásról. Erre az elnök szakmai-szekcióüléseket rendelt el, ahonnét kizárták az igazi alkoholistákat, és határozatokat hoztak róluk — nélkülük!

Néhány évvel ezelőtt hasonló módon született embertelen döntés az „alkoholisták eredményesebb gyógyítása érdekében". Már utaltam arra, hogy az izgága, családjukat, környezetüket veszélyeztető egyéneket hatóságilag is lehet elvonóra kényszeríteni. Ez önmagában nem lenne baj, hiszen néhány iszákos tényleg rászolgált, hogy „kivonják a forgalomból", ám a megvalósítás miléntje a legalapvetőbb emberi jogokat is figyelmen kívül hagyja. Nézzük, mi a valóság. A Szegedtől pár kilométerre lévő Nagyfa nevű pusztán a komoly ráfizetéssel működő állami gazdaság majorát alakították át „munkaterápiás intézetté", amely nem más, mint börtön: fegyőrökkel, gumibotos „ápolókkal". A rendelet életbe lépése után sokakban merült fel a kérdés: mióta bűncselekmény az alkoholizmus, mivel az iváson kívül a „beutaltaknak" más vétkük nincs. Aztán komoly nehézségek is akadtak, mert kezdetben rengetegen éltek vissza a törvénnyel: nők százai akarták így kitenni férjüket a lakásból. De az orvosok közül is számosan tagadták meg — etikai kérdésre hivatkozva — az együttműködést. Ám az intézet elkészült, a termelési tervet teljesíteni kell, muszáj folyamatosan megtölteni emberekkel. Az ellenzőket, akik azt mondják, hogy az alkoholisták gyógyítása nem lehet rendőri, igazságügyi feladat, s főleg nem képzelhető el fegyencruhában — nos, őket félreállítják. Ugyanakkor — ezzel párhuzamosan — a rádió, televízió, újságok naponta „nyomják" a propagandát: nagyon humánus, szép ott az élet, ez az, így kell!

Voltam néhányszor Nagyfán — nem „ápoltként" —, s láttam, tapasztaltam, milyen lelki-szellemi-fizikai állapotban vannak ott, és kerülnek ki onnét az emberek. Ebben a „gettóban" gyógyítás helyett vélemény nélküli, morális roncsokat faragnak belőlük a „nevelők". De másutt is — leszámítva azt a pár helyet, ahol a főorvos tekintélye még erős, pl. Szekszárdpalánkon, Dolinán, Balassagyarmaton, Veszprémben — nagyfokú türelmetlenség és diktatórikus tendencia tapasztalható. A medicina többnyire abból áll, hogy Anthetyl tablettára szeszt itatnak, s amikor a gyógyszer hat, a betegek hányni kezdenek, iszonyatos fejfájás, halálfélelem, verítékezés közepette. A konokabb „piásoknál" még drasztikusabb a „kezelés": protézist varrnak be a bőr alá, amely hat hónapig inten-

zív olyannyira, hogy „viselőik" közül évente 250—300-an halnak meg, mert netán egy ünnepi alkalommal koccintottak a barátaikkal. Így okkal s joggal adhatunk igazat mindazoknak, akik azt mondják: „Magyarországon az alkoholizmus elleni küzdelem nem más, mint a szerencsétlen részegesek végleges megalázása, elnyomorítása és közvetett likvidálása."

A lényeget azok az elvonókúrások mondják ki, akik „belülről" ismerik ezt a világot:

„Olvastam valahol, hogy az alkoholista személyiségének kialakulásában elsődleges szerepet játszanak a korai gyerekkor élményei. Hát ezt a definíciót szerintem a marxista ideológia emlőin nevelt ‚szakember' találta ki, így akarják lumpenbetegséggé nyilvánítani ezt a szenvedélyt. Ajánlatos lenne a problémát a politika, a hatalom fegyvereként is nézni, hiszen annak idején az indiánokat ‚tüzes vízzel' tették harcképtelenné, engedelmes szolgává, az orosz muzsikkal vodkát vedeltettek, hogy ne lázadozzon, a rohamra induló katonákkal rumot itattak, mert így kevésbé féltek a haláltól. Most kicsit kifinomultabbak a módszerek, de a cél napjainkban is a tudatos lélek- és szellemrombolás. Bár hivatalosan humanista szerepben tetszelegnek népünk irányítói: Legfőbb érték az ember! — mondogatják, csak éppen az emberhez illő élet körülményeit nem teremtik meg. A lázadozásnak nincs értelme, erre csak terror lehet a válasz. Marad búfelejtőnek, görcsoldónak az ital. Arról mindig gondoskodnak az illetékesek, hogy alkoholban ne legyen hiány, s azokat, akik betegei lesznek e szenvedélynek, már-már gyilkos közönyösséggel, tudatosan hagyják belepusztulni a mocsárba. Magyarországon iszonyatos szellemi tőke halmozódott fel, de kibontakozni keveseket engednek. Ennek következménye, hogy az értelmiségiek között is gyarapszik az alkoholisták száma. Volt itt szobatársam Jászai-díjas színész, Munkácsy-díjas festőművész, Balázs Béla-díjas filmrendező, Kossuth-díjas költő és sorolhatnám még a menő fejeket, akik tehetetlenségükben kezdtek inni, hiszen gúzsba kötve nem lehet táncolni. Egyszer voltak itt a megyétől ellenőrzésen, s azt kérdezték a költőtől: Milyen művész az, aki alkoholista? Ő aztán kapásból replikázott: Milyen kor, társadalom az, ahol az írónak alkoholistának kell lenni ahhoz, hogy elviselhetőnek tartsa az életet, ahol csak pohárral a kezében érzi magát szabadnak az ember, s csupán a mámor okozta álomban élhet úgy, mint amire teremtődött! Gyorsan odébb is álltak az érdeklődők, mint akik nem hallottak semmit. S nem véletlenül, hiszen ennek a betegségnek a megítélése is változó. Akiket napközben állami kocsival hoznak-visznek, és sokkal taknyosabbra isszák magukat, mint mi, s a bársonyszékük mellett mindig ott a behűtött butykos, azok miért nem kerülnek intézetbe?

És nekünk, akik idejutottunk, miért nem segítenek a talpraállásban sem erkölcsileg, sem anyagilag, pedig ha a csonkolt lábúnak jár a mankó, mi is joggal igényelnénk az utógondozást, csak nem abban a formában, ahogy jelenleg van..."

*

„Az 56-os események után mint a felkelőkkel szolidaritást vállaló katonatisztet leszereltek és elítéltek. Amikor amnesztiával szabadultam, egy pénzintézethez kerültem, ahol fokozatosan haladtam előre, végül főelőadó lettem. Rengeteget utaztam, különböző intézményeket ellenőriztem, s mindig kínálgattak. Rákaptam az alkoholra, és a gyakori italozásaimat már nem nézték jó szemmel a főnökeim, más beosztásba akartak tenni, de mivel az alkoholisták érzékeny lelkületűek, ezt nem vállaltam, inkább kiléptem. Három gyerekem van, s hogy ne legyen kevesebb a pénz, elmentem rakodómunkásnak. Még volt bennem annyi elszántság, hogy megmutassam, ki tudok én lábalni ebből. Nem sikerült. Általában a fizetésemnek a felét költöttem alkoholra. Igaz, előfordult, hogy két hónapig egy kortyot sem nyeltem le, aztán előre a következő havi adagot is. Kezdetben elég volt az, amit maszek munkával kerestem, hiszen esténként és hétvégeken nagy összegeket tudtam leszakítani, csak amikor az ember zsebre gyűri a dohányt, már van benne egy kis légkör, aztán menjünk be ide-oda, s éjfélre elolvad a pénz. Tudja, mi az érdekes? Az alkoholisták között rengeteg az úgynevezett népi káder, akiket az ötvenes években felkaptak, magas funkciókat töltöttek be, aztán 56 után ejtették őket. Itt az intézetben is rengeteg a volt katona- és rendőrtiszt meg az ÁVH-s..."

A KAPUN TÚL

Az alkoholistákkal folytatott beszélgetéseknél mindinkább felfigyeltem arra, hogy az értelmiségiek nem tagadnak, csak ideologizálnak: a napi italmennyiségüket „alkoholegyensúlynak" nevezik. Számosan azzal érveltek, ha a nőknek nem sikerül valami, csalódnak, akkor kisírják magukból a bánatot — legtöbben —, míg a férfiak a pohárhoz menekülnek. Az egész alkoholizmus elleni harcot túl „hangosnak" tartják, a propagandát csapnivalóan rossznak. S ebben tökéletesen igazuk van, hiszen a plakátok senkit nem győznek meg, az átlagember szemében pedig az alkoholizmus a bűncselekményekkel fonódik össze, noha a gyakorlatban csak az alkalmi lerészegedők, netán az iszákosok követnek el garázdaságot.

Tudomásul kellene venni, hogy az alkoholizmus legalább olyan veszélyes népbetegség, mint a tbc volt, csak nem öröklött, hanem

pénzen vásárolt nyavalya, s az alkoholistákkal szemben — hiszen ők betegek — nagyobb türelem szükséges. De a gyakorlat egészen más. Amíg együtt isznak kollégáikkal, teljes értékű emberek, de ha huzamosabb időn át kivonják magukat, azonnal „gyanúsak" lesznek. Éppen ezért az „okosabb" alkoholisták közül sokan csak végső megoldásként jelentkeznek elvonóra — mert aki ezt választja, az szinte feláldoz mindent —, s csupán akkor mennek oda, amikor végképp kilátástalannak látják helyzetüket. Ám ha egyik-másik jobban működő intézetben sikerül is kialakítani bennük a „betegségtudatot", s a gyógyulás hitével távoznak, a segítő kezek hiánya nélkül úgy érzik magukat odakinn, mint akit szakadékba löktek a kapun túl.

*

„Pedagógus vagyok, pontosabban voltam, mert amikor kiderült, hogy a nyári szünetben elvonókúrára jelentkeztem, azóta nem tudok a végzettségemnek megfelelő pályán elhelyezkedni. Hiába hallgatom el a múltam, utolér a hírem, s annak ellenére, hogy elégedettek a munkámmal, felbontják a szerződésem. Miért is kezdtem el inni? A főiskolát hatalmas hittel végeztem el, de olyan iskolába kerültem, ahol az igazgató ellenzett minden igazi értelemnyitogató módszert. Csak ami a tankönyvekben van, úgy taníthattam, s én hiába mondogattam neki: a lejáratott szavak egyszer fellázadnak, igazi történelmet kellene tanítani, mert az önismeret a nemzet szíve. Fegyelmit kaptam dicséret helyett, pedig biztosan tudta ő is, hogy az utókor ítélete egyértelmű. De ez nem érdekelte, minden érvre intett, csak a pénzre ment: disznókat hízlalt, szőlőt művelt, kukoricáját a gyerekekkel kapáltatta. Azt tartotta jó tanárnak, aki hajbókolt előtte, és minden évben elvégzett egy politikai szemináriumot. Sokáig hadakoztam ez ellen, de látva, hogy merő kényelemből vagy félelemből senki nem támogat, alkoholba temettem az indulataim. Egyébként a családi körülményeim rendezettek, anyagi gondjaim nincsenek. Most úgy érzem, meggyógyulnék, ha találnék olyan iskolát, ahol bíznak bennem, és a lelkiismeretem parancsa szerint dolgozhatnék..."

„Kiskorom óta fogyasztok alkoholt. Nevelőszülőknél nőttem fel, ahol kukoricából erjesztettek italokat. Egy búcsú alkalmával azt mondta a nevelőapám: 'Igyál csak, fiam...' Jól meghúztam az üveget, elájultam, összehánytam magam, és csak este ébredtem fel. Így kezdődött. Utána gépipari technikumba jártam, majd főiskolára, s ott már rendszeresen kortyolgattam. Közben többször kértem útlevelet Nyugatra, nem adtak, ezért megpróbáltam illegálisan átlépni a határt. Elfogtak, börtönbe zártak, és utána csak szakmunkásként dolgozhattam. Nagyon bánt engem ez a fenyítés, hát iszom,

nem is keveset. A közelmúltban felhivattak az igazgatóságra, változtassak a magatartásomon, különben kirúgnak. Ekkor bementem a tanácsházára, segítséget kértem. Ott azt felelték, szerezzek magam ellen bizonyítékokat, akkor majd bírósági eljárással beutalnak Nagyfára. Szerencsére már hallottam róla, hogy az valójában börtön, hát gondoltam: nem vagyok én a társadalomra olyan veszélyes, hogy smasszerok őrizzenek. A későbbiekben nem hinné el senki, hogy magamat ítéltettem el. Visszavontam a kérvényt, és a Vöröskereszthez fordultam, ahol gyorsan intézkedtek, így kerültem ide Szekszárdpalánkra. A visszameneteltől nagyon félek. A gépemet nem adják vissza, ez érthető, de ha kisebb teljesítményű masinára kerülök, kevesebb lesz a fizetésem, és a hátam mögött kiröhögnek a nálamnál sokkal rosszabbul dolgozók. S nem három napig, sokáig..."

„BORMELLÉKI ZSIVÁNYSÁGOK..."

Öngyilkosságban, válásban, alkoholizmusban kevés ország előz meg bennünket. Különösen a szeszfogyasztás terén érünk el nagy „sikereket": az utóbbi húsz esztendőben megháromszorozódott a vásárolt alkohol mennyisége. 1980-ban 32 milliárd forintot költöttek Magyarországon italra, lényegesen többet, mint az összes kulturális kiadásokra, s alig kevesebbet, mint a ruházkodásra, illetve tartós fogyasztási cikkekre. A hivatalos közlemények szerint ugyan a szeszmonopólium nem jó üzlet az államnak, de a tények mást bizonyítanak. Az említett 32 milliárdból 16 milliárd forint a termelésre, forgalmazásra kifizetett összeg, 6 milliárdot fordítanak az alkoholisták gyógykezelésére, a propagandára, ebből pótolják a betegségek miatt kiesett munkaórákat stb. A maradék tiszta haszon. Nem kell magas közgazdasági szinten gondolkodni ahhoz, hogy felismerjük: hiába emlegetik az illetékesek az iszákosság egészségkárosító hatását — nem beszélve az így elkövetett bűncselekményekről, balesetekről, megszakadt családi kapcsolatokról —, döntő szempontnak mégis a nyereséget tartják.

Ha a termelés és fogyasztás összefüggésének oldaláról nézzük a kérdést, nemcsak az derül ki, hogy az állam óriási haszonra tesz szert az árusítással, hanem az is: szabad utat enged a hamisításnak. Egy kitűnő szociográfus, Zám Tibor éveket szentelt e „huncutságok" felderítésere, s a Bács megyei *Forrás*-ban sorozatban közölte — míg le nem állították — a *Szeszmesterek* és a *Bormelléki zsiványságok* című munkáit, melyekből egy figyelemreméltó mondatot idézek: *„Jó bort csak szőlőből lehet készíteni!"* Ezt minden gazda tudja, ám az ötvenes-hatvanas évek agrárszakemberei nem, s dilet-

tantizmusból — netán más okokból — rengeteg tőkét és a gyümölcsfák ezreit vágatták ki... De mivel a hörpinteni akarók száma nem csökkent, ezért a természetes alapanyagok hiányában „csinálni" kezdték az alkoholt. Különösen a „töményfronton" mutatkozik meg az elv és gyakorlat paradoxonja, hiszen a pálinka, rum, konyak fogyasztásából származó állami bevétel hihetetlenül magas, míg az előállítási költsége alacsony. De amennyiben a „valódi árat" vizsgáljuk meg alaposan — hogy a szintetikus és tartósítószerek egészségkárosító hatása hány embert dönt idő előtt sírba —, csak borzongani lehet!

Arc nélküli tömeg?

— Az ingázó és kétlaki munkásokról —

Ha most közvélemény-kutatást rendeznének Magyarországon annak megvizsgálására: milyen ügyek foglalkoztatják leginkább az embereket, akkor a *„miből éljünk?"* kérdése mellett a *„hogyan éljünk?"* töprengése minden bizonnyal az elsők között lenne. Napjainkban az életmód vizsgálatára egyre nagyobb figyelmet fordítanak a társadalomtudósok, közgazdászok, szociológusok, filozófusok, de az írók is. Igyekeznek feltárni a lakás, a család, valamint az életmód viszonyát, tartalmát, szerkezetét, nevezetesen: korunkban milyen deformált magatartásformák sokszorozzák meg a „szocializmustól eltérő" mentalitásokat, törekvéseket.

A következő oldalakon részleteket olvashatunk abból a 200 oldalnyi szociográfiából, amit 1979 és 1981 között írtam, azt kutatva, hogy a 70-es években milyen életmódbeli gondok, problémák szorításában éltek Magyarországon az emberek, pontosabban azok, akik nem találnak munkát lakóhelyükön, s ezért órákat zötykölődnek vonaton, buszon. Óriási népvándorlás kezdődik hajnalonként, csak Pest megyéből egy Miskolc nagyságú város teljes lakossága kerekedik fel és indulnak a 20, 50, 100 kilométerre lévő üzemekbe, hivatalokba dolgozni. Sokakban ez már szinte az „ingázó ország" vízióját kelti. Illyés Gyula mondta, idézem: *„Aki egy hétből két napot átvonatozik, annak erre rámegy a személyisége!"*

A századforduló rohamos iparosodásával egyidőben nőtt a munkások száma is. A nagyobb gyárak környékén kolóniák épültek, de így sem tudtak elegendő lakást biztosítani a dolgozóknak, ezért a kisvárosokból, falvakból, tanyákról fölvándoroltak Budapest közelében telepedtek le. A 30-as évek gazdasági válsága, majd a II. világháború megakasztotta a fejlődést, ám 1945 után ismét sok munkáskézre lett szükség. A fővárosban élők nem biztosították a megfelelő munkáslétszámot, azért az ország különböző részeiből toboroztak jelentkezőket. Csakhogy a „szerencsét próbálók" ezreinek sem tudtak lakást adni, így legtöbben kénytelenek voltak a város peremén hajlékot keresni maguknak. Ez idő tájt a környező községek egy része a fővároshoz tartozott közigazgatásilag, de a hat-

vanas években beljebb rajzolták meg Budapest határát, s az agglomerációs övezetbe sorolták az immár óriásfalvakká terebélyesedett 44 községet, és megszigorították a városba költözés lehetőségét.

A „két vonal között élő" emberek szokásai azonban még napjainkban is felemásnak mondhatók, hiszen elhagyták már a tradicionális paraszti munkát, Pest közelében telepedtek le, ott teremtettek új otthont maguknak, jó ideje gyárba járnak dolgozni, de mégsem lettek városiak. Noha régi szabály, hogy a településviszonyok erősen rányomják bélyegüket az emberi magatartásokra, ám ebben az esetben erős ellentétek tapasztalhatók. A főváros környéki falvak lakosai közül számosan parasztok is, munkások is. Ez utóbbinak számítanak foglalkozásuk szerint, de az otthoni lehetőségekből adódóan — például: hátrányos gazdasági és kulturális helyzet — újrateremtődik az a falusi életmód, amit néhány esztendeje abbahagytak.

Ez megnyilvánul a házban, berendezésben, használati tárgyakban, a szabad idő eltöltésének szerkezetében, értékrendszerben, világnézetben stb. Az ország legproblématikusabb területe az agglomerációs övezet, hiszen az ellentmondások és a különbözőségek itt hihetetlenül nagyok. Nyugati országokban ez kevésbé tapasztalható. Egy magyar turista Angliában nehezen hinné el, hogy Wembley nem tartozik Londonhoz, külön város, csak összeépült a nyolcmilliós metropolisszal. Ám vajon melyik külföldi hinné el, hogy Vecsés Budapest egyik városrésze!

Reggel és este zsúfolásig telnek a munkásvonatok, a „távolsági" kék autóbuszok, s a HÉV — helyiérdekű vasút — szerelvényei is a szardíniás dobozokra emlékeztetnek. Tízezrek utaznak naponta ide-oda az otthon és a munkahely között, de a hivatalos megfogalmazás szerint ők nem „ingázó kétlakiak" — róluk később szólok —, hanem „bejárók". Anyaggyűjtésem során felméréseket végeztem arra vonatkozólag: hol, milyen körülmények között élnek a budapesti üzemekben dolgozó segéd- és szakmunkások? Az derült ki, hogy döntő többségük a nagyváros árnyékában lévő 44 község valamelyikében lakik. Vizsgálatom kiterjedt továbbá arra is, hogy a közép-, illetve felsőszintű vezetők, valamint a főiskolai, egyetemi végzettségűek hány százaléka „bejáró". Számuk az előbbiekhez viszonyítva minimális. Ebből persze nem lehet azt a következtetést levonni, hogy az agglomerációs övezetben csak munkáslakta települések találhatók. De értelmiségiek főleg ott élnek, ahol rohamosan fejlődik az ipar, vagy a Duna közelsége miatt üdülő jellegű.

Krákogós reggelek, hajnali fél öt. A fővárostól hatvan kilométerre lévő községből ekkor indul az első munkásvonat. Álmos arcú emberek bóbiskolnak a kupékban, bérlettel a zsebükben. Is-

merősként köszöntik a kalauzt: a férfiak táskájából boros-, pálinkásüvegek kandikálnak ki, s mire Monorra ér a szerelvény, alkohol és cigarettafüst pácolja savanyúvá a levegőt. A zsibbadtan, szorosan kucorgó sok ezer utast gyorsan szívják magukba Kőbánya, Újpest, Angyalföld, Csepel üzemei. És délután kezdődik minden — visszafelé. Legfeljebb annyi a változatosság, hogy az asszonyok karján tömöttebbek a szatyrok — az otthoni boltokban kevesebb a választék —, a fiatalok hangosabbak, a férfiak kártyáznak a leszállásig, amikor majd először néhányan az állomás melletti kocsmába mennek, lenyelik a fröccsöt vagy a „felest", s csak utána ballagnak haza, mindig ugyanazon az úton. Persze ez a monotonság nem azt jelenti, hogy mindenkinek ennyi és ez lenne az igénye.

Eleinte csupán alkalmazkodnak a körülmények diktálta lehetőségekhez, aztán lassan szokásukká válik, olyan életmóddá, ami már természetadta kényszer. Mint ahogy tavasszal azért sietnek, mert várja őket a palántázás, a veteményezés, a szőlőnyitás, metszés. Nyáron a gyomlálás, kapálás, permetezés. Ősszel pedig a szüret, a termés betakarítása. S emellett még ellátják az állatokat, hiszen alig van olyan porta falun, ahol ne tartanának baromfit, sertést, netán tehenet, néha lovat is.

Mint a bevezetőmben említettem, a „bejárók" és a „kétlaki ingázók" között van némi különbség. Most nézzük az elsőt, annak kihangsúlyozásával, hogy a Budapest közvetlen árnyékában lévő települések lakosai ugyan valamicskét városiasodnak, ám a községek — külső jegyeikből ítélve — faluk maradnak. Az abszurditásig torz ellentmondásokkal találkozni arrafelé, és mégis jönnek tömegével szerte az országból az újabb és újabb „honfoglalók". Csábítja őket a főváros csillogása, a nagy lehetőségek reménye, s odahagyják a szülőföld biztonságát, beköltöznek egy sufniba, vagy iszonyatos erőfeszítések, lemondások árán építkezni kezdenek.

A ház még kívülről vakolatlan, bent is csak az egyik szobát lakják. Az udvarból leválasztottak kis kertet, ahol megterem a zöldségféle, az épülethez toldott ólban disznó röfög. Vasárnap lévén, otthon az egész család. A férfi közel az ötvenedik évéhez, az asszony sem sokkal fiatalabb. A két fiú, 18 és 20 esztendősek. A nő nem kapcsolódik a beszélgetésbe: „Kérdözze az embört!" — mondja.

— Hol született? — faggatom a családfőt.

— Veszprém megye csücskében, hatan voltunk testvérek, és az apám csőszködésből tartott el minket. Nehezen éltünk. Odaveszett a háborúban még az a kevéske vagyonkánk is, aztán mi is szétszéledtünk. Én a katonaság után — a cimborám tanácsára — jöttem Pestre dolgozni a Darugyárba. Munkásszállón éltem, kutyának való körülmények között, s amikor összejöttem az asszonnyal, keresni

kellett valami lehetőséget. Az albérletet drágállottuk a városban, azért kihúzódtunk ide. Vonattal ötven perc, de valójában jó másfél óra az út a lakás és a gyár között.

— Mikor kezdett el építkezni?

— Van annak vagy tizenöt éve is. Addig az iskolában laktunk, a feleségem ott volt mindenes. Spóroltunk veszettül, de lassan gyűlt a pénz. Két gyerek, mifene... Aztán híre ment, hogy parcelláznak, vettem én is telket, de elúszott a forint. Újra élire raktuk, kaptunk állami és vállalati kölcsönt is, hát nekikezdtünk. Pesten nem is próbálkoztunk, ott minden megfizethetetlen a magamféle melósnak. Igaz, strapás dolog naponta utazgatni, de hát jobb itt a levegő, és a magunk urai vagyunk. A ház körüli tennivalók viszont teljesen lekötnek, másra nem marad időm. Néha, amikor muszáj, elmegyek színházba a brigáddal, különben elég nekem a tévé is. Azt nézhetem gatyára vetkőzve. Könyvet évek óta nem vettem a kezembe, az újságból is csupán a sportot bogarászom, az a téma munka közben, főleg a focimeccsek.

— A gyerekei városi vagy falusi fiataloknak vélik magukat?

— Tudja a fene, kérdezze meg tőlük!

Mielőtt rövid részletet idéznék a fiúkkal folytatott beszélgetésből, egy érdekes jelenségre hívnám fel a figyelmet. A be-, illetve felvándorolt tizenévesekre különösen az a jellemző, hogy mindenáron „pestiek" akarnak lenni, mert szerintük ez már önmagában is rangot ad. Ritkán törekednek azonban a teljesebb életre, hiszen igényszintjüket a környezet határozza meg. A többség által körülhatárolt s jónak tartott elfoglaltságot keresik maguknak, de amit kellemes szórakozásnak hisznek, az valójában tartalmatlan, semmit érő passzió. Délutánonként és szombat-vasárnap tömegesen lepik el a Vidám Parkot, és sok száz forintot szórnak a csilingelő automatákba, felnőttes magabiztonsággal ürítik a söröskorsókat, s a következő hétvégéig abban a biztos tudatban élnek: ha másért nem is, de ezért érdemes Pest közelében élni.

Most pedig következzék az interjúrészlet:

— Mivel töltitek a szabad időt?

— Motorozunk, császkálunk a városban, nézelődünk, moziba járunk, mindketten imádjuk a verekedős filmeket. Itt a faluban nincs hová menni. Van ugyan kultúrház, de senki nem jár oda. A helybéli moziban fél év múltán vetítik az új filmeket, diszkó havonta van, a presszó pedig valójában kocsma. Errefelé nem szokás a társasági élet, legfeljebb a szomszédolás. Napközben üres az egész falu, kivéve azt a néhány öreget meg a gyermekgondozási szabadságon lévő nőket. Ez amolyan alvó falu, ami sokkal olcsóbb Pestnél, s reggel madárfüttyre ébredhetünk.

— Romantikusak vagytok?

— Dehogy, csak ez a szöveg, amikor azt kérdezik tőlünk, hogy na, milyen az élet a határban? Igaz, sokan laknak errefelé, akikben még ott csordogál vastagon a paraszti vér, és úgy dicsekednek néhány fej saját termésű salátával, hagymával, mintha aranyat találtak volna. Minket ez már hidegen hagy.

— A fővárost jól ismeritek?

— Persze, sokat mászkálunk, a legfontosabb épületeket megtalálnánk.

— Merre van a Madách Színház? — Hosszas töprengés után sem válaszolnak. — És az Országház? — próbálkozom tovább.

— Budán, a Duna partján! — vágja rá diadalmasan az idősebbik srác.

— Tévedsz, Pesten van, a Duna másik partján... — motyogom zavartan, s eszembe jut, hogy a „sem ide, sem oda" tartozásról készített tanulmányában milyen alapigazságot fogalmazott meg Tar Sándor szociográfus. Idézem: *„Az életszínvonal tekintetében csökken a falu és város közötti különbség, de a gyors anyagi felemelkedéssel nem tart lépést napjainkban a bejáró és a kétlaki dolgozók újfajta közösségi alannyá formálódása."*

Kétségtelen, hogy a kényszerszülte megoldásból lassan bontakozik ki a jövő áhított életformája, de a manapság mind gyakoribb helyváltoztatás és vele a tömegek hullámzása miért azonos az életmódbeli igénytelenséggel? Nem véletlen, hogy a „bejáró" vagy a „kétlaki" jelzőt még most is lekezelően használják a városiak. Ha az imént említett jelenség nem lenne annyira siralmas, feltehetően pozitív irányba fordult volna a véleményük, mert azt önmagában nem lehetne évtizedeken át bűnükül felróni, hogy mivel nem találtak a lakóhelyükön munkalehetőséget, közelebbi-távolabbi ipartelepekre járnak dolgozni.

Nem az a baj, hogy a múltbeli cselédek egyik napról a másikra cserélték fel a mezőgazdasági munkát iparira, és néhány hetes betanulás után már önálló feladatokat látnak el. Még az sem lenne probléma, hogy a hagyományos szemléletük, a földhöz való ragaszkodásuk az évek múlásával mit sem változott, de az már súlyos gond, hogy ezek az emberek nemcsak a lakó- és munkahely viszonylatában, hanem életmódban is kétlakiak maradtak. Hogy ez az egyén hibája, vagy a társadalomé? E sokat vitatott kérdés boncolgatását ott kell kezdeni, hogy akik a városi üzemek valamelyikébe ingáznak, ugyanakkor nem szakítottak végleg a mezőgazdasági tevékenységgel, azok parasztok vagy ipari munkások?

Nos, amennyiben a közlekedési eszközt — amelyen valahonnét valahová elérnek — szimbolikusnak vehetjük, akkor ehhez lehet

hasonlítani a kétlakiakat, mivel a lényeget tekintve már elszakadtak a klasszikus paraszti tevékenységtől, viszont nem, vagy csupán bizonyos dolgokat tekintve élnek úgy, mint a városi munkások. Ennek oka részben az, hogy nem élvezik az urbanizáció előnyeit, elesnek a „borítékon kívüli juttatások" jelentős részétől, amely lehet az óvoda, folyóvíz, vezetékes gáz, bevásárló központok stb. Az üzem által a városnak befizetett adóból sem az ingázó lakóhelyén épül csatorna, sportpálya, művelődési ház. Másrészt a falusi lakóházak többségének udvarán ott hevernek a kiskert műveléséhez szükséges munkaeszközök, van kert, ha netán a feleség a tsz-ben dolgozik, jár a háztáji föld is, adva vannak a hagyományok, no meg a kényszer, mert a falusi boltokban nem lehet mindent megvenni, ami naponta kell.

Az ingázók és bejárók száma nagy: az összes aktív keresők 20 százaléka, vagyis minden ötödik ember. Utazási irányuk eleinte — a hatvanas évekig — főleg Budapest volt, de azóta lassan körbefogják az újonnan iparosodó városok szinte mindegyikét az úgynevezett agglomerációs övezetek. A „kétlakiakról", vagyis azokról, akik nem közvetlenül a nagyvárosok pereméről — ezek, mint említettem, a „bejárók" —, hanem távolabbi falvakból „ingáznak", szélsőséges vélemények alakultak ki: csak a kicsinyes érdekeiket követik, munkaerejükön kívül mást nem lehet várni tőlük, rontják a fegyelmet, tanulni nem akarnak, műszak után rohannak haza, elsősorban a minél nagyobb teljesítményre, s nem a minőségre törekednek, politikailag és általában a társadalmi tennivalókban passzívak, a mezőgazdasági kampánymunkák idején tömegesen hiányoznak... és így tovább.

Másfelől vannak üzemi vezetők, akik azt mondják: az ingázók között kevesebb a „vándormadár", nem cserélgetik évente a munkahelyüket, ha ők nem lennének, le kellene állítani a gyárat, nélkülük Budapestet elöntené a szemét, nem volna egyetlen park sem... Bár a sommás elítélő vélemények lassan megszűnnek, de számosan mégsem tudják hová tenni őket. Vagy inkább mondjuk így: gyakran nyilvánítanak róluk még mindig véleményt anélkül, hogy figyelembe vennék tényleges életkörülményeiket is.

M. Ferenc Monor környékéről utazik naponta. A háború előtt módos lányt vett feleségül, 30 holdat jussolt vele. Azon gazdálkodott 1953-ig, majd néhány „kalapleverő biztogatás után" belépett a tsz-be. Ott azonban rossz volt a vezetés, aminek következtében alig fizettek valamit a zárszámadáskor. Ezért Ferenc gazda — most is így szólítják a munkatársai — 1957 tavaszán Csepelre ment dolgozni. Megszerette az olajszagot, s bár azóta kétszer hívták haza

az időközben megerősödött szövetkezetbe, a jelenleginél magasabb fizetésért, mégis maradt a gyárban. Miért?

— Van úgy a tisztesség is. Amikor nekem szorított a kapcám, akkor idevettek, most meg ugorjak ki, mert ráígértek a béremre. Igaz, nem kellene két órát utaznom naponta, de ehhez is hozzá lehet szokni. Aztán itt behunyt szemmel is tudom, mit kell csinálni. A ház körül pedig kiélhetem a kapához-kaszához való ragaszkodásom. Fóliasátorban megterem a zöldségféle, van tíz malacunk és négy borjúnk szerződésre...

— Most melyik „osztályba" sorolja magát?

— Felemás a helyzet, mert attól, hogy a földműves kalapácsot vesz a kezébe, még nem lesz munkás. Ez a fejben dől el először. Nekem negyedszázados múltam van az iparban, de még most sem érzem pontosan, hogy hová tartozom: a parasztokhoz vagy a munkásokhoz. A fiam, bezzeg, aki ebben az üzemben lett szakmunkás, nem siet a vonathoz a műszak végén, mert sivalkodnak otthon az állatok, kaszálni kell a herét. Moziba jár, meg ülésekre vitázni. Látja, én ebben végképp maradi vagyok. Két és fél évtizede járok Pestre, de eltévednék a belvárosban, és ez idő alatt összesen háromszor voltam színházban. Nincs rá idő, ez az igazság.

— Nem fárasztja ez a tempó?

— Zöldségféle és jószág nélkül nehezebb lenne. A boltban nem lehet kapni mindent, pedig a falu, ahol lakom, már félig város, ahogy errefelé mondják manapság: kertváros. Úgy öt esztendeje nem is költözik el onnét senki, sőt, városiak is sorra vesznek ott telket, és építkeznek. Jó a levegő, olcsóbb az élet. Busz óránként jár, vonat naponta ötször. Itt a gyárban is kérdezte tőlem néhány fehér köpenyes — a technikusokat, mérnököket hívjuk így —, Ferenc gazda, nem tud olcsó telket arrafelé? Alig tíz éve még lenéztek minket, most pedig... De van eszük a falusiaknak is, jól fölemelték a házhelyek árát.

Egy figyelemreméltó tanulmány szerzője — dr. Kenéz Győzőné — írja pár évvel ezelőtt publikált tanulmányában, idézem: *„A falu fejlődése az utóbbi két évtizedben a két malomkő — településfejlesztés és a lakosság igénye — közötti őrlődés nyomát viseli magán. A településfejlesztési elképzeléseket nem egy esetben a természetes igényeknek ellentmondva igyekeznek megoldani, jelentősen visszafogva a fejlődést. Kérdéses marad azonban, hogy elég-e külsőségeiben megteremteni a városias életformát, s ugyanakkor nem a teljesség igényével élni a lehetőségekkel. Valójában igényli-e mindenki a komfortot, vagy csak a falu szája miatt épít, csinosít, de nem ésszerűen, hanem licitálva a szomszéddal, ismerőssel!"*

Tény, hogy a kétlakiak jövedelmét jelentősen növeli a ház

környéki gazdálkodásból származó bevétel, s mivel földet nem vásárolhatnak, a tartós fogyasztási cikken túl különös passziókra költik pénzüket. Egyik nagy divat a kriptaépítés, márványból, aranyozott véséssel. A legolcsóbb is belekerül ötven-nyolvanezer forintba. Az újkeletű módosság fitogtatásának másik formája a kerítés. Manapság nemcsak határol, hanem reprezentál is. Státuszszimbólummá vált: kifejezője a tulajdonosa anyagi helyzetének, hanyagságának vagy rátartiságának. Bizonyítja mindezt, hogy nem funkciójukban, hanem „jelentésükben" különböznek, hiszen a szomszédos portával határos lehet bármiből — csak ne legyen hézagos —, míg az utcai? Hogy érthető legyen, miként is alakult át eredeti jeletőségéből azzá a kerítés, ami, tekintsünk vissza a múltba! Idézet egy néprajzi tanulmányból:

„Az 1300-as években kezdődött. A belső telekhez szorosan kapcsolódó veteményes kerteket, a fundus hátsó részéhez gyakorta tartozó gyümölcsös kerteket, de az udvar egyes részeit is már kerítés — általában fából készült, fedeles, vesszőből font sövény, máshol boronákból rakott palánk, gyakrabban földhányással magasított árok stb. — vette körül."

Móricz Zsigmond viszont ezt írja a Kelet Népében megjelent riportjában: *„Később, úgy a Bach-korszakban kezd divattá válni, s ebben a magyar ember elzárkózási vágya érvényesül. Voltaképpen a régi kastélykerítéseket utánozták vele a kisgazdák. A kastélyok várszerűen voltak körülkerítve, kőfallal vagy palánkkal s vizesárokkal. Abban az időben mindenkinek magának kellett a tűzhely védelmét fenntartani. A kisvárosi gazdák kitalálták az élire rakott deszkafalat, mely már nem a tolvajtól véd, hiszen csak az utcára szolgál: csak azt jelzi, hogy nem tűri senki, hogy az életébe belenézzenek. De ha nem tűri, akkor ő sem akar a máséba beleavatkozni. A tökéletes alföldi kerítés olyan, mint a láda. Azon még egy résnek, egy kiesett görcsnek sem szabad lenni, hogy azon az égvilágon senki be ne lessen az udvarra. Mert azt sem szabad meglátni a világon senkinek, hogy odabenn nincs semmi. Addig a magyarságban soha közösségi érzés nem lesz, amíg ezeket a várakat le nem rombolja az idő!"*

Móricz intelmének beteljesülésére, úgy tűnik, még sokáig kell várni, mert noha az évek múlásával, a települések bővülésével, a közbiztonság növekedésével valóban elveszítették eredeti funkciójukat a kerítések, ugyanakkor átadták helyüket — részben kompromisszumot kötve — a reprezentációs szándéknak. Bár határolnak, de egyben jeleznek is: „Tilos az átjárás... Az enyém szebb, mint a szomszédé..." És utalnak a birtokosság, a tulajdon törvényére: „Itt én lakom, csak az jöhet be, akit jónak látok... Kívül tágasabb..." S akinek még ez sem elég, ott a kulcsra zárt, bekallantyúzott kapu,

rajta kis tábla: „Vigyázz, a kutya harap!" Mindezek a fölöslegesen óvatoskodó figyelmeztetések úgy torpantják meg a gyanútlan járókelőt, mint egy riasztólövés.

A századfordulót követően szokás volt a „kerítésezés". Rákönyökölni a palánkra, és elbeszélgetni a szomszédokkal, kibámulni az utcára. De az egymással társalgó emberek között a válaszfalat jelentő deszkát lebontotta a közös téma. Aztán — ki tudja, miért — tüskésdrótok kerültek a palánkok tetejére, üvegcserepeket szórtak a téglafalakra, kihegyezték a vasak végét. Majd zivataros évek következtek, s kisebb gondjuk is nagyobb volt az embereknek, minthogy ezzel törődjenek. A jobblét kezdetével azonban ismét eszébe jutott valakinek, el kellene dönteni: „hol is van a kint" és „hol is van a bent". Ő még betonoszlopokra rögzített szabvány dróthálóval vette körül portáját, míg a másik már ki is pingálta. És jött a harmadik: az igyekvő. A negyedik: a különc. Az ötödik... Így bővült a skála a leggazdagabb, a legcifrább, de nagyon ritkán a legpraktikusabb között. Az emberi lélek kibogozhatatlanságára utal, hogy mindig abból akarták építeni a kerítést, ami éppen akkor hiánycikk volt, ezért nehezen kapható s drága. Micsoda szenvedélyes akarnivágyás kellett a harmincas években a deszka, az ötvenes években a kő, tégla, majd napjainkban az elegendő cement, fém beszerzéséhez.

Öt-hat évvel ezelőtt még jó volt az előre gyártott is, míg most élelmes lakatosok gazdagodnak meg a „népművészeti ihletésű" giccsparádék készítésén, mert sorban állnak a megrendelők. Mint ahogy a házak csiricsáré kőporozásában a helybéli kőműves, úgy a kerítéseknél a környékbeli lakatos diktálja az „ízlést", divatot. A Balaton körül vagy a Duna s a Tisza partjain lévő üdülőövezetekben még sok telek beépítetlen, de a parcellákon már ott magasodnak a kerítések, hirdetve a birtok határait. „Így többet ér!" — mondják a szakértők. De vajon mennyivel ér többet „kintről" a „bent"? Kijelenthetjük, hogy Magyarországon csak a kerítések alapján is elfogadhatóan pontos képet kaphatunk egy falu anyagi, szociális állapotáról. S mindez — a szomszédokra vonatkoztatva — még finomítható is a kerítések anyagának, állapotának összehasonlításával. Elválasztanak, kizárnak, bezárnak.

Gyerekkoromban — emlékszem — a vacsoránál apám mindig megkérdezte tőlem mint a legnagyobb fiútól: „A kapu?!" Ha elfelejtettem rátolni a reteszt, már pattantam is fel, de sehogyan sem értettem a felnőttek viselkedését, hiszen saját példámból tudtam, hogy megmászhatatlan kerítés nincs. Most meg azon töprengek, hogy mennyi országot lehetne bebarangolni azokból a forintokból, amit anyagi gyarapodásuk ily módon történő fitogtatására költenek

néhányan. Mert hiába tárulkozik ki a világ a csodálatos szépségeivel, ha bezárkóznak az emberek a betonalapba ágyazott, drágán vásárolt fémrácsok mögé.

E rövid kitérő után (amely nem tartozik szorosan a „kétlakiság", az „ingázás" és a „bejárás" témaköréhez, de mégis jól illusztrálja a deformált gondolkodás, mentalitás egy jelenségét) szóljunk azokról, akik hetente vagy havonta utaznak haza családjukhoz. Közben albérletben vagy munkásszállón élnek, általában nyomorúságos körülmények között, főtt ételt ritkán esznek, az otthonról hozott szalonnát, töpörtyűt falatozzák, hiszen muszáj spórolni, mert — ha lassan is — épül a ház, cseperednek a gyerekek. Az élet számkivetettjei ők, a hétvégi fekete vonatok utasai, akik pénteken délután elindulnak, s két-háromszáz kilométert zötykölődnek a koszos, büdös vonaton, végigisszák az utat, gyakori a verekedés, késelés, lopás. Tar Sándor *6714-es személy* című ténynovellájából idézek rövid fejezeteket annak bemutatására, milyen is az ingázók útja Pestről haza.

„Budapest, Nyugati pályaudvar, 12 óra. A vonat egyre jobban megtelik. A sürgés-forgás megsokszorozva hömpölyög végig a szerelvény hosszán. A leendő utasok zöme már megérkezett, leteszik jegyüket az általuk elfoglalt helyre, és leszállnak. ‚Minket rendesen elenged a főnök tizenegy-tizenkét óra felé, mert tudja, hogy utazunk haza. Ha meg nem, akkor egy-kettőt enged csak el, hogy a helyet lefoglalja. Ha azt se engedi el, akkor otthagyja mindenki a munkát, és hétfőn az egész csapat kiveszi a munkakönyvet... Bort szoktunk venni, uram, mi nehéz munkán vagyunk, építkezésen, kiszárad ám az ember, egy-két liter ezekből a dugaszoltakból úgy leszalad, mint a pinty... Én, uram, megiszok itt álltó helyemben öt liter bort... Ez egy munkásvonat, az utasok nyolcvan százaléka részeg, és olyan zsúfolt, hogy maga még olyat nem látott... Hogy a munkásvonatoknak kellene a legtisztábbnak, legkényelmesebbnek lenni, azt én is aláírom, meg hogy szocializmus van, de ne kapjon majd a fejéhez, ha mást tapasztal, mint amit a kisdobos-eligazításon hallott... Mégis, mit kellene venni az útra alkohol helyett, Népszabadságot vagy meséskönyvet, na ne röhögtessen, mert cserepes lesz a szám...'"

Egy órával később, a vonat indulása előtti percekről így ír a szociográfus, idézem:

„Két rendőr a mozdony mellé ér, visszanéznek, majd felszállnak, sípszó, lassan meglódul a szerelvény. Az épület bugyraiból alakok szaladnak ki, és a vonat után vetik magukat, felugrálnak a tömött lépcsőre, kiáltozás, egy erősen ittas férfi, kezében kolbásszal imbolyogva fut a vonat mellett, megbotlik, a vasutas elkapja. Mindig van néhány, aki lemarad, pedig idejönnek délben, de jól berúg-

nak, aztán nem tudnak magukról. Igazolványuk, jegyük többnyire a vonaton marad, az haza is ér, a többiek hazaviszik."

Most pedig következzék néhány vallomás arról, ki hogyan látja, értelmezi életét:

„Nekem négy lovam volt! Négy! Most meg mi vagyok, a föld alatt Pesten. Vakondok... Van negyven disznóm otthon, az asszony intéz mindent, én ilyenkor kihányom a ganét alóla, begórom a szalmát, éppen elég... Lehet, hogy amíg én Pesten vagyok, az asszony fogad maga mellé valami legényt, de csak ezt tudjam meg, de nem tudom ám meg, mert aki otthon van, az mind ellenem van, én csak a pénzt hordom haza... Én elintézem a dolgot, komám, terhes az asszony, ez a legbiztosabb, amíg én Pesten vagyok, ő terhes lesz... Nincsen nekünk semmi életünk az égvilágon, higgye el. Pesten elvégezzük a piszkos munkát, aztán mehetünk haza, az ünnepre már nem kellünk... Én nem tudom, hogy meddig élek, nem gondolkoztam még rajta, de sokszor majd megszakadok, és ha leiszom magam, akkor semmi se fáj..."

És végezetül egy „gyorsfotó" a vonat belsejéről:

„A W.C.-ből kizuhan egy fiatalember, szájából vér serken, fekve maradna, de az alatta ülő ledobja magáról, egy darabig így dobálják, míg a mosdófülke előtt köt ki. ‚Hát mit akarok én...' — dadogja, aztán hányni kezd, mire gyorsan felugrik a mellette ülő alak, beszakítja a mosdó ajtaját, mely mögött egy lány áll feltűrt szoknyával, karját és felemelt lábát egy fiú köré fonva. Állomás. A vonatról az ellenkező irányban leugrik egy ember, nyomában rendőrökkel."

Nem folytatom. Számtalan hasonló történetet éltem át magam is országjáró körútjaimon, hallgattam a büfékocsikban hadaró részegek beszédeit, ültem az állomások hideg, sivár várótermeiben, s láttam a fáradtan bóbiskoló ingázók százait, ezreit, amint tárgy és minden szándék nélkül bambán figyelték a semmit, és hogy a hangjukat, szavukat nem bőgte át a műhely harsogása, mégsem beszélgettek. Az üzemek, vállalatok vezetőit ez nem érdekli, csak kevesen figyelnek oda magára az emberre is, hiszen nekik az egyén csupán két kéz.

A Csepel Művek az ország egyik legnagyobb, legtöbb munkást foglalkoztató gyára. Az ott dolgozó segéd- és betanított munkások háromnegyede bejáró, illetve ingázó kétlaki. Kezdetben nem sok jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy ki honnét jár be, ám a későbbiekben, amikor ennek megmutatkoztak előnyei, hátrányai, néhány mérnök figyelni kezdett. Z. Károly terjedelmes tanulmányban elemezte a jelenség pozitív és negatív oldalait. Interjút készítettem vele 1980 őszén, most abból idézek rövid részleteket:

— Ön szerint miért szükséges és ajánlatos támogatni az ingázást?

— Szerintem csak úgy lehet emberekkel foglalkozni, ha odafigyelünk a magánéletükre is. Egy jó vezetőnek nem szabad csak termelési mutatókban gondolkodnia. S emellett érdemes azon is elgondolkodni, miért van, hogy egyfelől bérautóbuszokat s egyéb kedvezményeket adunk nekik, mert szükség van a munkájukra, ugyanakkor a kétlakiságot szükséges rossznak tekintjük. Kétségtelen: amikor a faluból érkezők palántáznak, vetnek, szüretelnek, tömegesen maradnak otthon, de ezzel lehet számolni. Ez azért is ajánlatos, mert a városi munkatársak tőlük vesznek friss tojást, zöldséget, szebbet, olcsóbban, mint a piacon. Továbbá azt a morális magatartást sem kezelhetjük mellékesként, hogy ők összetartóbbak, s erre a tulajdonságra nagy szükség van az üzemen belül, ahol a dolgozónak nemcsak önmagára, hanem a társaira is kell vigyázni. Tehát a munkabírásuk mellett a kétlakiak legnagyobb erénye a szolidaritás.

— Milyennek látja az életmódjukat, lakáskultúrájukat?

— Ami a berendezést illeti, az többnyire modernnek tekinthető. Majd minden házban van tv, rádió, magnetofon, hűtőgép. Ugyanakkor még kevesen használják a „tisztaszobákat", mint ahogy a porcelánkészletet is — ha vettek már — csak akkor teszik az asztalra, amikor szívesen látott vendég érkezik. Nem szeretnek késsel, villával enni. Ez azonban csak az „életminőség" kisebbik fele. A szellemi igényük passzív, de mikor vegyenek könyvet a kezükbe, mikor menjenek színházba? Az úgynevezett szabad idős cselekvésüket erősen korlátozza a menetrend: mikor indul haza a busz vagy a vonat. Otthon pedig mi vár rájuk, a kopott, sivár művelődési ház vagy a kocsma. És még valami: a kétlakiak között jócskán vannak olyanok, akik nem fejezték be az általános iskolát sem, olvasási nehézségekkel küzdenek. A szellemi sivárságból viszont magukra hagyatva nehéz kilábalni. Én azonban bízok a pozitív változásban...

A főmérnök optimizmusa dicséretes, ám a jelenlegi helyzetet — országosan — ismerve, nincs sok remény ennek realizálására. Az üzemekben még ma is íratlan törvény: a kétlakiak ne követelőzzenek, álljanak csöndben és mindig a sor végére, mert aki sokat járatja a száját, mehet vissza a tsz-be kapálni. Bizonyára ez a felfogás is hozzájárul ahhoz, hogy nehezebben épülnek be a munkahelyi kollektívákba. Az ingázók gondja — szerintem — akkor lesz kisebb, ha az üzemek vezetői nem arc nélküli tömegnek tekintik az iparba áramló százezreket, hanem az emberre is figyelnek. És továbbá akkor, ha javítják az utazás feltételeit, ha fejlődik lakóhelyük, a távolabbi és az agglomerációs övezetek kommunális el-

látása is, ami rendszerint nem az érintett falvak tanácsi vezetőin múlik.

Tudomásul kell venni: még sokáig ábránd marad, hogy a kétlakiság, az ingázás — mint tömeges életforma — belátható időn belül megszűnik, legalábbis az a módja, amit most annak nevezünk. Bár fokozatosan csökkenti az ingázók számát a vidéki ipartelepítés, de ez újabb ipari centrumokat alakít ki a maga vonzási gyűrűjében, a munkaerő-forrást biztosító „bejáró falvakkal". Fontos lenne tehát, hogy a város és az agglomerációs övezet kapcsolatában a természetes egymásrautaltság érvényesüljön, s ne tekintsék a kétlakiakat — legyenek akár bejárók, akár ingázók — valamiféle vendégmunkásnak. De ők se tekintsék magukat annak, mert — ahogy mondani szokták — nemcsak kenyérrel él az ember...

„Amikor kiesik kezükből a szerszám..."

— Szakmunkások képzése Magyarországon —

„Hát ma már senki sem akar dolgozni?" — lehet hallani a hetvenes évek elejétől mind gyakrabban ezt a kérdést, ám az illetékesek esztendőkig a demográfiai hullámvölggyel magyarázták, hogy miért nincs elegendő jelentkező a szakmunkásképző intézetekbe. Később viszont — amikor kezdett tényleg égetővé válni a probléma — az általános iskolai pedagógusokat hibáztatták: nem a népgazdaságilag fontos területekre irányítják a pályaválasztás előtt álló fiatalokat. Különösen az úgynevezett „piszkos szakmákra" — mint például hegesztő, öntő, kovács, esztergályos, marós, hengerész stb. — nehéz jelentkezőket találni. Hiába járják „fejvadászok" szerte az országot, s ígérnek magas ösztöndíjat, ingyenes kollégiumi elhelyezést: a helyzet elszomorítóan tragikus. A gondot fokozza, hogy menet közben rengetegen lemorzsolódnak, s inkább elmennek rakodónak, segédmunkásnak, főleg olyan helyekre, ahol a fizetésen túl tetemes mellékkeresethez lehet jutni. Ez a jelenség azért elgondolkodtató, mert nem csupán a nehéziparban küzdenek emberhiánnyal: hasonló a helyzet a kereskedelemben, az egészségügyben, a mezőgazdaságban. Joggal vetődik fel a kérdés: hol van hát az a sok fiatal, hiszen ha akadnak is dologtalanul lézengő csövesek, kisebb-nagyobb bűncselekményekért intézetbe zártak, a többség nem vádolható tunyasággal. Különösen a budapesti szakmunkásképző intézetekben tapasztalható oly mértékű pangás, hogy gyakran osztályokat nem tudnak indítani, mivel nincs elegendő jelentkező.

A munkássá válás folyamatáról, annak buktatóiról a Magyar Televízió megbízására forgatókönyvet írtam 1981 tavaszán. Hetekig jártam az iskolákat, üzemeket, beszélgettem tanárokkal, gyárigazgatókkal, szülőkkel, kamaszokkal, de amikor a tényeket tartalmazó anyagot letettem a szerkesztő asztalára, felbontotta a szerződésem, kijelentvén: „Ennyire drasztikusan naturalizálva, minden pozitívum nélkül nem lehet ezt a témát elkészíteni. Te is tudod — agitált —, hogy a szocializmus nem gondtalan társasutazás a kommunizmusba, és a most jelentkező nehézségek miatt elsősorban eredménypropagandára van szükség, muszáj csínján bánni a negatívumokkal..."

Miért nem mondható el senkinek — illetve mindenkinek —, ebben a kis, gazdaságilag közepesen fejlett országban közel sem annyira rózsás a helyzet, mint azt a képernyő előtt fáradtan bóbiskoló embereknek állítják a minden elvtelenségre kapható zsurnaliszták. Milyen morális alapon hirdetik a teljes foglalkoztatottságot, amidőn a szorító munkaerőgondok közepette a gyárkapukon belüli munkaerő- és időkihasználtság 20—30 százalékra tehető?

HÁRMAN — UGYANARRÓL

A szakmunkásképző intézet jellegtelen, kaszárnyaszerű épület a IX. kerületben, csak a hatalmas udvar hátsó csücskében magasodik a mostanában elkészült modern tanműhely. A portásfülkétől nem messze kiszuperált esztergapad feketére mázolva, mellette gyökerétől és koronájától megfosztott fatörzs fényesre lakkozva. Forint nagyságú, rézfejű szögek díszítik — nem sok —, s mindegyiken egy név, az utóbbi három esztendőben végzetteké. A szakoktató körbevezet, és szomorkás mosollyal mutatja: mindössze 17 gyerek dolgozgat a satupadoknál.

— Évente 27 vállalat mintegy 600 szakmunkásra szóló igényét jelenti be nekünk a vasas szakmákból, ezzel szemben optimális esetben is csak 150-nek adunk bizonyítványt. Tanévkezdések előtt azon izgulunk, mennyien jelentkeznek felvételre, tudunk-e osztályt indítani a hiányszakmákból. A három évfolyamon jelenleg alig tanul több, mint 400 gyerek, holott 800—900-at lehetne képezni. A másik fő problémánk, hogy általában a gyenge képességű fiatalok jönnek hozzánk. Olvasási, számolási nehézségekkel küzdenek, s a tanároknak be kell érni ennek a tudásnak a stabilizálásával, pedig napjainkban különösen nagy szükség lenne az értelmes szakmunkásokra, olyanokra, akik képesek a termékszerkezet kívánta gyors alkalmazkodásra is. „Legyen művelt a munkásosztály!" — parancsolnak ránk a minisztériumból, de azzal már nem törődnek, megoldható-e vagy sem. Nagy ellenállás tapasztalható mind a szülők, mind a kölykök részéről. Múltkor megüzente az egyik apa, nem azért küldte ide a fiát, hogy professzort neveljünk belőle. A statisztika szerint a 40 budapesti szakmunkásképző intézetben tanulók 84 százaléka elégséges, illetve közepes eredménnyel végezte el az általános iskolát. Ez pedig azt bizonyítja: a jobb felkészültségű, értelmesebb fiatalok lebecsülik a munkáspályát, s ebben nagy szerepe van a szülők helytelen felfogásának is, mert ha kicsit jobb a csemete bizonyítványa, gimnáziumba, technikumba kényszerítik, noha a srác talán inkább valami jó mesterséget sajátítana el szívesebben. Közülük rekrutálódik aztán a csalódottak serege, mert hiába van

érettségijük, egyetemre már nem kerülhettek be, s mégis kénytelenek — ha pénzt akarnak keresni — megfogni a kalapácsnyelet.

A Kőbányai út elején, a sok négyzetkilométernyi területet elfoglaló GANZ-MÁVAG épületlabirintusában a századfordulón készült házban kaptak helyet az „inasok". Az iskola igazgatója rezignált tárgyilagossággal közli véleményét:

— Összességében nézve talán nem is olyan kevés a szakmunkás, csak bizonyos területeken mutatkozik hiány. Néhány mesterségre többszörös a jelentkezés, főként oda mennének sokan, ahol később maszekolni lehet. Autó-, víz-, gázszerelő, hogy csak hármat említsek. Választáskor a mellékkereseti lehetőség mellett fő szempont a munka nehézsége és mérhetősége. Az esztergályosnak nincs akkora lehetősége a norma „rugalmas" kezelésére, mint például a tmk-lakatosnak. Ezt a munkásszülők pontosan tudják, ezért úgy igyekeznek befolyásolni a gyereket, hogy minél kisebb fizikai megerőltetéssel járó foglalkozást válasszanak. Az „elit" szakmákra a „jobb családok" csemetéi kerülnek, míg a hiányszakmákra — egy tanár szavaival élve — a „maradéknak is maradéka jut". A képzést illetően tudomásul kell venni, hogy ez elsősorban a munka világa, s nem a biflázásé. Itt nem azt irigylik, aki jó tanuló, hanem aki ügyes, mert közelebb áll hozzájuk a manualitás, a mozgás, a praktikum. Ezért a szakoktatóknak lényegesen nagyobb becsületük van, mint a tanároknak. Tudomásul kell venni: a szakmunkásképző lényegében a fizikai dolgozók gyerekeinek az iskolája, hiszen 1980-ban a szülők 81,3 százaléka munkás. Ezen belül is a képzetlenebb réteghez tartozik 54,3 százalékuk. A szülők jelentős része — 62,5 százalék — nem végezte el a nyolc általános osztályt sem. Az országos adatokat tekintve az ipari tanulóknak több mint fele falusi, holott a hasonló életkorúaknak csak 42 százaléka él falun. Ez azt bizonyítja, hogy a paraszti környezetből indulóknak még társadalmi felemelkedést jelent a szakmaszerzés, ezért őket kevésbé nehéz rábeszélni a hiányszakmák valamelyikére. A városi, tradicionális munkásréteg viszont akkor elégedett, hogy rangosabb szakmákra adhatja gyerekét.

Csepelen drága gépek állnak kikapcsolva, egy-egy osztályban optimális esetben is 15—20 fiatalt lehet számlálni. A tanulmányi előadó statisztikai adatokat tartalmazó papírt tesz az asztalra.

— Minden évben gondot jelent, hogy legalább 60—70 százalékra feltöltsük az iskolát. Fokozódik a probléma azzal, hogy sokan maradnak ki évközben, másod-, gyakran harmadévesek. Régóta keresem a választ a miértre. Arra a következtetésre jutottam, azért jelentkeznek kevesen, mert napjainkban éppen a munkásszülők beszélik le gyerekeiket a szakmaszerzésről. Egy részük minél

gyorsabban akarja „keresővé" tenni a kamaszokat, s elküldik trógernak, amivel néha több jövedelemhez lehet jutni, mint egy szakmával. A másik részük viszont gyakran túlértékeli srácuk képességeit, s ha már közepesnél jobbak a humán tárgyakból, középiskolába adja. Legföljebb amikor onnét kibukik, akkor küldi hozzánk csalódottan, keserűen, de ez a hangulat rányomja bélyegét a gyerek mentalitására, magatartására. Hogy egy-egy osztályt elindíthassunk, különböző módszereket alkalmazunk, főleg a toborzást tartjuk célravezetőnek, noha minimális az eredménye ennek is. Évente a „fejvadászok" egész seregét zúdítjuk a vidéki iskolákra, s teljesen mindegy, kit sikerül rábeszélni, a lényeg: biztosítani tudjuk az utánpótlást. Nincs válogatás.

HOL ÉS HOGYAN TANÍTANI?

A munkássá válás folyamatának sarkalatos pontja a képzés metodikája, hiszen Magyarországon a szakmai oktatás nem egységes elv szerint történik. Háromféle módszert alkalmaznak, s mindegyik hívei a magukét tartják célravezetőnek. Nézzük sorjában az iskolaigazgatók véleményeit.

— Nem könnyű igazságot tenni, mert végletek — elv és gyakorlat — csatároznak, ám nem lenne szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezek a fiatalok hiába dolgoznak naphosszat, értelmi képességüket tekintve még gyerekek. Éppen emiatt nem osztom azok véleményét, akik úgy képzelik: zsupsz a közepibe. Egy teljesítményre törekvő műhelyben nincs idő velük alaposan foglalkozni. Továbbá: az oktatásukra kijelölt szakmunkások közül számosan nem rendelkeznek pedagógiai ismeretekkel, s gyakran anyagmozgatásra vagy személyes szolgálatokra alkalmazzák a diákokat. Nálunk mind a három esztendőt tanműhelyben töltik, s fokozatosan neveljük őket a normarendszerre, időt adunk nekik a munkafogások begyakorlására.

— Hiába jó szakmunkás valaki, ha hiányzik belőle az alkalmazkodás képessége. Laboratóriumi körülmények között nem lehet az életre felkészíteni. Az iskola után nehezen szokják meg a feszes munkatempót, rosszul érzik magukat a heterogén kollektívában, hiányzik nekik a siker élménye. Előfordul, hogy olyan géphez kerülnek, amilyet addig csupán könyvben láttak. Nem elég csak a jót tapasztalni, látni kell a rosszat is. A pedagógus dolga ezt egyensúlyozni. Az emberek ismerete nagyon lényeges a műhelyben, tudni kell a trükköket. Az idősebb szakik hajlamosak arra, hogy a fiataloknak passzolják azt a munkát, „amin nincs pénz". Aztán nem árt idejében felkészülni arra, hogyan lehet anyagot vételezni akkor is,

ha nincs, kihez kell fordulni a munkadarab rajzáért stb. Szerintem a második év közepétől ajánlatos fokozatosan felkészíteni őket az életre.

— Az elején mindenképpen a csoportos képzés a hasznosabb, hiszen akkor sajátítják el az alapismereteket. Utána viszont minél előbb kerüljenek ki a gyakorlatba. Bár ha pedagógiailag meg is kérdőjelezhető, jelenleg ez az elv: mire szakmunkás lesz a fiatal, legyen teljesítményképes. Az üzemekben brigádmunka folyik, a kollektíva eredményét nem lehet rontani. Az ott uralkodó törvények szigorúak, s nem az a lényeg, hányas osztályzattal végezte el valaki az iskolát, milyen a modora, kulturáltsága, hanem a százalék, a tempó. Ezért szinte lehetetlen megbuktatni elméleti tárgyakból azt, aki jól dolgozik. Amikor erre sor kerülne, a gyár igazgatója azonnal telefonál. Az egész iskolában nincs kitűnő tanuló, csupán egy jeles, a többiek közepesek vagy elégségesek, de bírják a strapát.

Ilyen konok harcoknál hatalmi szóval képtelenség igazságot tenni, tudják ezt mindannyian, ám ennek a csatározásnak a fiatal látja kárát, hiszen — akár így, akár úgy — a szakmunkástanulók diákok, s nem kezdő munkások. Az üzemekben számtalan esetben „tűzoltóként" használják őket, oda dobják, ahol égetően sürgős a munka. Könnyen mozgathatók, nem vitáznak, csak a vezetővel kell megállapodni. Jelentős szerepe van az anyagiaknak is. A tanműhelyben dolgozók ösztöndíja 500—600 forint, míg a termelésben lévőké eléri az 1500—2000 forintot. Aki nem engedelmeskedik a mesternek, azt gyorsan visszaküldik a tanműhelybe, mert az a felfogás: dolgozni — jutalom.

CSAK ANNYIT, AMENNYIT MUSZÁJ...

A szerelőcsarnok közepén szurokkal leöntött út. Melegebb napokon a bakancs beleragad az olvadó bitumenba, ilyenkor hozatnak pár talicska sódert, és felszórják. A zaj rövid ideig elviselhető, ám órák múltán fájni kezd az ember füle a reszelők nyikorgó hangjától, a daruk csörömpölésétől, a ledobott vasak csattanásától. Mondják: meg lehet szokni. Az egyik esztergapadnál sovány, szemüveges fiú tüsténkedik, s közben énekel, mindig ugyanazt a két sort: „Sohase mondd, hogy túl vagy már mindenen. Sohase mondd, hogy tovább már nincs nekem."

— Nem unod? — kérdezem tőle.

— Más a rágógumit gyúrja, én ezt. Nem is tudom tovább, de azért tetszik, mert ekkora hülyeséget még tánczene-szövegben is nehéz kitalálni. Egyébként vagy dúdolsz, vagy tökmagot köpködsz, mást nem csinálhatsz, mert ide vagy ragasztva nyolc órán át. Ha

megkapom a papírt, rögtön elmegyek sofőrnek vagy bármi másnak, ahol nem kell egy helyben toporogni éveken át. Ám nem is ez a fő problémám: egyik pillanatban az egész műhelyt a melóval gyötrik, túlórákkal macerálják, máskor meg órákat, napokat várunk anyagra, és lógatjuk a lábunkat. A „fejesek" persze ilyenkor nem mernek a közelünkbe jönni, csupán akkor sürgetnek, ha közeleg a szállítás ideje. Legutóbb is jött a parancs: átállni más műveletre, és orrvérzésig csinálni, mert a technológus úr elnézte a határidőt. Éppen akkor jött a tanulmányi felelős ellenőrizni, s azt kérdezte: „Na, kis kolléga, hogy érzi nálunk magát?" Bár remegtek a lábaim a fáradtságtól, mit felelhettem: „Köszönöm, jól..." De amit utána gondoltam, azt inkább lenyeltem.

* * *

Az öntöde művezetői irodájába pirospozsgás, keménykötésű fiú lép be. Ő itt az egyetlen tanuló, már-már dédelgetik, különböző kedvezményekkel segítik, mégsem akar maradni, noha pár hónap múlva „szabadulna". S ez a menekülés a „piszkos szakmákból" nem egyetlen gyár problémája. Még a Dunai Vasmű is, amely az ország legnagyobb üzeme, munkaerőgondokkal küzd: kovácsok, hegesztők, forrasztárok között nincs huszonöt évnél fiatalabb dolgozó, és az öntők csaknem nyolcvan százaléka idősebb harmincöt évnél.

— Miért akarsz elmenni? — faggatom a fiút.

— Őszinte legyek? — mosolyog. — Jó, nekem nincs félnivalóm. Szüleim egy kis faluban tsz-tagok, földet művelnek, állatokkal bíbelődnek kora hajnaltól késő estig. Én ettől a robottól akartam menekülni. Itt a műhelyben ugyan nyolc óra a munkaidő, de csak elméletben, mert három műszak van, s amikor valaki nem jön be, főleg a fiatalokat kérik meg, hogy maradjanak túlórázni. Bár még tanuló vagyok, ennek ellenére gyakran „órázom", néha éjszaka is, pedig ez tilos lenne. Ilyenkor két-három kilót fogyok hetente. A fáradtságtól szórakozni, tanulni sincs kedvem. A hőség fullasztó, a munkavédelmi előírásokat nem lehet betartani, hiányoznak a védőfelszerelések, gyakori a baleset. (Közbevetőleg megjegyzem, a srác nem túloz, ez — sajnos — országos jelenség. Néhány évvel ezelőtt Vályi Péter, a minisztertanács helyettes hajdani elnöke, amikor gyárlátogatáson volt Diósgyőrben, a „bejárt" protokollútról zuhant a forró kukillába, s halt meg égési sérülésekben. A mendemondák szerint lelökték, mert ellenezte az irreálisan magas szovjet exportigényeket. Elképzelhető, ám az intő példa ellenére minden maradt a régiben, hiszen a szabvány szerinti védőkorlát elkészítése legalább félmillió forintba kerülne.) A szakik fele halláskárosult, és — teszi hozzá jól hangsúlyozva a fiú —, fizikai s idegroncs. Legtöbben csak azért maradnak, mert a gyártól kaptak lakást, eladó-

sodtak vagy harminc évre. A kereset nem valami sok, ötezer forint körül havonta, de ez ilyen melóért nem pénz. Még valami: régebben, ahogy hallottam, egy öntőnek rangja volt, most viszont börtönből szabadultak, meg javító-nevelő munkára ítéltek jönnek ide, ám amint lehet, rögtön kilépnek.

„A PÁLYÁRA ALKALMAS..."

Részt vettem néhány pályaalkalmassági orvosi vizsgálaton, és csodálkoztam, hogy csenevész kölyköket nyilvánítanak nehéz fizikai munkára alkalmasnak. „Ha nincs más...!" — tárja szét kezét a doktor, s zavartan papírok halmazát teszi az asztalra. „Utasítom... Elrendelem... A Szakszervezetek Országos Tanácsával egyetértésben... A szabályok értelmében..." — kezdetű iratokból kitűnik, szinte mindenkit alkalmasnak lehet — sőt, kell! — a hiányszakmákra nyilvánítani. Csak nagyon kirívó esetekben — pl. színtévesztő ne legyen szobafestő — tanácsolhatnak el valakit egészségügyi okok miatt. Ugyanakkor ez az érv a kontraszelekció egyik eszköze is. A „borravalós szakmákra", nevezetesen: autó-, televízió-, víz- és gázszerelőnek, karosszéria lakatosnak az igényeknél lényegesen többen jelentkeznek, s ide csak protekcióval lehet bekerülni. Főleg olyan funkcionárius-csemetéknek tartogatják fenn ezeket a helyeket, akik a pedagógusokra gyakorolt nyomás ellenére sem tudják közepesnél jobb eredménnyel elvégezni az általános iskolát, vagy ha sikerül is leérettségizniük, a gimnáziumot végigbukdácsolták, s kilátástalan az egyetemre jutásuk. Így a szülők olyan mesterséget szeretnének a kezükbe adni, amellyel viszonylag kevés munkával sokat lehet keresni. Budapesten 1980-ban az „elit-szakmákat" tanulók 91 százalékának szülei közép-, illetve felsőszintű vezetők (tanácsi és pártfunkcionáriusok), de 98 százalékuk az úgynevezett „elsőgenerációs értelmiségiek" csoportjához tartozott, tehát anyjuk-apjuk még munkás vagy paraszt volt. Ezzel szemben a tradicionális értelmiségi családok „butuska", netán tanulni nem szerető gyerekei inkább fényképésznek — innét esetleg út vezet a fotóriporterkedéshez —, nyomdásznak — talán újságíró is lehet —, fog- vagy röntgentechnikusnak, számítógép-programozónak jelentkeznek, s bár tehetségük, rátermettségük erősen kétségbe vonható, felveszik őket. Így a „kasztosodás" — ha más szinten is — tovább folyik. Még csak véletlenül sem a tehetség dönti el, hogy mi lesz a gyerekből, hanem a befolyásos szülők parancsát végrehajtó Pályaalkalmasság-vizsgáló Intézet illetékesei nyilvánítják ezeket a fiatalokat olyan szakmákra „alkalmasnak", ahol izzadság és tenyérkérgesedés nélkül jutnak lényegesen nagyobb jövedelemhez, mint a három műszakban, egész-

ségre ártalmas műhelyekben dolgozó martinászok, esztergályosok, hengerészek.

* * *

Misivel a szervizben ismerkedtem össze, ő szaladt oda kijavítani valami egyszerű gyújtáshibát a kocsimon. Vagány, talpraesett gyerek, hiányzik belőle a régi mesterek udvariassága, de nem szemtelen. Amikor befejezte a munkát, névjegykártyát húzott elő, s közölte: ilyen kis bütykölésekért ne futkossak, szívesen „házhoz jön", persze nem meleg kézfogásért cserébe, és főleg ne jelentsem a főnökének, hogy maszekol. Kíváncsi lettem a fiúra, s pár nap múltán felhívtam telefonon. Apja vette fel a kagylót, s amikor mondta a nevét és... a rendfokozatát, azt hittem, mellétárcsáztam. A srác azonban később „megnyugtatott".

— Igen, a faterom katonatiszt, de nem akármilyen futkosó „macskajancsi", hanem piros csíkkal cifrázott nadrágban jár, anyám meg igazgatóhelyettes egy nagy gyárban. Van két bátyám, a fiatalabb most érettségizik, az idősebb egyetemen tanul, ám nekem nem volt kedvem a biflázáshoz. Kicsit el is kényeztettek, velem nem bántak szigorúan, s megértették, hogy „most" nincs kedvem gimnáziumba menni, a motorok jobban érdekelnek. A felvételi apámnak egy telefonjába került.

— Mi a véleményed a szakmunkás-tanulókról?

— Nem valami jó. Az még nem lenne baj, hogy legtöbbjüket csak a pénz érdekli, a „manit" én sem utasítom vissza, de van más igényem is: szeretek olvasni, érdekel a kultúra. A szolgáltató iparban szerintem különben is fontos a tájékozottság, mert ha a kuncsafttal sok mindenről tudok dumálni, jó kontaktus alakul ki, legközelebb is hozzám jön. Persze az autószerelőket nem lehet összehasonlítani például a kovácsokkal. Erre a szakmára általában szedett-vedett fickók kerülnek, primitívek, agresszívek, feltűnősködnek, szóval tahó banda. Rengeteg közöttük az állami gondozott meg olyanok, akiket lopásért vagy garázdaságért elítéltek, és szabadulás után máshová nem jelentkezhetnek. Testvérem meséli, hogy az ő középiskolájukban a diákok csak alig tizenöt százalékának „F"-esek, vagyis fizikai dolgozók a szülei. Az általános iskolai pedagógusoknak utasításba adták, hogy a munkások gyerekeit, ha kell, osztályzatrontással is, a hiányszakmákra kell irányítani, s magyarázzák el a „nagyravágyó" proliszülőknek: kár lenne további négy évet az általános műveltséget adó gimnáziumra áldozni, helyette tanuljon szakmát, hiszen az egyetemre bejutni szinte képtelenség.

A Szakszervezetek Országos Tanácsa Munkavédelmi Csoportjának adatai szerint évente 3000—4000-en lesznek halláskárosultak, számuk 1980-ban elérte a félmilliót. Ám akik a zajártalom miatt

haladnak fokozatosan a teljes megsüketülés felé, hiába fordulnak orvoshoz, kérvényezik a „siketpénzt", csak a 40 százalékot meghaladó halláskárosodás után jár kártérítés. A vizsgálatokon azonban 35—38 százaléknál többet csak azoknak sikerül „kibulizni", akiknél már bizonyíthatóan s letagadhatatlanul vissza nem fordítható a folyamat. Szövödék, hideghengerművek, egyszóval a nagy zajjal dolgozó gyárak környékén gyakran látni hevesen gesztikuláló, hangosan beszélő embereket, mert kilépve a műhely dobhártyát szaggató dübörgéséből, nem érzik a csöndet.

Évekkel ezelőtt valakinek eszébe jutott, hogy a zajcsökkentő berendezések vásárlásánál lényegesen olcsóbb, ha az emberi fül számára tényleg kibírhatatlanul dübörgő munkahelyekre eleve siketen és némán született fiatalokat vesznek fel tanulónak, hiszen előttük úgy is legtöbb szakma kapuja zárva.

A sok száz siketet foglalkoztató Ikarusz gyárban dolgozik M. Péter technikus: tizenöt évvel ezelőtt, huszonhárom esztendős korában, munkahelyi baleset következtében veszítette el teljesen a hallását. Helyzetét reálisan felmérte, s csüggedés helyett konok kitartással készült új életére: megtanulta a siketek információcseréjének fő formáját, a „jelelést" és a szájról leolvasást. Társadalmi feladatként a Siketek és Nagyothallók Szövetségének budapesti titkára. Rengeteg panasszal, kéréssel fordulnak hozzá, tehát jól ismeri sorstársainak problémáit.

— Tudomásul kell vennünk, hogy csak az boldogul — mondja határozottan —, aki nem nyugszik bele sorsába. Persze rengetegen kinevetnek minket, hiszen a mozgássérültek, vakok magukon viselik fogyatékosságuk jeleit — nekik szívesebben is segítenek az emberek —, de a mi állapotunk láthatatlan. Számtalanszor kerülünk kellemetlen helyzetbe, gyakran kicsúfolnak, s emiatt legtöbben magukba zárkóznak, sértődékenyek lesznek, szégyenlik siketségüket. Bizonyíték erre, hogy legalább ötvenezerre tehető azok száma, akik semmit sem hallanak, mégsem jelentkeznek szövetségünkbe. Alig van tízezer tagunk. Igaz, segíteni keveset tudunk a rászorulókon, lehetőségeink korlátozottak. Különösen a pályakezdő fiatalok elhelyezésével akad millió problémánk, mert bár elméletben ötvennégy szakma közül választhatnak, gyakorlatilag viszont csak féltucat mesterségre nyilvánítják őket alkalmasnak.

— Az a vélemény róluk: jól dolgoznak, nincs velük baj!

— Összességében valóban ez a tény, ám közöttük több a „renitens késő", különösen a reggeli műszakoknál, de ez érthető is, hiába csörög a vekker, hangra nem ébrednek fel. A dicséretet nem szabad túl komolyan venni, hiszen egyetlen pozitívumra vonatkozik, a munkaintenzitásra. Ezen túl a siketek erősen csökkent értékűeknek

tekinthetők, mert politikai, társadalmi aktivitásuk nulla, kulturálódási lehetőségük minimális, szakmailag pedig egy szintet — ami nem is magas — meghaladva nem képezhetők (elsősorban a született halláskárosultak), mivel alapvető fogalmakat nem ismernek, képtelenek például felfogni, mit is jelent az, hogy: „Csapágytöréskor a gép sivítva zakatol!" Sivít... zakatol... madárcsicsergés — mindezek a szavak érthetetlenek számukra. Igaz, közöttük lényegesen kevesebb a neurotikus, az infarktusra hajlamos, nem kapnak dührohamot, amikor rossz a telefon, nincs vonal. Tulajdonképpen örülnöm kellene, amiért nem „kegyelemkenyéren" élünk, lehet dolgozni, mégha lármás, dübörgő műhelyekben is, ez nekünk tényleg mindegy, ám azt teljesen antihumánusnak tartom, hogy aki netán autófényező akar lenni, csak azért nem veszik fel, mert nem hall, illetve siketsége miatt muszáj olyan helyre mennie, ahol mázsás kalapácsok csattognak. Ez a mentalitás sértő és megalázó.

— Amennyiben teljesülhetne egy kívánsága sorstársainak, véleménye szerint mire vágyódnának legtöbben?

— Ha megszólalna a csönd...

LÁTHATATLAN KORLÁTOK

Nagyobb üzemek vezetői közül néhányan, látva a katasztrofális munkaerőhiányt, szociológusokat, pszichológusokat bíztak meg felmérések, vizsgálatok végzésével: hogyan lehetne vonzóvá tenni a nehéz, ám egyelőre nem automatizálható tevékenységeket. A munka humanizálásának szándéka azonban eleve kudarcra ítélt vállalkozás olyan műhelyekben, ahol anyagi okokból nem megoldható a klimatizálás, a zajcsökkentés, a relatív páratartalom szabályozása, füst-, korom- és porelszívás. A környezeti ártalmakhoz tegyük még hozzá a szervezetlenségből adódó kapkodásokat, sorozatos anyaghiányt: tehát fölöslegesen festik be a falakat szemet nyugtató színekkel, tesznek fel nagyobb fényáteresztő ablakokat, ha ugyanakkor az „objektív okokon" túl magát az embert, a szaktudást sem becsülik meg kellőképpen. A jelenleg érvényben lévő bérskála nem differenciál érezhetően, alig tesz különbséget egy segéd-, betanított és szakmunkás fizetésénél. Sőt, gyakran egy órabérben dolgozó öntőnél lényegesen többet keres a „súlypénzzel" premizált analfabéta anyagmozgató. S ezt a fiatalok kezdettől tapasztalják, nem látják komoly értelmét a tanulásnak. A „piszkos szakmáktól" való tartózkodást súlyosbítja az, hogy első naptól érzik a lenézettséget. Évtizedek óta ez a mentalitás tapasztalható, ám a megmerevedett előítéletrendszer egyben a holnap korlátait is jelenti. Az iskolai nevelés nemhogy csökkentené, hanem tovább fokozza a kisebbségi érzetet.

Tanúja voltam egy esetnek, amikor a tanár a következő mondattal küldte helyére a kettesre felelő diákot: „Salaktúráshoz ez is elég, fiam!" Nem nehéz elképzelni, hogy mit érzett a gyerek, aki azért jelentkezett martinásznak, mert úton-útfélen azt hallotta: „A kohászok hősök!"

Törvényszerű tehát, ha az erőltetett „normaképessé nevelés" kegyetlen mechanizmusa és az ezzel párhuzamos degradáltság érzése rövid időn belül dacossággá csomósodik (a lét és tudat kapcsolatának ez is egy konkrét érvényesülése), s még azok is töprengenek a pályamódosításon, akiknek a szakmaszerzés komoly társadalmi előrelépést jelentene, igaz, gyakran csak rangban. Az azonos korúak elkülönülésének első fejezete az általános iskola elvégzése után kezdődik intenzíven, hiszen ekkor dől el, hogy kiből lesz „inas" — azon belül is fontos a szakma —, gimnazista vagy segédmunkás. Rögtön magasodni kezd a láthatatlan kerítés, amely azután megakadályozza a „keveredést". Tegnapi barátságok szűnnek meg, nem járnak többé közös klubba, rendezvényekre, véleményük a másik rétegről eltorzul. Így alakul ki fokozatosan egy bizonyos társadalmi tudatba ágyazott értékrend, telve előítéletekkel mint a társadalmi valóság egy meghatározó eleme.

* * *

A peremkerületi gimnázium — ahol az információkat gyűjtöttem — nem tartozik az elegánsabb középiskolákhoz. Oda csak a „szocialista felső tízezer" csemetéi járnak. Ám a tisztviselők, technikusok vagy a nagyobb jövedelemmel rendelkező, kvalifikáltabb szakmunkások gyerekei is — noha ők életmódban közelebb állnak a „melósréteghez" — eléggé lekezelő módon nyilatkoztak az ipari tanulókról. Szerintük csak a céltalan fiatalok választják ezt az iskolatípust. Órákon keresztül társalogtam a diákokkal: milyennek látják jelenlegi helyzetüket, mennyivel többek, másabbak az inasoknál, s hogyan képzelik el jövőjüket, kapcsolatukat a majdani kétkezi dolgozókkal, hiszen valamilyen szituációban partnerei lesznek egymásnak. A kapott feleletek elsősorban azért érdekesek, mert egy olyan országban, ahol a „szocialista demokráciát" és annak fontosságát hirdetik fennhangon immár három és fél évtizede, a kamaszkorú gimnazisták értékrendje is az „arisztokratikusság" felé tart. Például: ki kinek (ne) köszönjön előre! Az elhangzottakból csupán a legtipikusabbat idézem, de ez a „mérsékelt" ítélet is pontos képet ad a jövő értelmiségének gondolkodásmódjáról, a holnap munkásáról alkotott véleményről.

— Sokkal műveletlenebbek nálunk: a nőkön, cigin meg az ivászaton kívül más nem érdekli őket. Igaz, megdolgoznak a pénzükért, ám szeretnek lógni is, tartalmatlanul élnek. Nem az a fontos szá-

mukra, hogy legyen perspektívájuk, hanem minél többet fusizhassanak esténként, szóval buták maradnak. Különösebb problémájuk viszont nincs: sem anyagi, sem más téren. A nyugodt tempóra törekednek, nem erőltetik meg magukat, minden felelősségtől irtóznak, utálnak tanulni. Megelégednek azzal, hogy húsz év múlva is ugyanazt csinálják, ugyanazon a gépen, félnek minden újítástól, a „hasukon keresztül" politizálnak, nincs fantáziájuk. Család, gyereknevelés, öregség, nyugdíj, aztán vége.

KARRIER — MAGYAR MÓDRA

Az alá- és fölérendelt nevelési koncepció s kialakult szokások alapján azt hihetnénk a szakmunkás-tanulókról, hogy tudják, „hol a helyük", „felnéznek" az értelmiségiekre. Ám ha az iskolai végzettség, valamint a későbbi életutak párhuzamát nézzük, eléggé zavaros a helyzet: gyakran a mérnök fizetése kevesebb a hozzá beosztott (szak)munkásénál, egy maszek autószerelőnek is van annyi jövedelme, mint a kórházi főorvosnak stb. Nem véletlen, hogy az utóbbi években mérnökök nyitottak kisiparos műhelyeket, diplomások mentek taxisnak, árulnak zöldséget a piacon. Továbbá: a fizikai dolgozónak, bármennyi is a keresete, jár az olcsó tanácsi lakás, ezzel szemben, ha valaki értelmiségi, csak szövetkezeti vagy öröklakásra jogosult, amely legalább félmillió forintba kerül. Honnét vegyen ennyi pénzt, teszem azt egy középiskolai tanár, akinek a kezdő fizetése kevesebb (24—25 esztendős korában), mint a fiatal (18 éves) szakmunkásnak? Szinte törvényszerű, hogy e kettősség paradoxonját és fájdalmát tapasztalva mind több a diplomások között a megkeseredett, korán öregedő, alkoholista, akit nem érdekel semmi. Ám a pályájuk elején lévő középiskolások ezt nem érzékelik, a kicsit jobb képességű fiatalok íróasztalról álmodoznak, s csupán a jelenben tapasztaltakat tartják fontosnak. A szakmunkás-tanulók azonban naponta látják: az idősebb szakiknál nincs tekintélye a mérnöknek, félelem nélkül vitáznak velük, annak tudatában, hogy egy melóst nehezebben engednek el a gyárból, mint öt diplomást. Így — s elsősorban ezért — még a valóban tehetséges munkásfiatalok közül is kevesen vállalkoznak később a továbbtanulásra, pedig 1975-től érettségi nélkül mehetnek egyetemre, főiskolára.

A SZET (Szakmunkásokat Előkészítő Tanfolyam) nem hazai találmány. Szerte a világon működnek hasonló intézmények, de más szisztémával. Magyarországon azért indították el, mert az egész népgazdaság a változások korát éli, és a szakmaváltások hozzáértés nélkül nem mehetnek végbe. Ám amikor a munkapadok mellől értelmes fiatalokat küldenek — nagy propaganda kíséreté-

ben — műszaki s más egyetemekre, taníttatásuk főként politikai célokat szolgál: „A párt a hátrányos helyzetűek gyámolítója!" Ez nem is lenne baj, de a menetközben előjött „rejtett hibákat" nem veszik komolyan, hiszen az egyének kudarca a párt törekvésének helyességét kérdőjelezné meg. Érdemes lenne pedig az ily módon erőltetett káderutánpótlás intő jeleire figyelni, mert a SZET-es hallgatóknál behozhatatlanul érződnek a műveltségbeli hiányosságok, s az egyetemre járók jelentős jövedelemcsökkenése a családjuk anyagi biztonságát veszélyezteti. A kezdeti átlagfizetés 80 százaléka helyett az 1978-as minisztertanácsi rendelet értelmében 2000 forint ösztöndíjat kapnak, s ez az összeg a hozzájáruló támogatásokkal együtt is legfeljebb 3500 forintra nőhet.

Sokakban merül fel a jogos kérdés: érdemes-e harmincévesen, gyerekekkel, családdal, feleséggel, az eredetinél majd jóval kevesebb fizetés reményében iskolapadban görnyedni, éjszakákon át könyveket búj ni, rajzolni. A SZET válságba kerülését bizonyítja, hogy a Budapesti Műszaki Egyetemre 1978-ban még 935-en jelentkeztek, 1979-ben már csak 482-en, s 1980-ban 327-re csökkent a létszám. Jelentős a lemorzsolódás is, az 1980/81-es tanévre összesen 1350-re redukálódott a számuk. Rengeteget vitáznak azon is, hogy kell-e, praktikus-e az érettségivel rendelkezők mellett a „második csatorna"? A negyvenes-ötvenes években még valamelyest érthető volt az ilyen jellegű beiskolázás, de most mire jó az egész? Néhány tehetség ugyan felszínre kerül, ám a SZET-eseket az „igazi" mérnökök sohasem fogadják el teljes értékű kollegának, az erőpróbát jelentő feladatoknak a közelébe sem engedik őket, ritkán kerülnek a képzettségüknek megfelelő beosztásba. A „diplomás szakmunkás" cím általában cinikus heccelődések céltáblája, mintsem érdem. A Csepel Művekben hónapokig járt kézről kézre annak a kézzel írt utasításnak a fénymásolata, amit egy SZET-es mérnök fogalmazott: két sorban öt súlyos helyesírási hiba!

Vákuumba kerülnek, helyüket nem lelik, a hajdani munkatársaik közül már „kilógnak", fokozatosan megszűnik velük a kapcsolat, az igazi értelmiségiek közé viszont nem kerülhetnek be. Számos olyan esetről is hallani, hogy akik nem bírják a tanulást, de szégyenlik tehetségtelenségüket, félnek a gúnyolódástól, s nem mernek visszamenni a munkapadhoz, inkább öngyilkosságot kísérelnek meg!

MI LESZ AZ EZREDFORDULÓN?

„Nincs az az ember, aki elérni tudná, hogy egy társadalomnak adott pillanatában más nevelési rendszere lenne, mint ami a struk-

túrájából következik!" — írja Durkheim egy tanulmányában. Ez a megállapítás különösen jellemzi a mai magyar oktatáspolitikát, szemléletrendszert, mely szerint: fizikai munkát csak a buta, primitív emberek végeznek, munkásnak lenni degradáló... noha éppen az értelmiségiek szajkózzák, hogy ez az osztály a párt s a nép vezető ereje. Valóban: a „melósok" építik a szocializmust, a diplomások magyarázzák. Csakhogy az „urizálgatás" odáig fajult ebben a kis országban, hogy rövidesen katasztrofális helyzetet teremt az iparban, mezőgazdaságban éppúgy, mint a kereskedelemben, egészségügyben. Az érettségizett fiatalok is — akiket nem vettek fel az egyetemre — inkább elmennek irodába kétezer forintért „kartonkapirgálónak", mintsem szakmát szereznének. De miért is tennék, hiszen ott a példa előttük, hogy azokat sem becsülik meg kellőképpen, akik eleve szakmunkásnak jelentkeztek.

Budapesten az 1979/80-as tanévben 20372 ipari tanulót képeztek, s közülük egyetlen év alatt 3000-en maradtak ki különböző indokokkal. Jelentős számban a „szakmától való elidegenedés miatt", ami annyit jelent: mind a tanárok, mind a szakoktatók kutyába sem veszik az „inasokat". A kezdéstől számított három év adatait véve az arány még rosszabb. Csak a fővárosban az első osztályokba általában 11000 fiatalt iskoláznak be, de ez a szám a második évre 9000-re csökken, míg bizonyítványt alig 7000-en kapnak. A nagyméretű lemorzsolódás és szakember-utánpótlás hiányának okait bármivel is magyarázzák, a kérdés feszítő. A mostani tizenévesekből kellene kovácsolódnia az ezredforduló munkásosztályának. Ha viszont senki sem akar kalapácsot venni a kezébe, ki áll majd holnap a ma még hűségesen dolgozók helyére, amikor kiesik kezükből a szerszám...?

„Szántsatok magatoknak új ugart..."

„A lánc olyan erős,
mint a leggyengébb láncszeme."

Visszaemlékezni a vajúdásra csak a szülők és a bábák tudnak. Az izgalomtól, fizikai-lelki fájdalomtól szétharapdált szájakra, káromkodásokra. Különösen akkor szenvednek igazán, ha ők nem akarták. Ám ez a pillanat mindig sorsforduló az emberek életében: sok kínnal, törődéssel, szitkozódással nevelik, de látva a magabiztos lépéseket, majd a futásnak lódulást, vállalják-e néhány esztendő múltán a születést követően érzett szorongást?!

ELŐZMÉNYEK

Magyarországon a „mezőgazdaság szocialista átszervezése" — vagyis: a magántulajdonban lévő földek szövetkezetesítése — 1958-ban kezdődött. Ez annyiban különbözött az előző évek tsz-szervezéseitől, hogy az „önkéntesség" látszatát keltve ugyan, de *minden* gazdának kötelező volt aláírni a belépési nyilatkozatot. Éppen ezért komoly és évekig tartó küzdelembe került a „tagosítás", hiszen legtöbb parasztember csak vonakodva, különböző „meggyőzések" hatására lépett be a kolhozba. Ennek immár húsz esztendeje. Felnőttkor. De vajon: milyen érzés volt *enyém helyett mienk*-et mondani... Begyógyult-e az egykor fogat csikorgatóan fájó seb? Menynyire vált anekdotisztikus emlékké a tegnapi keserűség? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre kerestem a választ hónapokig, ám hiába kaptam engedélyt a mezőgazdasági és élelmezésügyi minisztertől anyaggyűjtésre, hogy a megyei irattárakban elolvashatom a leglényegesebb dokumentumokat, sok helyütt vonakodva segítettek, vagy „csak ezt találtuk meg" papírokat adtak át. Másutt gyakran vonogatták szemérmesen vállukat, és azt hajtogatták: „Nem tudom... Nem tudom..." A termelőszövetkezetek elnökei közül is számosan megtagadták a választ azzal az indoklással: „Minek a múltat bolygatni?" Akadt olyan megye is, ahonnan szabályosan „kitiltottak",

s hiába mentem panaszra a miniszterhez, a megyei „kiskirályoknak", az MSZMP megyei első titkárainak ő sem tudott parancsolni. A nehézségek ellenére mégis sikerült megírnom a könyvet, mert hajtott a kíváncsiság és az a tudat, hogy ez a korszak is hozzátartozik Magyarország történelméhez — sőt: elég jelentős helyet is foglal el abban —, még akkor is, ha ezt sokan igyekeznek „elfelejtetni" az emberekkel. Néhányan azonban biztattak, ne adjam fel, hiszen az „emlékezők" lassan meghalnak, s ha másért nem, az iránt érzett tisztelet kötelezzen arra, hogy egy kicsit megkésett krónikában bár, de elmondjam: milyen konok daccal lehet csak túlélni a megaláztatásokat.

„A MAGUNK KENYERÉN..."

Pest megyében első helyszínként a budai járást választottam, mivel a korabeli jelentések szerint ennek a területnek 68%-a állt mezőgazdasági művelés alatt, s ebből 20% volt kert-, szőlő- és gyümölcstermő föld, ám innét került ki az ország őszibarack-szükségletének 60—70%-a. Ugyanakkor a lakosság alig egynegyede foglalkozott kizárólag paraszti munkával, a többség Budapesten dolgozott. Az ellentmondásos körülmények miatt a Járási Tsz. Szervezési és Operatív Bizottság nehéz helyzetbe került, hiszen az agitációs időszakban is biztosítani kellett a termelési színvonalat s mennyiséget. Az előkészítés mindenre kiterjedő alaposságot követelt, de a pártapparátusban tevékenykedők alig vagy egyáltalán nem rendelkeztek tapasztalatokkal, csak a Központi Bizottság *A falusi helyzetről és a falusi politika megvalósításáról* szóló határozata szolgált némi támpontul. Idézek ebből néhány mondatot annak érzékelésére, hogy milyen „ideológiával" bocsátották útjukra az agitálókat:

„A hazai és a külföldi eredmények azt mutatják, hogy a szövetkezés eszméje nem egyszerre érik meg a különböző vidékeken, sőt, nem egy időben jutnak elhatározásra a paraszti lakosság különböző rétegei sem. A járási pártbizottságok gondosan válasszák ki azokat a községeket, amelyek a szövetkezeti mozgalom fejlesztése érdekében súlypontosnak tekinthetők. Csak olyan községek jöhetnek számításba, ahol kedvezőek a feltételek."

A budai járás 600 főből álló bizottságát B. R. irányította, s 1958 első felétől falugyűléseken, községi mezőgazdasági kiállításokon ismertették a szövetkezet hasznosságát. Nem sok sikerrel. Amikor fölkerestem, hogy a szervezés nehézségeiről és a makacs gazdákról szeretnék írni, csodálkozott.

— Örülök a szándékának — mondta —, de különösen annak,

hogy kapott erre engedélyt. Bizonyára azért, mert ön még elég fiatal, s arra gondolhattak az „illetékesek": bármit is mondunk, elhiszi, mert hiába nőtt fel falun, akkoriban még gyerek volt. Az érintettek keserűségét pedig elfeledtette az idő, tehát egy indulatoktól mentes, szépen kozmetikázott könyvvel lehet majd bizonyítani: lám, nem is voltak azok olyan borzalmas esztendők. Pedig ezt nem szabad elhinnie. Mindkét oldalon kemény csaták folytak, komolyan küzdöttünk mi is, noha igyekeztünk az önkéntesség elvét alkalmazni, a gyakorlatban bizony sűrűn csattogtak a pofonok. A szervezőknek hiába magyaráztam el naponta, hogy a munkásosztály e harcában szövetségesével, a parasztsággal áll szemben, akiket erőszak helyett meggyőzéssel kell az új útra vinni. Idéztem nekik Lenin szavait is, amit erről a kérdésről a Földművelő Kommunisták I. Mezőgazdasági Kongresszusán mondott: *„Millió és millió elaprózott, eldugott falvakban szerteszórt, különálló gazdaságunk van. Esztelen gondolat lenne, ha ezeket a gazdaságokat valamilyen gyors módszerrel, paranccsal, külső beavatkozással akarnánk átalakítani. A fokozatosság elvét kell érvényesíteni."* Éreztem azonban én is, hogy ez csupán általánosságokban igaz. Ismertem a parasztok mentalitását, magam is közéjük tartoztam hajdan, s tudtam, egy gazda akkor nyugodt, ha a termést betakarítja és látja az eredményt: mennyi kukorica van a górében, liszt a zsákban, szalonna a padláson, pénz a ládikában. A környékbeliek közül sokan már tsz-tagok voltak az 56-os események előtt, de ezt akkor és ott nem nagyon tapasztalták, legalábbis a teljesítményük arányában nem. Ezért is léptek ki 56 őszén. Kezdték ismét rendbe hozni a gazdaságukat, tudtak előre tervezni, és a legfontosabb: a saját uraik voltak. Az újabb agitáció hírére úgy érezték magukat, mint az a lombosodó fiatal fa, amelyiknek visszanyesik az ágait.

— A „nehezen belépők" miért vonakodtak?

— Mert kivétel nélkül jó gazdák voltak. Értettek a földhöz, az állattenyésztéshez. Esténként szakkönyveket olvastak, a legokosabb megoldásokon spekuláltak. Szervezéskor az egy-két holdasokkal alig akadt problémánk, hiszen nekik alig lévén veszteni valójuk, de nem hagyhattunk félig kollektivizált községeket, mert a kívül maradt nagygazdák visszahúzó erejével számolni kellett. Éppen ezért először őket „gyúrták" meg az agitálók. Amikor majd beszélget ezekkel a parasztokkal, kérem, legyen nagyon türelmes.

— Tudomásom szerint ön is az volt, s ezért később narodnyiksággal vádolták, járási első titkári tisztéből leváltották, és...

— Ezt a témát ne feszegessük — legyintett —, és másoknál is legyen diplomatikus, mert a kérdéseivel talán felszakítja a régi sebeket, s nem lehet kiszámítani, milyen hatással lesz rájuk. Van

fogalma arról, micsoda érzések kavarogtak ott belül, farkasszemet nézve a papírral és az agitátorral, hogy mennyi keserű tréfa, öngúnyoló adoma született azokban az években! Ha most visszaidézteti velük a múltat, s gondolataik ismét ott tolonganak majd a régi tájon, körültapogatva a földet, a kivágott fákat, ledöntött tanyákat, akarnak-e emlékezni, őszintén válaszolni?

*

(A budai járásban 1956 előtt 2276 család dolgozott a 31 termelőszövetkezetben, ám az 56-os eseményeket követően a tsz-ek többsége felbomlott, s a bentmaradók száma 900 főre csökkent a korábbi 2455 taggal szemben. Noha 1957 tavaszán ismét alakultak csoportok, de főként agrárproletárokból, ezért még 1958 végén is az összes birtokterületnek csak 23%-a került közös tulajdonba. Az általános szervezés előtt ezért első számú feladatként a gazdasági pontosítást jelölték ki. A 17661 egyéni tulajdonos 30268 kataszteri hold területtel rendelkezett, viszont kétharmaduk már ipari munkásként kereste a kenyerét. Ez a réteg tehát nem jöhetett számításba, annak ellenére sem, hogy a szőlő és gyümölcsös 38%-a volt az övék. Nagyobb problémát a 3833 egytől öt, az 1061 öttől tíz, a 320 tíztől tizenöt, a 68 tizenöttől húsz, a 9 húsztól huszonöt, s különösen a 2 huszonöt holdnál nagyobb földdel rendelkező parasztember okozott. A munka 1959 januárjában kezdődött és 1961 februárjáig tartott, három ütemben, hosszas megszilárdító szakaszokkal. Az agitációban 1400-an vettek részt.)

*

A túlfűtött tsz-irodában riadtan pislogva közölte velem a titkárnő, hogy az elnök elvtárs „nincs házon belül", jöjjek vissza később, mert csak az ő engedélyével nyilatkozhat bárki. A belépő párttitkár segített: kinyitotta irodáját, s közölte, nyugodtan beszélgethetek, akivel csak akarok. Ezt a diplomatikus magatartást különösnek találtam, hiszen — mint ahogy a bevezetőben is említettem — legtöbb helyütt akadályoztak az anyaggyűjtésben. Előfordult az is, hogy előre kioktatták azokat, akikkel interjút szerettem volna készíteni: mit mondhatnak, mire ne válaszoljanak.

Három férfi lépett a szobába. Ötven év körüli, bajszos, szikár emberek, külsejükben semmi „parasztos". Természetes mozdulattal ültek a bőrfotelokba, ám a „téma" említése után láthatóan meghökkentek, s néhány másodpercig zavartan motyogtak. A mellettem ülő arcán vibrálni kezdtek az idegek, és elnyomta a cigarettáját.

— Tudja, olyan volt ez, mint kölyökkoromban az iskolába menés — kezdte kicsit remegő hangon —, legtöbbünk nem akart oda járni, ugye, aztán imitt-amott megnyakaltak minket, és máris neki-

indultunk. Ha reálisak vagyunk, én nem is számítottam kuláknak, bár tíz holdon gazdálkodtam, de kilenc gyereket neveltem, plusz az öreg szülők. Iszonyatosan sokat gürcöltem, naponta két kenyér fogyott el. Ezek a cimborák is hasonló helyzetben voltak, mégis hármunkat maceráltak leginkább. Az agitáláskor bennünket noszogattak a szervezők, ránk figyelt az egész falu. Senki sem a saját portája előtt söprögetett, egy akaraton csak a kocsmában voltak a poháremelgetéseknél. A kisgazdák mit veszthettek? Semmit. Nekik olyan mindegyre ment, hogy belépnek vagy sem, de az igazi parasztember még a disznótornak is nekikészülődik. Nem megy az úgy, hogy bele a kést. Előtte fát, üstöt készít, lábosokat mos, komótosan, módjával. Ez pedig, úgy véltük, nagyobb dolog, mint a malacvágás. Nem láttuk a megélhetéshez szükséges bizonyosságot. Addig megvoltunk a magunk kenyerén, de azután merre ficamodik az utunk, szerettük volna tudni. A szervezők csupán annyit mondtak, hogy a modern mezőgazdaságot csak nagyüzemi módszerekkel lehet megteremteni.

— Töprengeni kellett azon is: ki legyen, ki lehet az elnök — tagolta lassan a velem szemközt ülő —, mert mi ugyan még tíz holdon tudtunk gazdálkodni, de ha mindenki belép a faluban, az már nyolcszáz tagot jelent, és néhány ezer holdat. Oda már olyan ember kell, aki előre lát, megbirkózik a nagyobb számokkal, a dolgozók kéréseit teljesíti vagy elutasítja úgy, hogy ne legyen sértődés, hiszen a különben jó kaszás-kapás parasztok amikor egymás mellé állnak a sorba, annyi civakodó válik belőlük.

— Egyik napon — vágott szavába a szomszédja — bemondta a pléhkurva (a hangszórót hívtuk így, mert reggeltől estig be nem állt a szája), hogy jönnek az agitátorok, fogadjuk őket szeretettel. Feje tetejére állt az egész falu. Az emberek meg ugratták egymást, majd így lesz, majd úgy lesz. Azzal ijesztgették a népet, akik nem lépnek be, azoknak „ankétot" rendeznek, vagyis kapnak „'an két" pofont, amitől rögtön megmozdul a ceruzájuk. Végül is beléptünk, szépen, sorjában aláírtunk. Igaz, én vittem a hónom alatt a kötelet, hogy utána felakasztom magam, aztán a kocsmáros megvette egy üveg borért, de az is becsapott, mert teljesen új volt. Évekig kesergtünk, hiszen csak nyolc-tíz esztendő múltán lett ismét körülbelül annyi a jövedelmünk, mint a magángazdálkodásunk idején. Őszintén mondom, hogy csak mostanában kezdem hinni: talán valóra válnak az ígérgetések. A parasztot mindig becsapták, lenézték, kisemmizték, még 45 után is néhányszor megtaposták a gerincünket. Okkal lettünk gyanakvók. Ha most visszaadnák a földemet, és gazdálkodhatnék egyéniként, meggondolnám a döntést, mert egyedül nem tudnám művelni, a gyerekeim pedig biztosan nem segí-

tenének. A mostani fiatalokat már nem érdekli a föld, és... leszoktatták őket arról, hogy merjék vállalni a kockázatot.

„NINCS CSEREPES TANYÁM..."

T. S-né dr. akkoriban járási pártmunkásként vette ki részét mind az előkészítésből, mind a szervezésből. Ma már nyugdíjas. Amikor felkerestem, vastag dossziét tett elém. „Azoknak az éveknek az emlékeit vetem magam is papírra, minden magyarázkodás nélkül, mert szeretném, ha reális kép maradna arról a korról..." — mondta. Az első fejezet is érdekesen kezdődik: „Szerettük volna zökkenőmentesen és főleg humánusan lebonyolítani az agitálást, ám az induláskor akadályozta a munkánkat néhány helytelen felfogás: Nem könyörgünk senkinek, hogy lépjen be, oda kell csapni jó erősen... Menjen az házalni, aki szeret udvarolni a parasztoknak... Nem kellenek azok, akik szétvitték a közöst 56-ban... Süljenek meg saját zsírjukban... Először kész nagyüzemi épületeket, és csak utána a tsz-t... stb. Fokozta a gondot a régi tsz-tagok ellenállása, a helyi értelmiség tartózkodása. Sokszor a pártszervezetek sem tudtak segíteni. Találkoztunk a másik véglettel is, amikor a megalapozatlan forradalmi láz jelei mutatkoztak: verések, atrocitások, ok nélküli durvaságok!" Itt becsuktam a naplót.

— Mi történt azokkal az „agitátorokkal", akik az öklükkel noszogatták a tétovázókat? — kérdeztem szinte agresszívan, mert eszembe jutott, hogy a mi falunk környékén — Izsák, Soltvadkert, Ágasegyháza — mennyien lettek egy-egy „rábeszélés" után, félholtra verve öngyilkosok félelmükben, mennyien tűntek el nyomtalanul, hányan lettek idegbetegek, depressziósok, amikor pufajkába öltöztetve odaállították őket a meleg kémény mellé, s csak akkor jöhettek el onnét, ha kérték a papirost. Hirtelen magam előtt láttam apám arcát, ahogy ráfagyott a rémület, amikor három „öntudatos vasmunkás" lépett be az ajtón részegen, és kolbászos rántottát követelt.

— Gondolom, fontosnak tartja a választ — mosolygott T.-né, de látva, hogy nincs kedvem tréfálva reagálni cinizmusára, igyekezett őszinte lenni. — A „forradalmi láznak" — ahogy mi neveztük a túlkapásokat — a központi vezetőség határozott intézkedése vetett véget, s kilenc hónapra abbamaradt a szervezés. Hosszú nyugalom következett, de említésre méltó, hogy az osztályellenség tevékenysége és visszahúzó ereje elég jelentős súllyal bírt. Igaz, a járásban nem éltek nagy számban gazdasági erővel rendelkező kulákok, de annál több deklasszált elem: a régi hadsereg magas rangú tisztjei, egykori nagykereskedők, tisztviselők stb. A szerve-

zés első része váratlanul érte őket, ezért viszonylag nyugodt légkörben folyhatott a pár hetes munka, ám a második ütemre felkészültek és a lassítás taktikáját alkalmazták. Előfordult, hogy este még jó barátságban váltak el az agitátorok a parasztoktól, akik ígéretet tettek arra: reggel belépnek. De virradatra mintha megijesztették volna az egész falut. Az emberek makacsul hallgattak, néhányan visszakérték a már aláírt nyilatkozatot. Az MSZMP Központi Bizottsága nem sokkal később ülésezett — 1959. október 22-én —, s akkor fogadták el a tsz-mozgalomról, annak továbbfejlesztéséről és helyzetéről szóló határozatot. A szervezési munkát ez megkönnyítette ugyan, de a parasztokat — érthető okokból — annál erősebb szálak fűzték a földhöz, semhogy egy-két rábeszélő szó, a helyi, már működő tsz jó vagy rossz példája meggyőzze őket a szövetkezeti mozgalom számára.

— A kétségkívül liberálisabb szervezési módszerek mennyivel könnyítették vagy nehezítették az agitátorok munkáját?

— Nos, annak gyorsan híre ment, hogy pofozni már nem lehet, s aki netán veréssel fenyegetne, vagy esetleg ütne is, azt fel lehet jelenteni. Igaz, számos munkatársunk ezt a határozatot nem vette komolyan, és bizony alkalomadtán odasóztak a konokabb embereknek, de ha ez tudomásunkra jutott, fegyelmi eljárást indítottunk ellenük. Amikor a parasztok ezt meghallották, különböző követelésekkel léptek fel: „Amíg a gyerekemet nem helyezik el valamilyen felső iskolában... Csak ha az egyik lovamat megtarthatom... Majd amikor X. Y. is aláírta..." stb. Az első belépők azzal a kikötéssel egyeztek bele, hogy „felajánlják" földjüket a szövetkezetnek, hogy azt senkinek nem szabad megtudni, mert árulónak tartanák. A falusiak csendesen vártak a másikra, kerülték egymást az emberek. A tömeges belépések idején viszont megélénkültek, ünneplőben jártak és a falvak utcáin felszerelt hangszórókból az újonnan aláírók kedves dalait lehetett hallani. A helyi tanácsok és az értelmiségiek is ekkor már teljes apparátussal támogatták az úgynevezett „söprögető brigádok" tevékenységét, akik az addig kívülmaradottakat szervezték be.

*

Lombjukat vesztett, égnek törő nyárfákkal szegélyezett úton vitt az autóbusz a Zsámbéki-medence egyik községébe. A feljegyzések szerint az újonnan belépők kedvenc dalait eljátszó lemezekből ebben a faluban martak szét legtöbbet a kristálytűk. A szervezés egyik „kedves" színfoltja volt: a telefonpóznákra, magasabb fatörzsekre szerelt hangszórókon keresztül tudatták a falu lakosaival, ki lépett be, köszöntötték, majd a kért nóta következett. Arról nincs krónika, hogy kitől származott az ötlet, ám annyi bi-

zonyos, soha olyan sok sírva vigadó parasztot nem lehetett látni, mint azokban a napokban.

— Messze van a tsz-iroda? — szólítottam meg egy utcán parkoló személygépkocsi vezetőjét.

— Nincs, de odamegyek én is, elviszem. Kit keres?

A nevet hallva elmosolyodott.

— Szintén a kitüntetés-ügyben keresi. Megérdemelte, kiváló brigádvezető, pedig annak idején miatta csúszott az agitálás, mert elbújt. Az első nap, amikor ide jöttek a szervezők, az *„Ez a harc lesz a végső..."* jól felerősített zenéjére ébredtünk. Az öreg — így mesélik — káromkodva kiabált ki az ablakon: *„Lehet, hogy ez lesz a végső, de az biztos, hogy sokáig tart!"* Utána eltűnt. Egy hét múlva került elő, azt hitte, befejeződött a tagosítás, de a lakásán három férfi ült és kártyázott. Bort töltött nekik, vacsorát is rakatott eléjük a feleségével, ám azok hiába tették elé a papírt, nem írt alá. Azok legyintettek és otthagyták. Estefelé váratlanul az összes hangszóró arról értesítette a népet, hogy mindenki belépett már a faluban, csak egy ember nem, s ezzel hátráltatja a fejlődést. Meg ilyen hasonlókat, úgy órahosszat. Az öreg egyre dühösebb lett, nem szereti most sem, ha az önérzetét piszkálgatják. Vállra vetett kabátban a tanácsházára ballagott, és megkérdezte: ha aláír, eljátsszák-e az ő nótáját is? Természetesen — válaszolták. Erre odakanyarintotta a nevét, és a könnyeit nyeldekelve elindult kifelé, miközben tudatták a község lakosaival, hogy belépett ő is, szeretettel köszöntik, majd a kért nóta következett:

„Nincs cserepes tanyám,
sem ökröm, sem gulyám nékem..."

„LETAGADTUK A VÉRT, A KÍNT..."

A református pap „hozott Isten"-ként saját termésű borral kínált. Már várt engem, tudta, hogy néhány napra a faluban vagyok, s miről faggatom az embereket. Számított arra, hogy az ő akkori „szereplése" nem marad titokban, hiszen még most is a „kolhoz pópája"-ként emlegetik a hívők is.

— Úgy hallottam, ön jelentős segítséget nyújtott az agitálóknak a szervezéskor? — szólaltam meg két korty között.

— Nincs ezen mit tagadni, hiszen a haladó református egyház pásztorai soha nem ellenezték az újat. Híveinket a társadalom fejlődésének útján minden igyekezetünkkel támogatjuk. Én „békepapnak" tartom magam, aki elfogadja a szocializmust építő rendszer alkotmányát. Akkor is ezt tettem. Már tíz éve tevékenykedtem aktívan a Hazafias Népfrontban, tanácstagnak is megválasz-

tottak. A község lakosainak többsége református, és hozzám jöttek tanácsot kérni: belépjenek-e a tsz-be? Rengetegen kerestek fel azon a héten személyesen, szinte egymásnak adták a kilincset. Törtem a fejem, mit csináljak, és azt feleltem, majd a vasárnapi istentiszteleten válaszolok mindenkinek. Miután a vallásunk lehetővé teszi, hogy a szentbeszéd textusait mi válasszuk ki, három napig keresgéltem az alkalomhoz illőt. Végül János evangéliumának tizenharmadik fejezetéből olvastam fel. A történet szerint nagycsütörtök éjjelén Jézus megmosta a tanítványai lábát, s azok csodálkozva néztek rá. Erre azt mondta nékik a Megváltó: „Amit én most teszek, azt ti nem értitek, de eljön majd az idő, amikor megértitek." Döbbent némaság fogadta a prédikációmnak ezt a kijelentését, s amire még nem volt példa, valaki visszakérdezett: „Hogyan érti ezt tiszteletes úr?" Rövid gondolkodás után Ézsaiás próféta szavait idéztem: „Szántsatok magatoknak új ugart!" Hála a Mindenhatónak, híveim közül csak egy ember vetette a szememre, hogy rossz tanácsot adtam. Amikor a községbe kerültem mint fiatal lelkész, az akkori szokás szerint a legmódosabb gazda hozott ide a parádés kocsiján. Nos, ez a férfi átkozódott: „Tört volna el a lovam lába, amikor a szekeremre ült..." Most már bevallhatom, akkor magam sem hittem abban, hogy helyes útra terelem a rám bízott nyájat, csupán a Szentlélek kifürkészhetetlen bár, de mindig bölcs előrelátásában reménykedtem.

— Áldás, békesség! — búcsúztam, s az utcán még percekig tűnődtem azon, ha ilyen papja van egy falunak, akkor a tsz-elnök miért nem jár templomba.

*

Z. K. egyike volt azoknak a pártmunkásoknak, aki arra a kérdésre: „Ha annyira jónak tartja a kolhozt, akkor miért nem jön közénk?" — elvállalta az egyik tsz vezetését, és tisztességesen kitartott a legnehezebb években. Órákig beszélgettem vele, s csodálkozva hallgattam bátor szókimondását és azt, hogy nem akar letagadni, szépíteni semmit. Igaz, ő volt a megkérdezett közel száz hajdani „agitálóból" az egyetlen, aki tiszta szívből, őszintén szidta az egykori módszereket, az erőszakos agrárpolitikát, amelyek következményei hosszú évekre visszavetették a magyarországi mezőgazdaság fejlődését, a háztáji termelést elsorvasztották, és sikerült százezreket elriasztani — közöttük sok fiatalt — a parasztmunkától.

— Zűrös időket éltünk akkor. Jelszavakat, nagybetűs címeket találtak ki a „főokosok" a dolgok elintézésére. „Ez és ez a község egy akarattal a szocializmus útjára lépett!" De azt már senki nem írta meg, hogy mennyi keserűség, elfojtott átok, ökölrázás, pálinkázás húzódott meg az ilyen kijelentések mögött. Ugyanakkor szép,

kerek történeteket lehetett olvasni az újságokban arról: nem akar indulni a paraszt. Ez csak olaj volt a tűzre. Az „ideológusoknak" sehogyan sem fért a fejébe, miért tépelődik, gyötrődik annyit a földműves, miért nem fordít fütyürészve hátat az eddigi, robottal teli életformájának. Azt, úgy látszik, elfelejtették, hogy a „közösben" is kell kapálni, kaszálni, mert gépeket nem adtak, és esztendőkig a munkaegység összege kevesebb volt, mint előtte egy nincstelen napszámos bére. Átalakulásról beszéltünk születés helyett, s letagadtuk a vért, a kínt, a fertelmességet. Ezzel aztán évekig rászoktattuk magunkat arra, hogy szótlanul is át lehet siklani a nehézségek fölött, pedig azzal még soha nem szüntettünk meg bajt, ha túlnéztünk rajta.

— A szervezést követően elég sok irányelv volt, míg szakember kevés. A tsz-elnöki poszthoz nem a hozzáértést tekintették elsődlegesnek, hanem a politikai megbízhatóságot.

— Látom, készült a korból, fiatalember. A sorozatos baklövéseket leszámítva az volt a fő probléma, hogy a parasztok önérzetét sértette a parancsolgatás, az odaküldött „szakemberek" tudatlansága, akik pokoli módon rátelepedtek a nyakukra. Akármerre néztek, szakember, szakember, csak éppen összekeverték a búzát a rozzsal. A pénzt elvitték, pöffeszkedtek, de amikor baj volt, nem azért ugrottak le a szekérről, hogy segítsenek kihúzni a sárból, hanem a bőrüket mentették. Amint ismét kocogni kezdett a kocsi, elsőként kapaszkodtak fel és diadalmasan verték a mellüket. A dogmatikusok meg máról holnapra akarták begyógyítani a vagyonról való lemondás sebeit, holott évek kellettek ahhoz, hogy ne utálattal dolgozzanak a nagytáblás „mienk" földeken. Ennek a szónak is: *mienk* — kifordult a tartalma. Addig azt jelentette, hogy az övé, a feleségéé vagy a szülőké, de most, nem az övék, nem az enyim, nem a tied. Előtte azért kapartak látástól vakulásig, hogy különbek lehessenek másoknál, de ez a hajtóerő elveszítette jelentőségét. Mindegy, ezt is átvészeltük. A belépni nem akaró nagygazdák — tisztességükre legyen mondva — keveset töprengtek. Még a legkonokabb parasztok is gyorsan felmérték a lehetőséget, s látva, hogy nincs visszaút, miután dolgozni úgyis kellett, igyekeztek tudásuk javával ellátni feladatukat. Közülük többen brigádvezetők vagy elnökök lettek. Demokratikus lett a légkör, a kollektív munkák, együttes erőfeszítések során közelebb kerültek egymáshoz az emberek, megváltozott gondolkodásmódjuk, életszemléletük, de azért sokan még most sem felejtenek. Éppen a minap találkoztam azzal az idős gazdával, aki az agitáláskor leköpött engem, és most azt mondta: „Elnök elvtárs, azt nem bántam meg, amit akkor tettem, de mivel a tsz-nek köszönhetem, hogy nyugdíjat kapok és nem

vagyok rászorulva a kegyelemkenyérre, fizetek magának egy fröcscsöt, aztán akkor kvittek vagyunk." És hosszasan emlékeztünk vissza azokra a napokra, amikor rábeszélésemre fogcsikorgatva bár, de aláírta a belépési nyilatkozatot.

„S a mandulafa virágba borult!"

(Nők, Luther-kabátban)

„Viseljetek gondot ezért magatokra és az egész nyájra, amelyben a Szentlélek titeket vigyázókká tett..."
(ApCsel 20,28)

ELŐZMÉNYEK

Vidékre utaztam 1977 nyarán, s mint ahogy az vonaton szokás, szóba elegyedtem útitársaimmal, közöttük egy csinos, fiatal nővel, aki arra a kérdésemre, hogy mi a foglalkozása, azt felelte: „Lelkész vagyok." A hitetlenkedő csodálkozás nagyon látszódhatott arcomon, mert ilyesmiről eddig — noha elég tájékozottnak hittem magam a világ dolgaiban — nem hallottam. „Magyarországon lelkésznők, amikor a férfiak közül is mind kevesebben választják ezt a foglalkozást!" — meditáltam, ám e kedves leány barátságosan invitált, ha nem sietős az utam, szívesen vendégül lát a parókián. Ezt a meghívást nem lehetett visszautasítani, s noha fontos lett volna a másik dolgom is, leszálltam vele. A könyvektől zsúfolt, ízlésesen berendezett lakásában egy pubertáló kamasz zavartságával ültem, hiszen ha már el is hittem, hogy vannak papnők, úgy képzeltem, ezek olyan apáca-életű „leányok", akik a parókia csöndjébe menekülnek, s imádkozással töltik napjaikat, míg rájuk nem fonnyad az idő. Beszélgetésünk folyamán aztán bebizonyosodott: teljesen „egészséges és normális" nő a vendéglátóm. Az órák múlásával fokozatosan csökkent a feszültség közöttünk, elveszítette „unikum" jellegét, s akkor fogalmazódott meg bennem az ötlet, hogy írni kellene róluk. Ezt a szándékomat később fokozta az a tény: amikor hasonló foglalkozású, iskolai végzettségű barátaimat faggattam, ők tudnak-e arról, hogy vannak lelkésznők is? — mindannyian azt hitték, tréfálok. S elkezdődött az évekig tartó huzavona, mert az Állami Egyházügyi Hivatal — orosz minta szerint felállított intézmény, melynek meghatározó szerepe van a hazai egyházak életében, hiszen engedélyük nélkül semmi nem történhet — hónapokon át

nem járult hozzá, hogy szociográfiát készítsek e témáról, attól félve, ebből csak klerikális propaganda lehet. Végül — befolyásos barátaim közbenjárására — „áldásukat adták" az anyaggyűjtésre, de ezzel nem ért véget kálváriám. A kész munka minden folyóirat szerkesztőségét „megjárta", ám legtöbb helyről gyorsan válaszoltak: Idáig épeszűnek gondoltak... Volt ugyan, ahol elfogadták, s nyomdába is küldték szedésre, de amikor az „illetékes elvtárs" kezébe került — hivatalosan nincs cenzúra, de minden nyomdában van egy „olvasó ember" —, elutasították a kéziratot. Végül 1980 őszén a *Diakónia* — evangélikus szemle — megjelentetett belőle kurta fejezeteket, ám ezzel nem mentem sokra, hiszen a kis példányszámú újságot utcán nem árulják — létezéséről is csak a szakmabeliek tudnak —, így „krónikám" nem jutott el azokhoz, akiknek valójában írtam; csupán papok, teológusok olvashatták, de nekik ezzel nem mondtam semmi újat. Legbosszantóbb az egészben, hogy kudarcomból az Állami Egyházügyi Hivatalnak lett haszna, mert az MSZMP Központi Bizottsága Sajtóosztályának küldött évvégi jelentésében kiemelte: *„Az állam és egyház harmonikus kapcsolatát bizonyítja az is, lehetőséget adtunk egy fiatal írónak a lelkésznők életmódjának tanulmányozására, és felmérését a közelmúltban publikálhatta."* De hogy hol és mennyire „kiherélve", azt nem említették: a kör bezárult. Az ilyen esetekre mondják: a 22-es csapdája. A most közreadott kézirat sem teljes, de ez a háromnegyed ívnyi hosszúságú is pontosan illusztrálja a teológák s a már felavatottként dolgozó nők vágyait, mindennapjait, vagyis: hogyan lehet egy távoli, eldugott parókián panasz nélkül, szolgáló szeretetben teljesíteni a szellemileg, fizikailag kimerítő feladatokat.

„AZ ASSZONYOK HALLGASSANAK..."

Magyarországon — persze csak elméletben — alkotmányos jog biztosítja a lelkiismereti és vallásszabadságot, s bár a templomba járók száma nem mondható jelentősnek (igaz, otthon is lehet imádkozni), az utóbbi években figyelemre méltó vallási érdeklődés tapasztalható a fiataloknál. Sokan látogatják rendszeresen az istentiszteleteket, miséket, és néhányan élethivatásul választják az igehirdetést, annak ellenére, hogy tudatában vannak: komoly nehézségekkel kell megküzdeniük ezen a pályán. A katolikusoknál csak férfiak jelentkezhetnek teológiára, míg az evangélikusoknál, reformátusoknál, valamint a szabadegyházaknál nők is szerezhetnek lelkészi képesítést. A „gyengébb nem"-hez tartozóknak viszont hiába van diplomájuk, közülük kevesen lehetnek teljes jogú papok. Például nem vehetik magukra — reformátusoknál — a palástot, az

evangélikusok pedig csupán lelkésszé avatásuk után — amire a diploma után éveket kell várni — ölthetik fel a Luther-kabátot; továbbá csak püspöki engedéllyel szolgáltathatják ki a szentségeket (úrvacsora, keresztelés), s végezhetnek egyéb szertartásokat.

Nők, egészen a XX. század közepéig hiába akartak bejutni a férfiak domíniumába, erősen tartotta magát az Újtestamentum mondása: *„Asszonyok hallgassanak a gyülekezetekben!"* Ám a Szentírásnak számos olyan fejezete van, amely egy adott korban felelt meg csupán a társadalmi szokásoknak. Magyarországon a protestánsok ismerték fel először — főként német és finn példákat követve —, hogy az egyház lemaradna a fejlődéstől, ha mereven ragaszkodnak minden apostoli tételhez, s 1972. november 19-én Kovács Etelka evangélikus lelkész magára vehette a Luther-kabátot. (Reformátusoknál még nem avattak fel nőt, noha ott lényegesen többen járnak teológiára.) Azóta tíznél több nőre adta lelkésszé avató áldását — azaz ordinálta őket — Káldy, illetve Ottlyk püspök. Közülük mutatunk be kettőt, majd sorsukkal, véleményükkel szembesítjük a fiatal teológák terveit, hiszen az iskolapadból nézve egészen más a diakóniai teendőkről, az Isten megerősítő, konfirmáló hatásáról beszélni, mint azt a gyakorlatban megvalósítani.

„DE A HITEMET AZT NEM VESZÍTENÉM EL..."

Szergény, Külsővat, Vinár, Nagypirit, Kiscsősz, Egeralja, Adorjánháza, Bánhalma. Ezek a községek Veszprém és Vas megye határán találhatók. Gyér forgalmú, keskeny út vezet Marcalgergelyibe, ahol Kovács Etelka, az említett községekben élő 1500 hivő lelkipásztora lakik. Az otthonába lépve első pillanatban feltűnt a sok könyv; klasszikusok, modern írók, versek, regények, színdarabok. A művek címét, szerzők nevét olvasva próbáltam következtetni jellemére, magatartására, nyitottságára. Későbbiek során is kénytelen voltam néhányszor a megérzéseimre hagyatkozni, mert a kérdésekre nehezen válaszolt, inkább arról beszélt, ami éppen akkor foglalkoztatta.

— A teológián 1962-ben végeztem. Négy évig Debrecenben voltam utána, majd ezt követően három esztendőt Veszprémben töltöttem segédlelkészként, s 1969-ben kerültem Csöglére. Itt püspöki engedéllyel láttam el önálló feladatokat, és 1972-ben avattak fel. A környéken lévő szórványgyülekezetekhez először kerékpárral, később autóval — Trabanttal — jártam, illetve járok, naponta ötven-hatvan kilométert vezetek, s általában két istentiszteletet tartok. Reggeltől késő estig furikázok, felkeresem a magányos, öreg, beteg testvéreket, akik vágyódnak a szóra, igénylik a lelki vigaszt,

de elkél az ápolás is, mert bizony a körzeti ápolónők ezt gyakran elfelejtik. Kevés szabad időm marad. Prédikációkra készülve segítenek a könyvek, hiszen témát nemcsak a Bibliából lehet meríteni. A Szentírás textusainak megértésében és magyarázatában sokat segítenek az irodalmi gondolatok. Nézem a televíziót, hallgatom a rádiót, érdekel, mi történik a világban. Elolvasom, áttanulmányozom a marxista szellemben írt cikkeket is, de a logikusnak tűnő érvek hatására sem hiszem, hogy Isten nélkül teremtődött a Mindenség.

A faluban kisebb eseménynek számított: „Férfi látogatója van a tiszteletesnőnek!" Szinte egymásnak adva a kilincset jöttek a kíváncsiskodók. Először nem értettem a hirtelen „nyüzsgés" okát, de Kovács Etelka mosolyogva súgta, hogy érkezésemről levélben értesítette Ottlyk püspök, s ezt elmesélte néhány ismerősének. Most arra kíváncsiak a helybéliek, miféle személy faggatja papjukat. Távozóban mindannyian arra kértek: *„Szépet írjon ám, mert áldott egy jó teremtés az Etelka!"*

A községi tanács vb. titkárának véleménye viszont közel sem volt ilyen pozitív — a faluba érve őt kerestem fel először —, s tanulságként igyekszem pontosan idézni mondatait, mert ez a mentalitás elgondolkodtató, noha nem egyedi jelenség. Azok a funkcionáriusok, akik így vélekednek, vagy nem hallották még, vagy nem akarják tudomásul venni, hogy a jelenlegi társadalmi viszonyok között csak akkor lehet az állam és az egyház kapcsolata harmonikus, amennyiben mindkét fél ugyanazt akarja: párbeszédet a haza javára! De amíg lojalitás helyett diktatórikus módszerekkel akarják tiltani gyerekek és felnőttek lelki gondozását, igazi dialógus nem jöhet létre.

— Nálunk a fiatalok nem járnak templomba, sem hittanra. Az utóbbi években — s ez már a mi ideológiai nevelésünk eredménye — összesen két templomi esküvő volt, csak a temetésekhez kérnek gyakrabban papot a lakosok. Nemrégiben a fülembe jutott, hogy a lelkésznő úgy édesgeti bibliaórára a gyerekeket, hogy fagylaltot vesz nekik, és autózni viszi őket. Ez, kérem, megengedhetetlen módszer. Figyelmeztettem is a szülőket, tiltsák meg a parókiára menést, különben baj lesz — mondta a titkár.

Egy pillanatra eszembe jutott, érvelnem kellene, de gyorsan beláttam: ez az ember nem tesz mást, mint mereven ragaszkodik a törvény betűinek végrehajtásához, s ahhoz, amit a szemináriumokon tanult: *„Az egyház csak addig él, míg élő igények hordozója, tehát el kell sorvasztani, mégpedig úgy, hogy mind szűkebbre vonni körülötte azt a kört, amelyik az eleven igényével még életben tartja."* Vagyis különböző eszközökkel visszatartani, elriasztani minél

több hivőt a templomtól, az egyházi szertartásoktól. A kicsiknek hittani közösség helyett ott a kisdobos- vagy úttörőcsapat, keresztelő helyett tartsanak „névadó ünnepséget... — nem folytatom.

— Tényleg autózni viszi a gyerekeket, és fagylaltot vesz nekik? — kérdeztem Kovács Etelkát.

— A keresztlányomat, s olykor egy-két barátját valóban elviszem, de miért baj ez? — csodálkozott.

— Mert a tanácsházán...

— Értem — nézett rám szomorúan —, én is hallottam, hogy ezzel vádolnak, pedig higgye el, távol áll tőlem minden praktika. Az igazság annyi: nagyon szeretem a gyerekeket, de a hivatásom nagyon leköt, ezért nem láttam értelmét férjhez menni, nem lehettem anya. A törődés vágya viszont bennem él, ám ezt nem lehetne felróni vétkemül.

— Soha nem gondolt arra, hogy jobb lenne polgári foglalkozást választani?

— Kora ifjúságomtól erre készültem, minden energiámat a szolgálatnak szenteltem. Ha fárasztó is ez a tempó, eszembe sem jut panaszkodni vagy könnyebb munkát kérni csupán azért, mert nő vagyok. Amennyiben mégis úgy hoznák a körülmények, hogy muszáj lenne más területen elhelyezkednem, igyekeznék továbbra is emberek között maradni, segíteni nekik, és az Úrba vetett keresztyéni hitemet sem veszíteném el soha...

Bevásárolni, tankolni indultunk. Passzentos, hosszú nadrágot vett fel. Praktikusan, ám nem feltűnően öltözködött. Simára fésült haját kendő alá szorította. Arcán, tekintetén nyoma sem volt annak a „szent fénynek", ahogy általában ábrázolják vagy elképzelik a papokat. S ez a „szürkeség" előnyére válik, hiszen nem a foglalkozásának „misztikusságával" éri el, hogy bízzanak benne, szeressék. Különösen azt találtam szimpatikusnak: nemcsak Istenről, hanem változó világunk minden problémájáról lehetett beszélgetni vele. Az evangélium hirdetésén túl fontosnak tartja figyelemmel kísérni az emberek — lakjanak akárhol — egyéni sorsát, életét.

„SAJÁT CONFESSIO ALAPJÁN..."

A szarvasi templomban — amely kétszáz éves múltra tekint vissza, itt prédikált évtizedekig Tessedik Sámuel is — avatták lelkésszé 1978. március 20-án Nobik Erzsébetet. A nagy eseményre sok százan jöttek el, nem is fért el mindenki a zsúfolásig telt padokon. A fejkendős, népviseletbe öltözött asszonyok — szlovák nemzetiségűek — és a fekete ünneplős, keményített ingű férfiak áhítatos

— döbbent — csodálkozással figyeltek Káldy püspökre, aki érdekes magyarázattal kezdte az igehirdetést:

„Felvethetné valaki, hogyan is állunk a Szentírásnak azon kérdésével: nők hallgassanak, és ne prédikáljanak a gyülekezetben. Szeretném azonban felhívni a figyelmet arra, Jézusnak nemcsak férfi, hanem női követői is voltak, soha nem dicsért meg annyira embert, mint éppen őket.''

És felsorolt számos esetet az Újszövetségből, el egészen azon asszonyokig, akik húsvét hajnalán elsőként mentek az üres sírhoz. Az avatási ceremónián nem találtam különösnek a prédikációnak ezt a fejezetét, ám miután a magnóra vett anyagot visszahallgattam — s legépeltem —, hosszasan töprengtem, miért részletezte ilyen alaposan a Bibliában fellelhető, nőkről szóló közléseket a püspök. Később, amikor tájékoztatást kértem tőle, hogy Magyarországon milyen vélemény alakult ki az evangélikus egyházon belül a nők lelkésszé avatásáról, erről kérdeztem először.

— Az „érvelés'' több okból is szükségszerű volt — felelte —, hiszen a lutheránus egyházak egyes konzervatív képviselői úgy vélekednek világszerte: a Szentírás szavait betű szerint kell értelmezni, mert az ott leírtak Isten személyes, verbális inspirációit tartalmazzák, azon nem szabad változtatni semmit. Kétségtelen, beláthatatlan következményekkel járna, ha minden ok nélkül, öntörvényűen átfogalmaznánk a Biblia sorait. Bizonyos esetekben azonban ésszerű és szükségszerű módosítani. A nők egyenjogúsításáról nem csupán a papok vitáznak, a hivők között is akadnak jelentős számban ellenzői, mert a Bibliából azt tanulták: nők nem beszélhetnek a gyülekezetekben. Szerte a világon különböző vélemények alakultak ki erről a kérdésről, s országonként más döntést hoznak. Mi, saját confessio alapján határoztunk. Megemlíteném, hogy Kanadában a nálunk bevezetett módszereket alkalmazzák. Svédországban már bonyolultabb a helyzet, míg a finneknél — ahol a lakosság kilencvenhét százaléka evangélikus — a teológián jelenleg tanuló másfélezer hallgató fele nő.

— Jézus követőinek csak kis csoportját választotta apostollá, s tette hivatásukká az evangélium hirdetését. Az egyház most teológiai akadémián készíti fel a lelkészeket erre a feladatra. A diploma elegendő biztosíték arra, hogy helyt tudnak majd állni a gyülekezetekben?

— A tanárok kezdettől figyelemmel kísérik az alkalmasságot. A lelkészavatás azonban nem a „rátermettség'' vizsgája, hanem Krisztus küldő parancsának átadása. Ez a missziós feladat kötelezi őket a nyilvános gyülekezeti igehirdetésre, de senkit nem függetlenít és emel a hivők fölötti papi rendbe. Ezért is kerüljük a

„szentelés" elnevezést. A lelkészt nem a nagyobb hatalom gyakorlása, sokkal inkább a nagyobb felelősség vállalása jellemzi.

— Püspök úr! Az NSZK evangélikus egyházának hivatalos lapjában közölt adat szerint: a közel tizenkétezer lelkipásztori állás alig három százalékát bízták nőkre. Magyarországon hasonló az arány. Milyen lehetőség van arra, hogy a jövőben minél több nőt avassanak fel?

— Jogilag már nincs akadálya, de ügyelni kell az objektív tényezőkre. Vegyük sorjába! Diploma után két évig kell segédlelkészi gyakorlatot végezni, ezután lehet vizsgát tenni a Lelkészképesítő Bizottság előtt. Ha ott megfelelnek a kívánalmaknak, lelkészi oklevelet kaphatnak. (A férfiaknak ezt az utat nem kell végigjárni.) Ettől kezdve, amennyiben valakit megválaszt egy gyülekezet, felavatható, de az imént említett konzervatív teológiai szemlélet miatt sok helyütt idegenkednek a nőktől. Az emancipációs folyamat kiteljesedését főként az a vélemény gátolja, hogy a női mivolt nem tesz képessé a teljes értékű lelkészi munkára! Férjhez mennek, szülnek, a gyermekgondozási szabadság idejére — amelyik maximum három évig tarthat — nehéz helyettest találni, a háztartással járó kötelezettségek elvonnak a szolgálattól jelentős időt, energiát. Ismétlem: elméletileg és gyakorlatilag, továbbá hivatalosan nincs hátrányos megkülönböztetés az egyházon belül. Remélhetőleg nemsokára eljön az idő, amikor a hivők is bizalmat szavaznak a nőknek, s mind többen vehetik magukra a Luther-kabátot, és végezhetnek teljes liturgiát az oltár előtt.

KÉT LEGYET — EGY CSAPÁSRA

Tulajdonképpen megelégedhettem volna a derűs optimizmust hirdető interjúban elmondottak lejegyzésével, de — sajnos — a valóság közel sem ilyen rózsás, ugyanis elsősorban nem a hivők és az egyház dönti el, kiből, hol, mikor lehet pap, hanem az Állami Egyházügyi Hivatal. Hozzájárulásuk nélkül nincs kinevezés, áthelyezés, még fölmentés sem. Továbbá tőlük függ az egyházak anyagi léte, a papok fizetése, amit havonta folyósítanak, és a csekken lévő bélyegzővel is figyelmeztetik a lelkészeket: kitől kapják a kenyérre valót. Persze a kongruánál — fizetésnél — jelentős a differenciálás, hiszen akik vállalkoznak a politikai együttműködésre, azoknak többet utalnak, ám akik nem szólalnak fel a Hazafias Népfront ülésein, elutasítják a kompromisszumot, azoknak a létminimumhoz is alig elég összeggel muszáj beérniük. Ördögi szisztéma ez, hiszen egyfelől fokozatosan sorvasztják az egyházat, másfelől politikai hasznot akarnak húzni a lelkészek kiszolgáltatottságából, s ez főleg

azért erkölcstelen, mert így a *hatalom* a papok céljait, létük belső értelmét kezdi ki.

Teológiára sem jelentkezhet bárki és bármilyen létszámban, erről is a *hatalmas hivatal* dönt. Jelenleg alig tanulnak harmincan az evangélikus teológián, s ez a szám csupán negyede annak, amely pótolni tudná az öregség vagy halál miatt megüresedett státuszokat a parókiákon. Gyakori eset: azt sem engedik meg a pap nélkül maradt gyülekezeteknél, hogy a környékbeli lelkész havonta egyszer istentiszteletet tarthasson nekik. A templomok — imaházak — bezárása ilyenkor már a helybéli tanács „jóindulatától" függ, mert ha kijelentik, nincs pénz a tatarozásra, sorsa megpecsételődött. S amikor netán a hivők összefognak, hogy hétvégen, kalákában, ingyen renoválják a templomot, előfordulhat olyan eset, mint Bács megye egyik falujában: a társaság tagjait megbüntették fejenként 3000 forintra illegális munkavégzés — maszekolás — és adócsalás címén. Tették ezt olyan országban, ahol a társadalmi tevékenységet a köz javára, a „kommunista szombatok, műszakok" ingyen munkáját az öntudatos, szocialista ember pozitív példájaként emlegetik. És ez pusztán egyetlen példája annak, hányféle mércével lehet mérni ugyanazt.

A nők lelkésszé avatása sem egyértelműen az „emancipációs folyamat kiteljesedésének eredménye", bár szépen hangzó ideológia, de a valódi oka egészen más. Néhány példát említek csupán. A férfiak közül többen és hamarébb mondanak nemet egyházi és világi fölötteseiknek, amikor olyan politikai szolgálatot kérnek tőlük — kinevezésért vagy más előnyökért cserébe —, amire nem hajlandók. Számosan elmennek inkább máshová dolgozni: gyári munkásnak, irodába, elegendő nyelvtudással fordítónak, mintsem engedelmes szolgái legyenek a *hatalomnak.* Ám a nők kevésbé veszélyesek, részben, mert eleve nem akarnak — tudnak — politizálni, és így ártalmatlanabbak, ugyanakkor „kitüntetésnek" veszik, ha bármilyen eldugott kis faluban is, de papként dolgozhatnak, ápolhatják a betegeket, lelki vigaszt adhatnak az öregeknek. Noha ez a diakonisztikus cselekvés sem lebecsülendő, sőt, nélkülük sokkal több lenne a magára hagyatott, s keserűségében alkoholista vagy öngyilkos idős ember, viszont ezek a nők az ideológiai harcra kevésbé képesek, alkalmasak, hajlandók. Általában vita nélkül belenyugszanak a helybéli hatalmasságok döntéseibe — hittanra iratások lehetőségei, temetési szertartások lebonyolítása, ha az elhunyt párttag hozzátartozói ragaszkodnak az egyházi búcsúztatáshoz is stb. —, hiszen félnek minden bonyodalomtól.

És a leglényegesebb: a *hivatal* kitűnő érzékkel felismerte, ahová nők kerülnek, abból a templomból többnyire fokozatosan elmara-

doznak a férfiak, a presbiterek lemondanak tisztségükről, de még a hivő (öreg)asszonyok közül is számosan gyanakodva fogadják a lelkésznőket, mert ők még az Újtestamentum mondása szerint nevelkedtek, azt tartják hitelesnek, követésre méltónak. Mi sem egyszerűbb az „illetékesek" számára, koncepciózusan elnőiesítik a pályát, s ezzel két legyet ütnek egy csapásra: lassan lemorzsolódnak a férfi lelkészhez ragaszkodó hivők, és — ez a fontosabb — a nőkkel nem lesz probléma a párt utasításait (a hatalommal amúgy is lojális egyházi vezetés parancsára) végrehajtatni.

De vajon azok a lányok, akik erre a pályára készülődnek, tudnak arról, hogy valójában mire akarják felhasználni őket? — töprengtem, mielőtt beszélgetésre indultam volna hozzájuk, és ha nem, van-e jogom elmondani nékik, hiszen ezzel lerombolnám hitüket, azt az érzést, amellyel mind kevesebben rendelkeznek korunkban.

„HOGYAN KÉPZELEM EL A SZOLGÁLATOMAT..."

A Teológiai Akadémia hűvös csöndű előadótermében hosszasan társalogtam „indulásukról", jövőjükről a lányokkal. Magatartásuk, ruhájuk alapján ítélve nem lehetne megkülönböztetni a diákokat más egyetemek hallgatóitól, csupán a fegyelmezettségük tűnt szokatlannak. Nem vágtak egymás szavába, türelmesen várták, míg társuk befejezi a mondatot. A „vallomások"-ból ítélve azonban tévedés lenne egyértelműen arra következtetni, hogy választásukban elsődleges szerepe van a vallásos nevelésnek. Igaz, nem elhanyagolható ennek jelentősége sem, de a gyökerek ennél szerteágazóbbak. Közülük sokan aktívan kivették részüket a középiskolai KISZ-munkában, orvosnak, tanárnak, mérnöknek készültek, ám menet közben, különböző lelki-környezeti hatások eredményeként határoztak úgy: a hit ad értelmet életüknek, amely csak az evangélium hirdetésével lesz teljes. (A teológák közül azóta többen végeztek, néhányan férjhez mentek, mások lelkészi munkatársként dolgoznak, s volt, aki önmagától rájött, hogy milyen célra akarják „felhasználni", és ezt nem vállalva kilépett az egyház kötelékéből.)

H. Magdolna:

— Közgazdasági érettségim van. A szakközépiskola elvégzése után nem voltak kialakult terveim, ezért két évig adminisztrátorként dolgoztam, de az iroda négy fala hamarosan szűknek bizonyult. Emberek között, velük beszélgetve erősödött meg bennem az elhatározás: a kiábrándultaknak, a színtelen életűeknek szeretnék vigasztalást adni. Gyermekkoromban hitben neveltek, de nem beszűkülten, a világ ellen. Éppen az életre készítettek fel vele. Szüleim

szeretetét, áldozatvállalását, becsületét követendő példának tartottam. Teológiára jelentkezésemet örömmel fogadták. Falusi parókián szeretnék dolgozni, gyermekeim nevelését modernül, de hivő keresztyén módjára képzelem el. Ha azt kérdeznék tőlem, hogy az egyetemistákhoz viszonyítva hová helyezném el magam, azt válaszolnám: „Az vagyok, ami ők, csak bizonyos dolgokban kevesebbet engedhetek meg magamnak, más téren viszont — s ez a felelősség — többet kell tennem, mert emberek százainak gondját csak így vállalhatom magamra." Olyan hivatás a mienk, amely kötelez, és nem szétválaszt, hanem összekapcsol a közösségekkel.

K. Erzsébet:

— Konfirmáltam, de azon túl sem az általános iskolában, sem a gimnáziumban eszembe sem jutott, hogy teológiára jelentkezzem. Mezőgazdasági Főiskolán szerettem volna tovább tanulni, ám az utolsó évben ért ellentétes hatások nem hagytak nyugodni. Beszélgettem lelkészekkel, az életet rózsaszínben látó emberekkel, de olyanokkal is, akik a lét minden poklát megjárták: kábítószertől az öngyilkosságig mindent kipróbáltak. Véleményem szerint azért ilyen szerencsétlenek, mert nincs igazán mibe kapaszkodniuk, hiányzik lábuk alól a biztos talaj. Ha végzek, azt a hitet szeretném hűséggel tovább adni, amit itt kaptam a teológián.

P. Ilona:

— Zenei pályára szerettem volna menni, de nem tudtam attól a gondolattól szabadulni, ami tizenkét éves koromban fogalmazódott meg bennem: „Jó lenne teológiára jelentkezni, és egész életemben Isten ügyét szolgálni." A gimnáziumban végigdilemmáztam mind a négy évet. Amikor szóba került, hogy aki nem meggyőződéses marxista, az ne legyen KISZ-tag, kiléptem, s ezt egy döntő lépésnek tartottam. Nem azért akarok pap lenni, mert a lelkészek jól keresnek — közismert, hogy milyen kevés a fizetésük —, s nem is azért, hogy tudományos munkát végezzek. Az Urat akarom szolgálni, hiszen Ő tartja kezében az életünket.

„KISBICSKÁVAL TÖLGYFÁT FARAGNI..."

„Az evangélium lényege a megváltás; a magunkénál nagyobb kínok tudása hűsíti sebeinket. Bizonyára nehezebben egyeznénk ki a szenvedéssel, ha egyenlőbben oszlana el közöttünk. Mennyi keserves munka várna ránk, ha társadalmi, nemzeti gondjainknak minket kevésbé sújtó hányadát nem stilizálhatnánk hátrányos helyzetű csoportok lelkesülten támogató ügyévé. Hogyan kizökkentene min-

ket életünk megszokott, nyugodt, tévésorozatokkal korszakolt ritmusából az élni akarás, ha a halál fölfoghatatlan tényeit nem tehetnénk a fekete ruhával megjelölt özvegyek, árvák kizárólagos ügyévé. Lelki higiéniánk érdeke fűződik hát ahhoz, hogy mindig legyenek ,hátrányos helyzetűek'... és az egyenlőségért, tisztességért küzdőket ne támogassuk harcukban!" — jutott eszembe ez a tanulmányrészlet, miközben egy VOLT lelkésznőt faggattam (nevét praktikusságból nem említem, hiszen nyilatkozatának tartalmáért komoly büntetést kapna) arról: közel tíz esztendő után miért lépett ki az egyházi szolgálatból, s lett népművelő olyan munkásszálláson, ahol főleg cigányok, lelkileg sérült állami gondozottak, börtönből szabadultak élnek.

— Mi késztette a „lépésváltásra", hívei szerették, tudomásom szerint az egyházi vezetők is méltatták szorgalmát?

— Ez csupán a látszat. Muszájból cselekedtem így, s nem azért, mert a hitemet veszítettem el. Kezdeném azzal, hogy a Magyarországon jelenleg alkalmazott „vezetési szisztémával" alapjaiban nem értek egyet. Én arra tettem fel az életemet, hogy a rászorulókon segítsek, ha kell, szavakkal, máskor tettekkel, ám a „demarkációs vonalat" nem léphettem át, mert vagy a püspök szólt rám, vagy a tanácselnök, noha pusztán azt csináltam, amire minden embert kötelezne a humánum parancsa. Például: hajdani vöröskatonának vittem eledelt, mert éhezett, takarítottam a lakását, mert tetvek lepték el, ápoltam, hiszen a védőnő feléje sem nézett, s amikor ennek híre ment, szabályosan kitiltottak onnét, KISZ-tagok kezdték patronálni — egy darabig! Aztán minden maradt a régiben. Amikor ezt a szószékről megemlítettem, a község párttitkára „segítségért" fordult az Egyházügyi Hivatalhoz. Vizsgálatot kértem, amely többek között kiderítette, hogy az öregek szociális segélyét éveken át elsikkasztották. Így fegyelmit nem kaptam, de a faluból menni kellett. Persze az esperes úr az igazam ellenére nem állt mellém „érthető" okból: gyerekét akkor vették fel megyei javaslatra a jogi egyetemre, ő maga komoly pozíciót tölt be a Hazafias Népfrontban. Új helyemen ismét rengeteg szabálytalanságot fedeztem fel, s panaszt tettem a falu vezetői ellen a Népi Ellenőrzési Bizottságon, természetesen nem névtelenül, ahogy manapság szokás, mert mindenki retteg a következményektől. Nem véletlenül írja egy költő: *„A félelem fönnakad a dadogás rengetegében!"*

— Ismét mennie kellett?

— Egy szeretetotthon igazgatójának neveztek ki, ahol gyorsan feltűnt, hogy az ennivaló kevesebb az előírtnál, pénzek, értékek tűnnek el nyomtalanul, szabálytalan végrendeleteket kötnek az idős emberekkel. Felmondtam a gondnoknak és a gazdasági vezető-

nek, ők viszont erkölcstelen életmóddal vádoltak a püspöki hivatalnál. Nos, valóban nem vagyok az a típus, aki három lépéssel jár a férfi mögött, és hangtalanul tűr minden igazságtalanságot, amit „ura s parancsolója" művel vele. Férjemtől elváltam, mert „kiszerettem" belőle, de társra — minden téren — azért szükségem van, és „áldás nélkül" összeköltöztem egy tanárral. Furcsa az egészben: híveim ezt elnézték nekem, még a sokat szenvedett, tövishátú aszszonyok is, ám a vezetők nem, és úgy akartak engedelmességre bírni, hogy „száműztek" egy kicsi, világtól elzárt faluba, ahol középkori állapotokat találtam. A töméntelen mennyiségű nova bor és denaturált szesz keverékéből készült ital fogyasztásától az évtizedek alatt sokan lettek degeneráltak, csöndes őrültek, menthetetlen alkoholisták. Pár hónap alatt szociográfiát írtam az egész jelenségről, s elküldtem országos folyóiratnak, ahol közölték is. Ez volt az utolsó „dobásom". Egyházi feletteseim azt tanácsolták „jóindulatúan": lehetőleg ne papként hirdessem a jövőben „pingált világnak" a szocializmust. Ha mindenképpen az elesettek támogatója akarok lenni — annak ellenére, hogy a diakónia ma jámbor illúzió — menjek népművelőnek, hiszen mostanában azok képzelik magukat korunk megváltóinak. Elfogadtam a tanácsot.

— És most jobb?

— Az emberi szenvedéseknek, méltánytalanságoknak mindig van — lesz — olyan hányada, amire nincs szociológiai, politikai, történelmi magyarázat, aminek nincs felelőse! Nem az egyház júdása vagyok — noha sokan ezt híresztelik rólam —, csupán tiltakozom az ellen, hogy az evangéliumot, még a hivatásos lelkészek közül is számosan, sunyi módon magyarázzák, értelmezzék. Sajnos, pontosan a tömegek vezetésével megbízott, kijelölt vezetők nem látják — legyenek papok vagy ateisták —, hogy népünket, a magyarságot ezernyi oldalról fenyegetik személyes és országos léptékű katasztrófák. A fölavatott igehirdetők kompromisszumát a hatalommal azért tartom megbocsáthatatlan bűnnek, mert a szenvedő emberek utolsó esélyét, a reményt adják oda „rézpénzért". Tiltakozás nélkül tűrik — néha még segítenek is abban —, hogy az egyetlen jelképet, amely az önfeláldozás és a hit nagyszerű példáját sugározta évszázadokon át: a keresztfára feszített testet deheroizálják félművelt funkcionáriusok.

— Van-e hát értelme az önfeláldozásnak?

— Rengeteg érvem lenne az igenre, de itt és most minden második szó kimondhatatlan. Ám amíg ebben a kiégett, bemocskolt kis országban az ártatlanok és tiszta szívűek evangéliuma még fölsejlik, a jó principiumának jelenléte érezhető parányit is, kötelességemnek érzem minden erőmmel támogatni a hátrányos hely-

zetűeket, a közösség köldökzsinórjáról lemetszetteket, a védteleneket. Segíteni sokféle módon lehet, nem kell ahhoz Luther-kabát és szószék, ennél sokkal lényegesebb a lelkiismeret parancsát teljesíteni. Az egyházat napjainkban tunyasággal, a vallás elárulásával vádolják, s az okokról polemizálgatók ezt részben az elnőiesedéssel magyarázzák. Kétségtelen: kevesen mernek radikálisan fellépni a hitet, lelket sorvasztó terror ellen, csupán a szűkre szabott korlátok között végzik munkájukat több-kevesebb sikerrel, de ez a mentalitás nemcsak a nőkre jellemző. A férfi papokat is — főleg, akik már a jelenlegi rendszerben nőttek fel — könnyű manipulálni, küzdelem helyett a kényelmesebb s főleg biztonságosabb belenyugvást választják. Ők biztosan nem mennének máglyára hitükért, még attól is félnek, hogy a visszhangtalanul feltoluló szavak kisebesítsék szájukat. Ám azért akad még néhány ember — nők és férfiak, lelkészek és becsületes hazafiak —, akik megkísérlik a lehetetlent: kisbicskával faragják a tölgyfát...

„MEGTALÁLNI A KÖZÖS HANGOT!"

Csabacsüdön — Szarvastól tíz kilométerre lévő falu — az utóbbi évek adatait tekintve a község lakosainak 40 százaléka esküdött templomban, a gyerekek 70 százalékát keresztelték meg, és a hozzátartozók 90 százaléka kért — és kapott — egyházi temetést. A tanács vb. elnöke — maga is nő — dísztáviratot küldött Nobik Erzsébet beiktatásakor.

— Nincs ebben semmi különös — mondta —, hiszen ha jó a kapcsolat a pappal, az sokat segíthet. Amikor szószékről hirdetik ki a társadalmi munkát, lényegesen többen jelentkeznek, mint a plakátokon történő felhívásra. Nálunk egyébként is „nőuralom" van, a fontosabb pozíciókat mi töltjük be. Bár elvi alapon néhány dologban eltérő a véleményünk, de praktikus oldalról közelítve annál gyorsabban jutunk közös nevezőre. Például: mostanában költöznek be rengetegen végleg a tanyákról, ahonnét önző szemléletet hoznak magukkal. A templom kiválóan alkalmas hely arra, hogy elmagyarázzák nékik, a világ nem szűnik meg portájuk határával. Többnyire nők járnak az istentiszteletekre, s mert az asszonyok fogékonyabbak a prédikációkra, ezért szubjektív módon közelít meg Erzsike egy-egy témát. A férfiak merevebben intéznek ügyeket, mi viszont talán azért leljük meg hamarébb a közös hangot, mert hivatali idő után, amikor hazamegyek, köténytkötök, és ezt teszi Nobik tiszteletesnő is, ha lejön a szószékről.

— Ön lojális a vallással, vagy csupán reálisan értékeli az istenhit szerepét a vezetésére bízott emberek életében?

— Frivol kérdés, de mivel a megye párt- és állami irányítói közül is feltették már ugyanezt néhányszor, nem ért készületlenül. Nekem teljesen mindegy, hogy a naponta adódó feladatokat, amelyeket a munkahelyen és a családban teljesíteni kell, keresztyéni kötelességként vagy a szocializmusba vetett bizalomból végzik, a lényeg, mindenki tudása legjavát adja. Az életigenlő humanizmus nem képzelhető el a másik fél hitének tiszteletben tartása nélkül, bár ezt az egyenrangúságon alapuló dialógust sokan támadják mindkét oldalról: a konzervatív teológiai irányzathoz tartozók pontosan úgy, mint a dogmatikus bolsevikok. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szekularizáció ellenére még mindig jelentős tömegek tartoznak az egyházhoz, s a papok is bizonyos tekintetben politikusok. A különböző világnézetűek közötti hidat nem lerombolni kell, hanem járni rajta, hiszen ez összeköti a partokat, és egymás megismeréséből csak a népnek lehet haszna. Kerülni kell a sterilitást, a merev didaktikusságot, konokul ragaszkodni az „elvhez", ha a gyakorlat annak ellentmond. Nem attól lesz valaki rossz kommunista, hogy elmegy barátja, ismerőse, hozzátartozója egyházi szertartással végzett esküvőjére, temetésére, és hasonlóan helytelennek tartom, amikor szemére vetik a papnak: a hatalom szolgája lett.

„LEGYEN GONDOD RÁ..."

Nehéz diófa bútorokkal berendezett szobában ültetett le Nobik Erzsébet, s házikolbászos szendvicsekkel, ízletes borral kínált. Hiába szabadkoztam, addig nem volt hajlandó beszélni, míg utolsó falatig nem fogyasztottam el a bőséges uzsonnát.

— Hogyan lett pap?

— Érettségi után — 1958 — egy esztendőt dolgoztam, majd jelentkeztem az Orvostudományi Egyetem gyógyszerészeti karára, de nem vettek fel. Ezután mentem teológiára. Szüleim ezt hosszú ideig ellenezték, én azonban kitartottam, hiszen Jézus követői között is voltak nők, sőt, tanúi, hirdetői lettek feltámadásának. Az akadémia elvégzését követően — 1965 — a váckisújfalusi gyülekezetben lettem „lelkészi munkatárs" — ahogyan a teológiát végzett, de pappá még nem avatott nőket nevezik egyházunkban —, s öt év múlva jöttem haza, Szarvasra. Itt születtem, ebben a városban él édesanyám. Mivel sokan ismernek, az átlagosnál jobban kellett bizonyítanom. Különösen a női hívők fogadtak el nehezen. Azt mondogatták: „Szépen beszél, de szoknyát hord, mégsem valók asszony szájába az evangélium szavai!" Ám lassanként megszerettek, el-

fogadtak, és a csabacsüdi gyülekezetnek köszönhetem, hogy felavatott a püspök úr.

— Végleg ideköltözött a faluba?

— Igen, de ha munkám engedi, gyakran meglátogatom édesanyámat. Sokat dolgozom, minden hónap utolsó vasárnapján szlovákul tartok istentiszteletet, erre jönnek legtöbben. Igénylik a hivők, hogy az anyanyelvükön beszéljek. A magánéletemről annyit: egyedül élek, férjem nincs. Noha Isten által teremtett rend a házasság, ám a korban, iskolai végzettségben hozzám illő férfiak között kevés a hivő. Még nem érzek nyugtalanságot bennem emiatt, nem hiányoznak a gyerekek, lekötnek a tennivalóim.

— Felavatásán a következő mondattal fejezte be az igehirdetést Káldy püspök: „Legyen gondod rá, hogy teljesítsd azt a szolgálatot, amit átvettél az Úrban!"

— Ez „lefordítva" annyit jelent: hivatásunk gyakorlása során mindenben segítsük a népet. A diakónia sokrétű feladat vállalása, a gyülekezet gondjaiban, örömeiben egyaránt osztoznom kell. Kötelességemnek érzem, hogy az evangélium hirdetésén túl szorgalmazzak minden ügyet, amely a közösségért történik.

Búcsúzáskor kezet fogtunk. Erősen, biztosan szorította jobbomat. Tenyere kérgéből arra következtettem, nem riad vissza a kertben burjánzó gaz gyomlálásától, a fizikai munkától sem. Amikor a parókiát kerestem, egy idős férfi azt mondta róla: *„Azért szeretjük a tiszteletesnőt, mert nem Bibliával a hóna alatt szaladgál, és nem a Szentírásból vett idézetekkel győzi meg az embereket, hanem személyes példamutatással éri el célját. Nemrégiben két mondat elég volt ahhoz, hogy a falu apraja-nagyja ott tolongjon az óvoda építésénél."*

„FOLYTATNI A SZÜLŐK MUNKÁJÁT..."

Tévedés az a felfogás, hogy az ember hittel születik. Természetünknél fogva nincs bennünk igazi istenfélelem, bizalom Isten iránt, éppen ebben nyilatkozik meg eredendő bűnünk. Különösen a modern „homo" józan realitása tart vissza sokakat a vallástól. Nincs is semmi különös vagy rendkívüli abban, ha az ember nem hisz Istenben. Sőt, ez a természetes, és az a rendkívüli csoda, amikor valaki ráébred arra: egyedül Isten az, aki önmaga iránt bizalmat áraszt azzal, hogy evangéliumában elénk állítja Krisztus értünk hozott áldozatát, s ebben mutatja meg szeretetét. Az Ágostai Hitvallás szerint így épül egyedül Isten kezdeményezésére a hivők közössége, az egyház. Persze Luther 95 tételből álló reformjavaslatának sok pontját támadják azóta is, hiányolják belőle a kereszténységet, túl-

zottan „világinak" mondják: *„Luther erősen amorális, érzelmi alapon álló vallás létrehozója lett!"* Ám az evangélikusok teoretikusai pontosan azt tartják etikusnak, ha az egyház „csak" szolgálatra van hivatva, s tiszteletben tartja a lelkiismereti szabadságot. Ebből következik, hogy nem állít fel különbséget hivő és hitetlen között, mert a hit az nem érdem.

Azok a teológiai hallgatók, akiknek lelkészek a szülei, ilyen viták közepette cseperedtek fel, és számtalan ellentétes hatás érte őket, de egy közös vonás megfigyelhető náluk: mindig olyan pályára készültek, ahol emberek problémáival foglalkozhatnak. Orvosok, pszichológusok, tanárok akartak lenni, ám néhányan felismerték: amennyiben ezekből a foglalkozásokból választanak, akkor csak egy-egy betegségből, lelki krízisből segíthetik ki a bajba jutottakat, s képtelenek lennének marxista szellemben tanítani. Természetesen nem mindegyik „papgyerek" megy teológiára, de akik így döntenek, tudják, mire vállalkoznak, mit jelent, mekkora felelősség napjainkban Magyarországon „az Isten hivatalos bár, de gyarló földi szolgájának lenni". A küldetés tudatával lépnek erre az útra, missziójuknak a bűnbocsánatot és az új élet evangéliumának hirdetését tekintik, ám a későbbiekben majd naponta tapasztalják a „hatalom nélküli egyház" s a „világi hatalom" konfrontációjának minden nehézségét. A tisztességesebbje — talán — nem hódol be, csupán mind gyakrabban sóhajt fel keseregve: *„A mélységből kiáltok Hozzád, Uram!"* (Zsolt 130, 1)

Ferenczy Erzsébet:

— Pszichológusnak jelentkeztem, de helyhiány miatt elutasították a felvételimet. Kitartottam elhatározásom mellett, s az Autóközlekedési Tanintézet Közúti Járművezetői Alkalmasságvizsgáló Állomásán kezdtem dolgozni. Hivatásos és fiatalkorú gépkocsivezető jelöltek alkalmasságával foglalkoztam, személyiségvizsgálatokat végeztem. „Mozgó laboratóriummal" rendszeresen utaztam vidékre is. Tanulás miatt azonban — az Idegennyelvű Továbbképző Központban közép-, majd felsőfokú nyelvvizsgát szereztem németből — nem tudtam vállalni a kiküldetéseket. Egy másik részleghez kerültem, ahol a többszörös balesetet okozó és büntetett előéletű gépkocsivezetők vizsgálatában vettem részt. Sokféle emberrel, esettel találkoztam. Munkatársaim kedveltek, néha sor került „hitvitákra", ám soha nem bántó szándékkal. Őszinte érdeklődést éreztem kollégáim részéről. Jól éreztem magam közöttük, de a munkám nem elégített ki. Csalódtam a pszichológiában. Ennek egyik oka talán az volt, hogy szinte csodát reméltem az egésztől. Szép feladat az alkalmatlanok kiszűrésével baleseteket megelőzni,

életeket menteni, ám a vizsgált személyekkel kapcsolatban éreztem először: nem elég a diagnózisokat gyártani, dönteni sorsuk felett úgy, hogy nem is próbálunk segíteni rajtuk. Hiszen amikor egy lelkileg sérült embertől bevonjuk a jogosítványt — mert ezt kell tenni —, tovább rontunk helyzetén. A gyülekezeti munka viszont mindig örömöt jelentett nekem, szinte a templomban nőttem fel. Életemhez hozzátartozott az oltárdíszítés, a harangozás, a kazánfűtés, a beteg testvérek látogatása. Bekapcsolódtam a bibliakör vezetésébe, boldogság volt tanítani a gyerekeket, látni, milyen nyitott szívvel fogadják az Igét. Ezt tapasztalva döntöttem. A pszichológia módszerei korlátozottak, azzal kevésbé lehet segíteni. Az evangélium az egyetlen erő, amely vigasztalást adhat, boldoggá tehet.

Pintér Márta:

— Noha mindkét szülőm lelkész, hitet nem tudtak nekem adni, de sikerült istenfélelemre nevelniük. Orvostól kezdve tanárig minden akartam lenni, csak pap nem. (Kivéve, ha ateista tanáraimat bosszantottam ezzel.) Hogy mégis teológiára jöttem?! Isten szolgálatába állni felelősségteljes dolog, ehhez az emberi oldal kevés. Nem mindegy, önkéntesen akarok-e „munkatársa" lenni, vagy Ő hív el. Egyházi körökben az öröm mellett — *„Hála az Istennek, vannak még teológusok!"* — érthetetlen módon sokan keseregnek azon, hogy a hallgatók közül számosan lelkészcsaládból kerülnek teológiára. Nem a „papgyerekek" védelmére kelek, de úgy érzem, ha ezt választják, igent mondanak a szüleik munkájára, elismerik annak szépségét, értelmét, pedig az „őseikkel" szemben a fiatalok mindig kritikusabbak.

Smidéliusz Katalin:

— Gimnazista koromtól megszállottként olvastam, teljesen az irodalom bűvkörébe kerültem. De számomra Ady Endre istenes versei nem egy kor eszmeiségét tükrözték csupán. Benne az Istennel viaskodó lélek harcát éreztem. Tanárnő akartam lenni, ám lassan rádöbbentem, nem tudnám a rám bízott gyerekeket marxista módon nevelni. Ezért úgy éreztem, becsületesebb, ha leteszek erről a tervemről, hiszen a művészetekről való gondolkodásom és a hit nem két külön skatulya, hanem egymásba szorosan kapcsolódó láncszem. Édesapám hivatása mindig vonzott, s egy Garai Gábor-verssor sokat mondott nekem: *„Akinek belső ragyogása van..."* Gyakran éreztem, jó lenne másoknak is szólni arról, hogy aki ezt a belső ragyogást adja, megszabadít az önzéstől, megtanít a fájdalmat békével hordozni. De rengeteg ellenérvem is volt. Nő vagyok, gyenge. Végül édesanyám súlyos betegsége, és szinte csodával határos

gyógyulása után határoztam. Az irodalom szeretete azóta sem csökkent. Olvasok, színházba járok. Mindez hasznos segítség ahhoz, hogy másokkal szót értsek. Máig nagy kérdés előttem: miképp tudok hűséges lelkipásztor, gondos feleség s jó anya lenni egyszerre? Majd ügyes időbeosztást kell kifundálnom. Lakásomban egy szobát népi hímzésekkel akarok díszíteni, szabad időmben kézimunkázok. Az alkotás ősi ízét érzem, amikor a terítőn, párnán lassan életre kelnek a virágok. Ha kislányom lesz, fehér ruhákat veszek neki, s a vászonra öltögetem népem álmait. Jó lenne tudományos szinten foglalkozni Pál apostol leveleivel, ám úgy érzem, sem időm, sem energiám nem lesz rá. Egy nő csak a gyülekezet vagy a család rovására valósíthatja ezt meg, inkább lemondok róla, mert felelős leszek a gyülekezetemért, mint asszony pedig az otthonomért. Nem tudom, mi és mennyi valósul meg terveimből. Hivatásom mottójául azt az idézetet választom, amit Kazantzakisz írt *Jelentés Grecónak* című regényében: *„Megkértem a mandulafát: Nővérem, beszélj nekem Istenről! S a mandulafa virágba borult!"*

*

Ám ezek a fák kezdik hullatni leveleiket, gyümölcsöt alig teremnek, gyökerük szárad, törzsük korhad és a lombok egyre nehezebben birkóznak meg a viharos szelekkel. Vajon mi lesz a sorsuk? Radikálisan kivágják őket, vagy hagyják lassan elpusztulni, netán észbekap a „gazda", s menti, amit még lehet... Nem tudom, bár próbáltam „illetékes" helyről erre választ kapni, de a kérdésre nem felelt senki!

Betegek... betegségek... gyógyítók...

— Gondolatok a magyarországi egészségügy helyzetéről —

Mottó: *„Meséltem volna még arról is,*
hogy miről énekelnek a madarak,
de előttem állt a fal...”

A hazai medicina helyzete napjainkban már-már katasztrofálisnak mondható. Igaz, a gyógyítás világa mindenhol tele van feszültségekkel, és a jól végzett munka örömét jelentősen rontják a szakma buktatóiról, kudarcairól szóló hírek. Tudjuk, hogy minden orvosi beavatkozás kísérlet, s gyakran kell a bizalmatlanság, gyanakvás légkörében dolgozniuk, de ez az efemer jelenség nem ok nélküli. Magyarország az általános orvosokat tekintve Európában a 6., az ápolónőket a 17., míg a fogorvosokat, a kórházi ágyakat és a halálozást tekintve egyaránt a 21. helyen van. Bár az okok vizsgálata messze túlnőtt az orvostudomány zárt keretein, a társadalomkutatók ritkán merészkednek erre a területre, noha indokolt lenne végre bekukkantani a még mindig erősen misztifikált világba, s „diagnosztizálni”, hogy minek tulajdonítható az ápolónők tömeges kilépése, dezertálása erről a pályáról, továbbá a gyógyintézetek zsúfoltsága és az ellátás színvonalának rohamos csökkenése. Ugyanakkor miért gyarapszik rohamosan a súlyos etikai vétségek s műhibák száma?

Évente közel kétmillió beteget gyógyítanak a kórházakban (összesen 90000 ágyon), és a majd 11 milliós ország lakosai 150 millió alkalommal keresik fel az üzemi, körzeti, szakorvosi rendelőket. Szinte divatos passzió kezelésekre járni, különösen 1975 júliusától: akkor nyilvánították állampolgári joggá az ingyenes orvosi ellátást. A törvény életbe léptetése azonban elhamarkodott intézkedés volt, mert előtte nem teremtették meg a feltételeket, hogy legyen elegendő orvos, ápolónő, jusson idő s hely a vizsgálatokra.

Öt esztendőn át (1975—1980) kísértem figyelemmel a magyar egészségügy helyzetét, beszélgettem nővérekkel, medikusokkal, orvosokkal, egyetemi tanárokkal, minisztériumi irányítókkal, és

gyakran publikáltam észrevételeim hetilapokban, folyóiratokban (pl.: Valóság, Új Tükör, Élet és Irodalom), de — kivéve az ellenem indított sajtópereket — különösebb eredmény nélkül. A hiányosságok halmozása azért figyelemreméltó, mert ez a fél évtized az V. ötéves terv időszakára esett, s ekkor naponta lehetett hallani, olvasni rekonstrukciókról, építkezésekről, ám arról nem szóltak a híradások, hogy az előirányzott pénzeket menetközben más, népgazdaságilag fontosabbnak ítélt területekre vándoroltatták át csöndesen: a 8000 új ágy létesítése szép álom maradt, mint ahogy a csecsemő-, gyermek- és szociális otthonok fejlesztése is.

Tehát a *„Legfőbb érték az ember!"* humanitást hirdető deklaráció továbbra is elv marad, és a gyógyítás helyzete fokozatosan romlik. Tény, hogy a tragikus nehézségek ellenére is akadnak néhányan, akik szeretik hivatásukat, nem futamodnak el a problémák láttán, igyekeznek lelkiismeretesen gondozni a szenvedőket, életben tartani a túl korán születetteket, s könnyebbé tenni az öregek halálát. Őket illesse tisztelet és hála, mert az élet mentésére tett esküjüket komolyan veszik, s igyekeznek megőrizni e nemes hivatás rangját a pályatévesztettek csapatában. (Ez utóbbiak adják ki pénzért az ágyat, nyilvánítanak valakit honoráriumért keresőképtelennek, közlik előre a műtéti tarifát stb.) Következésképpen: a gyógyító tevékenység betegségközpontúságának lazulása legalább oly mértékben tulajdonítható az etikai magatartás — jog! — semmibevételének, mint az optimális gondozáshoz elengedhetetlen személyi és tárgyi feltételek hiányának.

I. fejezet

MERRE TART, NŐVÉRKE?

Jelenleg közel százezer szakdolgozót (ápolónőt, védőnőt, szülésznőt, gondozónőt, asszisztensnőt) foglalkoztat az egészségügy, s ebből 30000 a nővérek száma. Az ideális arányhoz (1 orvos — 5 szakdolgozó) ez mégis kevés, hiszen a statisztika szerint most 1:3,6-tal lehet számolni. Súlyosbítja a helyzetet, hogy az állásban lévő ápolónők egynegyede szinte mindig távol van a munkahelyétől szülési, gyermekgondozási szabadság vagy betegség miatt. Az utánpótlás biztosítása 22 szakiskolában (3 éves képzés) és 49 szakközépiskolában (4 éves képzés, érettségi bizonyítványt is ad) történik, ám az 1975—1980. között végzett, körülbelül 20000 lánynak alig 80%-a helyezkedik el az egészségügyben, s néhány esztendő után jó, ha száz közül 7—8 megmarad a pályán. (Két év alatt, 1979-től 1980-ig majd 20000-en léptek ki!) Joggal vetődik fel a kérdés, hogy miért

lett mostanában „elítélt szakma" az ápolónőké? Az okokat kutatva néhány éves tapasztalattal rendelkező nővéreket szólaltatok meg a *Menni vagy maradni?!* kérdéséről, s arról, hogy az „elkötelezettek" miben látják az ápolás szépségét.

Z. Zsuzsa:

— Három éve végeztem jeles eredménnyel, válogathattam a lehetőségek között, végül úgy döntöttem, baleseti sebészetre megyek, mert ott súlyos betegeket ápolhatok. Az első nap elhatároztam, minden szabályt pontosan betartok, de nem sikerült. Éjszakásként kezdtem, s a kolléganőm reggel ötkor kapcsolgatta a villanyt. *„Ha később ébresztünk, nem leszünk készen a váltásra..."* — mondta. Ez nem jó a betegeknek! — próbáltam meggyőzni. Intett. *„Szólj az igazgatónak, hogy adjon még egy éjszakás nővért, akkor nem kell kapkodni."* Azóta fokozatosan engedek elhatározásomból, mert másképp valóban nem győzném a munkát. Előfordul, hogy a nővérek fele valamilyen indoklással otthon marad, de segítséget nem kapunk más osztályoktól, ott sincs. Ám ez a tempó vétkes kompromisszumokra kényszerít. Az iskolában egészen másnak képzeltük el a nővérkedést. Mosolyogva, könnyedén kezdtünk dolgozni, de az idők múlásával úgy jártunk, mint az a mesebeli szamár, amelyik viháncolva ment neki a folyónak, szivaccsal teli zsákkal a hátán, de mire a közepére ért, már alig bírta cipelni a terhét...

S. Lívia:

— A nővért, ki tudja, miért, nem ismerik el hivatalosan szakmunkásnak, ezért a fizetési besorolása alacsony. Érthető a csalódásunk, hiszen a képzőben biológiát, anatómiát, fiziológiát, injekciózást, katéterezést tanultunk, itt meg elsősorban ágytálat kell hordani, mert nincs segédszemélyzet, mint ahogy eldobható kesztyű, vizeletes- és köpőcsésze sem. Drága, *„meghaladja a népgazdaság teherbíró képességét"* — magyarázza a főorvos. De mennyivel olcsóbb a középiskolát végzett, okleveles ápolónő munkája? Meddig akad erre vállalkozó, hiszen a hivatástudat-szólamokkal nem lehet sokáig az elvándorlást megakadályozni. A túlhajszoltságnak kárát látja a beteg, borotvaélen táncol a nővér, mert fáradtan kapkodva más gyógyszert ad be stb. A rizikót csak a nagy rutinnal rendelkező idősek vagy azok az elkötelezett fiatalok vállalják, akik még az ágytálat is úgy veszik ki az ápolt alól, mint egy csokor virágot.

Hosszasan sorolhatnám az egészségügy közkatonáinak gondjait, ám az illetékesek a figyelmeztető példák ellenére sem veszik komolyan a panaszokat, noha előfordult olyan eset is, hogy kórtermeket kellett bezárni, mert nem volt a betegágyak mellé nővér.

Dunaújvárosban, az ország egyik legnagyobb ipari centrumában fél év alatt (1979-ben) január 1-től június 30-ig 26-an léptek ki a kórházból, és 55-en mentek szülési szabadságra. Így a felhasználható túlórakeretek megsokszorozódtak, pl.: az engedélyezett 2160 óra a belosztályon 4327-re ugrott, a sebészeten 4602-re, a szülészeten 8000-re. A minisztériumban az adatok hallatán legfeljebb széttárják karjukat az illetékesek, vagy átszervezéssel próbálkoznak, de ezeket elképesztő hanyagsággal végzik.

Az „újításokból" csupán egyet említek: 1975-ben a kétéves képzésről átálltak a háromévesre. Ez érthető és logikus, mert 150—200 gyógyszer nevét, hatását kell az egyéb tudnivalók mellett elsajátítani a lányoknak, ám az „átszervezést" úgy oldották meg, hogy az új képzési forma bevezetésekor megszüntették a régit, s az átfedési időben — 1976 — nem végzett senki! Az ápolónők jogos panaszaira is mindig kitérő választ adnak, s a dogmatikus magyarázatok miatt rengetegen lépnek ki. Persze a távozásnak számtalan egyéb oka is lehet, leginkább a három műszak az, ami a magánéletet szétzilálja. Különösen a fiataloknál gond: ha férjhez mennek, ebből vannak otthon a perpatvarok, s mivel fontosabb a családi békesség, más munkát keresnek.

És fordítva is igaz: az ügyeletek, rapszodikus időbeosztások miatt legalább annyian maradnak pártában, hiszen muszáj lemondani olyankor az eltervezett programot, ha nem jött be a váltótárs, vagy összetorlódtak a tennivalók. Kevés férfi érti meg, hogy a gyógyítás több, mint munka... szolgálat! Ám ezzel a szépen hangzó ideológiával, mégha igaz is, nem lehet mindent az egyedülállók vállára rakni, erkölcstelenség kihasználni áldozatkészségüket. Talán akkor lesz némi változás, ha egy miniszteriális potentát kerül olyan helyzetbe, mint az alábbiakban monologizáló főorvos:

— Munka közben kaptam infarktust, s megdöbbenve tapasztaltam, hogy amíg a kolléga kiért a műtőből, az intenzív osztály ápolónője végzett el minden vizsgálatot, szakszerűen, pontosan, jobban, mint tettem volna ezt én hasonló esetben. Ez önmagában is bizonyítja, mennyire fontos a jó szaknővér, aki évek alatt annyi tapasztalatra tesz szert, akár egy közepes tudású orvos. De ehhez maradnia kell, s képezni magát. A bent töltött napok alatt sokat töprengtem azon, hogy van-e magánéletük ezeknek a lányoknak? Láttam, olykor 48 órás szolgálatokat kénytelenek teljesíteni, ezután képtelenség elmenni szórakozni vagy a kulturális igényeiket kielégíteni, hiszen halálosan fáradtak. Az én osztályomon 32 nővér dolgozik, de eddigi praxisomban soha nem figyeltem oda, hogy mit is lehet emberileg kívánni tőlük. Elvártam: teljesítsék utasításaimat. Ám innét, ebből a szemszögből egészen másként látom. Húsz

évnek kellett eltelni ahhoz, meg infarktust kapni, hogy felismerjem: a jó ápolónő az orvos jobb keze, nélküle semmire nem megy!

II. fejezet

AZ „ÁLMOT ADÓK" ÁLMA!

A medicina óvó rendszabályait már Hippokratész is megfogalmazta: *„Az orvos gyógyító tevékenysége során egészségében károsodhat, és élete során nehéz a betegek gyógyítása közben szerezhető testi és lelki bajokat elkerülnie."* A Magyar Aneszteziológiai és Intenzív Terápiás Társaság vezetői, tagjai évek óta küldözgetik tanulmányaikat *Az egészségügyi dolgozók veszélyeztetettsége az intenzív betegellátó munkában* címmel a minisztériumba, de eredmény nélkül. Mielőtt gondjaikról szólnék, röviden elmondom, kik is az „álmot adók". Az aneszteziológia nem más, mint az általános műtéti érzéstelenítés tudománya. Magyarországon egészen fiatal ez a „szakma", a környező államokhoz képest 20—30 évvel lemaradt. A hatvanas években kezdődött el az orvosok, asszisztensek képzése — nem túl gyors ütemben —, pedig a sebészek nélkülözhetetlen segítői, műtéteknél a betegek összes életfunkcióját ők tartják a kezükben. De — s ez a lényeg! — nem paraszolvenciális (borravalós) terület, ebből következik, hogy keveseket vonz. Az Egészségügyi Minisztérium évkönyvében olvasható: 1978 végéig 420-an tettek aneszteziológus szakvizsgát, ám csupán 205-en dolgoznak ebben a szakmában. (Az országban 160 kórház, illetve klinika van, ugyanakkor alig 70 főre tehető a kinevezett aneszteziológus főorvosok száma.) Az iménti adat is — 205 — csaló, mert közülük sokan „félkezesek", vagyis urológusok, sebészek, szülészek, akik azért teszik le a vizsgát, mert ez szakmai helyzetüket erősíti: a szerződés meghosszabbításakor előny lehet, ha valaki altat is.

A másik probléma, hogy az „álmot adó" orvosok 72%-a, az asszisztensek 93%-a a harminc-negyven éves korosztályhoz tartozik, az ennél fiatalabbak száma jelentősen kevesebb. Gondolni kell a kiöregedésre, és annak tényére, hogy az itt dolgozók 85%-a nő, s náluk — mivel nincsenek megfelelő munkavédelmi berendezések — a folyamatosan belélegzett inhalációs narkotikumok komoly károsodásokat idéznek elő. Az aneszteziológus orvos- és asszisztensnőknél a spontán abortuszok száma háromszorosa az átlagosnak, s akinek sikerül is kihordani a terhességet, 60%-uk szül fejlődési rendellenességben szenvedő, súlyosan károsodott, életképtelen magzatot. A Társaság főtitkárával 1979-ben készítettem interjút, abból adok közre néhány részletet:

— Kik jönnek erre a pályára?

— Végleges szakáguknak kevesen tekintik, annál gyakrabban csapódnak ide az alapszakmákban nem boldogulók, és sokan így játsszák ki a pályázati rendszert: három évig csinálják, mert Pesten maradhatnak, közben keresik az új helyet. A maradók közül néhányat komolyan foglalkoztat az a dilemma: orvosnak tekintheti-e magát? Az aneszteziológus drámai körülmények között életet ment, fájdalmat csillapít, de foglalkozása inkább a technikuséhoz hasonlít, mert bonyolult gépekkel dolgozik. Tevékenységét embereken gyakorolja ugyan, közelebbi kapcsolata még sincs a betegekkel, hiszen mire a műtőbe kerülnek, már kábák, amikor kiviszik onnét, még alszanak. Ezért elméletileg biomérnöknek is lehet tekinteni, akinél az érzéstelenítési módszer sztereotippé válása az elkedvetlenedés veszélyét rejti. Mindezt fokozza a műtéti teamben betöltött „kiszolgáló szerep", a kisebb anyagi lehetőségek. Janus-arcú lények: egyfelől magas szintű elméleti és gyakorlati tudás, másfelől a depressziós, hiperszenzitív személyiségjegyek, amelytől nem idegen a túlkompenzáltság sem.

— Önök milyen veszélyeknek, ártalmaknak vannak kitéve?

— A belélegzett gőzök-gázok mérgezésének, a röntgensugár hatásának, a cseppfertőzésnek, a munka és pihenés rendszertelenségének, az erős pszichés stresszhatásoknak, hiszen például az intenzív őrzőbe kerülő minden harmadik-negyedik ember sorsa — halál! De nem a beszállítás után azonnal, hanem napokig, hetekig tartó agóniát követően. Ez a munka olyan lelki megterhelést jelent, amit soha nem lehet megszokni. A regenerálódáshoz az átlagosnál többet kellene pihenni, ám az idült létszámhiány miatt nemhogy csökkenne, egyre fokozódik a munkatempó. Az intenzivisták képtelenek a teljes kikapcsolódásra, a stressz csak részben oldódik, ezért gyakran felriadnak otthon a csendre, mert azt hiszik, hogy megállt a respirátor, vagy álmukban is a lélegeztetőgépek kattogását vélik hallani. A létszámhiány miatt az ügyeletek száma megsokszorozódik, hetente 30—40 órát töltenek az aneszteziológusok csak a műtőben, lényegesen többet, mint akármelyik sebész. Az asszisztensek 60%-a dolgozik orvos nélkül, főként ügyeletben, s ez teljesen szabályellenes, de ha operálni kell, nincs mese meg szabályra hivatkozás. Teljesen abnormális az emésztésük, anyagcseréjük, mert órákon át helyhez kötöttek, s amikor van néhány perc szünet, kapkodva esznek, gyorsan elszívnak pár cigit, döntik magukba a kávét, és kezdődik minden elölről...

A főorvos panaszai azért érdekesek, mert a gyógyító kollektíva „mostoha gyerekei", akik negyedszázada bizonygatják minden eredmény nélkül, hogy az érzéstelenítés ma nem a betegekre ve-

szélyes, hanem azokra, akik végzik. Pedig az „álmot adók álma" nem teljesíthetetlen, azt kérik: a medicina alapvető etikai-szakmai követelménye, a „nil nocere" — ne árts! — rájuk is vonatkozzék, hiszen tényleg furcsa paradoxonja a gyógyításnak, hogy éppen azok egészségét veszélyeztetik könnyelműen a minisztériumi irányítók, akik mások életéért küzdenek.

III. fejezet

AZ IGÉNYEKNEK FELÉT SEM!

Régi igazság, hogy szervezni csak azt lehet, ami van, de Magyarországon nem csupán az orvosok és ápolónők száma kevés. Nincs elegendő a kórházi ágyakból, technikai felszerelésekből sem. Bár az aktív ágyak 20—30%-a felszabadítható lenne és átadható olyan területekre, ahol krónikus a hiány, de a protekcionizmus nagyon erős. Egyfelől spórolás, másfelől pocsékolás. Drága Siemens Gigantos röntgengépeket, 16 csatornás EEG-ket vásárolnak oda, ahol erre semmi szükség, pusztán a főorvos presztizsét növelik, s nem a gyógyítást szolgálják. Pedig volna helye a pénznek, hiszen az V. ötéves terv idején 500 millió forintot fordítottak röntgenkészülékekre, 100 milliót az izotópdiagnosztika fejlesztésére (az országban 22 ilyen munkát végző laboratórium van), ám az igényeknek felét sem tudják kielégíteni. Hasonló a helyzet más területeken is. Nézzük a legfontosabbakat sorjában!

1. Megnyúlt az életkor, sok az idős, csak kórházban kezelhető ember, de nincs hová beutalni őket. A szociális otthonok is 10000 hatvan éven felüli lakos közül 160-at képesek lakójukul fogadni. Igaz, 1960-tól fokozatosan csökkentek a tbc-sek, és 5500 tüdőgyógyászati ágy felszabadult, ám ez csöpp a tengerben, mert csak az elmeosztályokra ennek tízszerese kellene. Évente 40000-en fordulnak meg itt, 100000-et kezelnek ambulanciákon, s ha még ehhez hozzászámoljuk a 150000 idült alkoholista gondozását is, egyértelművé válik, hogy a jelenlegi „kapacitás" képtelen teljesíteni faladatát.
2. Nem számoltak a demográfiai hullámzással: 1954-ben (a Ratkókorszak végén) 223000 élveszületés volt, s most ez a generáció került szülőképes korba. A kórházak zsúfoltságát fokozza, hogy vidéken sorra megszüntették a szülőotthonokat — ez is egyike a „zseniális újításoknak" —, továbbá a műtők forgalmának 75%-át az abortuszok jelentik. Az elmúlt 25 esztendőben 4 millió gyereket kapartak el, és ennek 30%-át fiatal, még nem házas nők kérték. Akik pedig vállalták a szülést, nem tudnak dolgozni, mert 100-ból jó esetben 10—12 kicsit vesznek fel bölcsődébe, óvodába.

3. A társadalom szempontjából igen fontos lenne korán felismerni s elhárítani a testi és szellemi fogyatékos csecsemők világrajöttét, de egy ilyen magzat kiszűrése 30—40000 forintba kerülne. Így aztán évente 1000—1200 olyan gyerek születik, akik életük végéig magatehetetlenek. Gondozásuk milliókat igényel még úgy is, hogy a 29 nevelőotthonban lévő 4000 fiatal csupán töredéke az ápolásra szorulóknak. Nagyobb részüket a családjuk neveli óriási áldozatvállalások árán.

4. Bár az általános orvosok számát tekintve, Európában a 6. helyen van Magyarország, nagy a „szóródás". Klinikákon, kórházakban aránytalanul sokan vannak, míg a körzetekben 3000—5000 emberre jut egy orvos, de akadnak települések, ahol nincs is rendelő. Hivatalosan az üres állások száma 5—8%-ra tehető, ám a valóság ennél lényegesen rosszabb. Számos helyen idegenkednek is ezek betöltésétől, mondván: ahol megjelenik az orvos, oda biztosan érkeznek páciensek is, akik azonban nem mindig betegek. Néhol viszont manipulálnak: az üres állásokra eső bérmaradványt szétosztják egymás között a „tűzhöz közellévők".

5. De nemcsak a közvetlen betegágy melletti „gubancok" fokozzák a problémákat, hanem ez tapasztalható a „megelőzést" szolgáló területeken is. A közegészségügyi és járványügyi szervezetekben 6500-an dolgoznak, s ennek alig egytizede orvos. Hasonlóképpen rossz az arány a laboratóriumokban, egyetemi intézetekben. Ahová lehet, inkább fizikusokat, kémikusokat, biológusokat, matematikusokat, sőt, pedagógusokat vesznek fel. Ez nem is lenne baj, ám az ő helyzetük felemás: fizetésük kevés, rangjuk alacsony presztizse senkit nem ambicionál a hatékony munkára.

6. A kuszaságok, rendezetlen ügyek tömegének felsorolásakor nem hagyható figyelmen kívül, hogy pánikszerűen ki kellett üríteni az Országos Traumatológiai Intézetet, s ehhez hasonlóan életveszélyessé vált még a gyulai, gyöngyösi, a budapesti Róbert Károly körúti és a László kórház. Az Országos Kardiológiai Intézet kilenc esztendeig épült, és a tervezett 88 millió forint helyett 240 millióba került. Ennek ellenére négy év után be kellett zárni — fertőtlenítésre! A műtők és a környező helyiségek fala, padlója, mennyezete nedvességgel telítődött, penészes lett. Azt talán említeni is fölösleges, hogy mit jelent ez akkor, ha egy szívsebészeti műtőben, ahol a mellkas órákig tátong nyitva, és abszolút csíramentes tárgyakra, levegőre van szükség, baktériumokkal telített a környezet. Így aztán nem csoda, hogy a súlyos szívműtétre várók évekig állnak sorba, de legtöbben ezt meg sem élik! Nem megoldott továbbá a 34000 vak, a félmillióra tehető halláskárosult s a mintegy 50000 mozgássérült foglalkoztatása, rehabilitálása stb.

7. Néhány évvel ezelőtt az úgynevezett „integrációs törvénnyel" megfosztották az állampolgárokat a szabad orvosválasztás jogától. Mindenkinek a lakóhelye szerinti rendelőbe muszáj menni, ahol gyakran ki vannak szolgáltatva az anyagias, agresszív szellemi törpéknek. Akiknek ez nem jó, s van rá pénzük, kénytelenek a magánpraxist folytató orvoshoz (kb. 5000 van) járni. Ebből következik, hogy bár Magyarországon az orvosoknak alacsony a fizetése, mégis magas életszínvonalon élnek, mert csak az a fizető beteg kapja meg azt a bánásmódot, amit az ingyenes ellátásra jogosult hiába is remél. És a kalmárlelkületű gyógyítók száma, akik csupán azért választották ezt a hivatást, mert jól jövedelmez, egyre több!
8. Tucatszám ismertem alkoholista, narkós és morálisan gyönge tartású orvosokat, de a magatartásukat sérelmező feljelentések általában válasz nélkül maradnak, mert a „kebelbeliek" szolidaritása egyetlen foglalkozásnál sem olyan erős, mint itt. A nagyon súlyos vétségeket is elsimítják, polgári bíróság elé elvétve kerülnek ügyek, legfeljebb akkor, ha a felháborodott lakosság megnyugtatása miatt ez kikerülhetetlen. Ám ilyenkor is csak az „alsóbb régiókból" áldoznak fel valakit: főorvos tárgyalásáról soha nem hallottam, noha az igazán „kemény" etikátlanságokat ők merik, tudják elkövetni. A Béres-cseppek körüli huzavona azért tartott évekig, mert a feltaláló nem fogadta el a neves professzor „ajánlatát", hogy fele-fele arányban részesüljenek a haszonból. Nem is lett gyógyszer az egyébként valóban hatásos roboráló folyadékból, igaz, drogériákban árusítják, de egy tv-kommentár szerinti *„nem is árt, nem is használ"* alapon. Annak a detoxikáló intézetnek a vezetőjét, aki éveken át fosztogatta a részegen beszállítottakat, „büntetésből" egy véradó állomás igazgatójának nevezték ki. Azt az adjunktusnőt, aki egy rákban meghalt férfi félmillió forintos takarékbetétkönyvét sikkasztotta el, körzeti orvosnak minősítették vissza, s bár a pénz nem lett meg, nem kötelezték kártérítésre. Az újságok ezekről a perekről nem tudósíthatnak, sajtózárlatot rendelnek el, mert a hírek a „szocialista egészségügy hitelét rontanák"! Pedig fontos lenne megtudni az állampolgároknak, hogy 1981-ben miért tárgyalt az Etikai Bizottság 24 esetben orvos-beteg kapcsolatában magatartásbeli panaszt. Orvos-orvos között ugyanennyi volt, orvos-szakdolgozó között 6, alkohollal kapcsolatos kifogás 23 esetben. Szakmai fegyelmit kapott 39, műhibát követett el 29, táppénzcsalásban segédkezett 5 és ennyit vontak felelősségre a segítségnyújtás elmulasztásáért is. De ez csak minimális töredéke a valódi számnak, a nagyobbik részt eltitkolják, s még azt sem törlik az orvosi nyilvántartásból, aki többször, visszaesően vétkezik!

IV. fejezet

MODOR ÉS MŰVELTSÉG

A hetvenes évek elején dr. Magyar Imre professzor felmérést végzett a medikusok körében, arra keresve a választ, mennyire tájékozottak az általános műveltség terén a jövő orvosai. A *Valóság* című folyóiratban publikált tanulmánya óriási vihart kavart, hiszen azt merte kimondani, hogy szégyenletesen műveletlenek. Semmit nem tudnak a történelemről, politikáról, alig ismerik a klasszikusokat, a ma élő művészekről fogalmuk sincs. Ami ennél is elszomorítóbb: nem is érdekli őket. Ez a közömbösség azért felháborító, mert a testileg-lelkileg sérülteknél terápia lehet egy versidézet, vagy rábeszélni olyan könyvre, amely pszichésen segíti elő a gyógyulást. Különösen manapság, amikor a modern medicinában egyre jobban előtérbe kerül, hogy a gyógyszeres kezelés mellett ajánlatos törődni a személyiséggel is. Elsősorban vidéken lenne nagy szükség az ízlésformálásra, hiszen a beutaltak közül sokan a környező tanyákról, falvakból érkeztek, s most van életükben először idejük nyugodtan végigolvasni egy regényt, és nem mindegy, hogy mivel kezdik. E kultúrmissziós feladat az orvosokra várna, de tájékozatlanságukat szégyellve leintik az érdelődőket. Fiatal belgyógyász ismerősöm levele azt példázza, hogy a szakbarbárság milyen veszélyeket rejt:

„Már a gimnáziumban is erre a hivatásra készültem, és csak a kémiát, fizikát, biológiát magoltam, más tantárgyak nem érdekeltek, csupán annyira, hogy felelni tudjak. Az egyetemen se szorgalmazta senki a művészeteket, időnk is kevés volt a kulturális jellegű passziókra. Kórházba kerülve nyakig merültem a munkába: ügyeletek, készülődés a szakvizsgára. Könyveket azért vásárolok, de ez inkább lakásdísz, egy orvosnak adni kell a külsőségekre. Így aztán az emberek azt hiszik, hogy a mi fajtánk szuperkulturált, pedig éppen az ellenkezője az igaz — általában! Tudom, az emberi kapcsolatok kultúrájának a gyógyító munkában kell(ene) a legfejlettebbnek lenni, mert ha sebeire, megaláztatásaira itt is rúgással, durva hangon válaszolnak, hova forduljanak. Hajdan az orvosok egyben tanítók is voltak, a szó mágusai, míg a mostani generáció borzalmas hiányosságokkal rendelkezik mind szakmai, mind kulturális téren, mert specializálódni akarnak. De az az integrálódás helyett a differenciálódást idézi elő, hiszen kis területre koncentrálódnak: a sebészetre, urológiára és így tovább. Már medikusként is azt a részt látjuk az emberből — szemét, fülét, szívét, fogát stb. —, amit majdan gyógyítani akarunk. Ám arra nem gondolunk, hogy az ember elsősorban nem a munkánk tárgya, hanem individuum,

s ha megérzi a tanácstalanságunk mögött rejtőző hiányosságokat, attól fosztjuk meg, amire a legjobban szüksége van: az orvos tudásába vetett hittől. Persze ma is akadnak Schweitzerek, a jóság, a tudás, az emberszeretet megtestesítői, de manapság a jó modor sem divat. Az ország nemcsak gazdaságilag közepesen fejlett, de a rendi világon túlhaladva az elmúlt 35 év alatt nem alakult ki az új, demokratikus, mindenkit egyformán illető s megbecsülő érintkezési forma. Sartre-nak Az ördög és a Jóisten *című színdarabjában a főhős egyebet sem tesz, mint embertársaiért küzd, vérzik, ám elszigeteltsége örökkévaló. Ő a nagy idegen. Ez lenne a tendencia? Iszonytató talány!*"

V. fejezet

AZ ÉLETMENTÉS NEM FONTOS

Csak Budapesten több ezer baleset vagy rosszullét tanúi lehetnek a járókelők. Pillanatok alatt körbeállják az eset színhelyét, s egymásnak mondogatják, mit kellene most tenni. Gyakran orvos is van a nézelődők között, de nem avatkozik az egészbe, mert nem ismeri a sürgősségi és helyszíni ellátás alapvető módjait. Egyízben utcai baleset színhelye mellett mentem el orvos ismerősömmel — országos hírű klinikán dolgozik belgyógyászként —, és meglepődtem, amikor a segítségnyújtás minimális szándéka nélkül továbbment. „*Amit most teszek* — mondta —, *a bűncselekmény határát súrolja, nem is beszélve az orvosi etikáról, de nem tudom, mit kell tenni ilyen esetben. Az egyetemen komoly elméleti tudást szereztünk, ám gyakorlatit keveset. Akik elvégezték a mentőtiszti tanfolyamot, azok most nem iszkolnának tovább, mert tudják, hogyan nyúljanak a beteghez, de ez a kurzus nem kötelező. Tehát nagyon sokan úgy lesznek orvosok, mint én is* — tette hozzá —, *hogy nincsenek tisztában az elsősegélynyújtás és a helyszíni ellátás alapvető módjaival.*" Valóban igaz lenne, hogy nem tud elsősegélyt nyújtani minden orvos? — tettem fel nagyon sok szakembernek a szinte vádként ható kérdést. Most következzék néhány részlet a válaszokból.

1. Az Egészségügyi Minisztérium oktatási osztályának vezetője:

— A legutóbbi tantervmódosításnál már gondoltunk erre. Adminisztratív úton utasítottam az egyetem rektori hivatalát, hogy a sürgősségi ellátást iktassák be a sebészeti, illetve a belgyógyászati tananyagba. Az elméleti oktatással nincs baj, sőt, a mentőtiszti tanfolyam arra épül, amit a hallgatók öt év alatt tanultak. Azt fogja össze racionálisan. Hogy miért önkéntes? Az egyetemi kötelező

óraszám hetenként 36 óra, ennek negyven százaléka az elmélet, hatvan a gyakorlat. De melyik tantárgyat milyen óraszámban tanítanak, azt a rektori hivatal dönti el. A mentőtiszti tanfolyam öt héten át 72 órát vesz igénybe. Ha ezt kötelező jelleggel be akarnánk iktatni a tantervbe, valamelyik professzor óráiból kellene elvenni, ám kiéből! Mindegyik a saját területét tartja a legfontosabbnak. Szerintem ugyan hasznos ez a tanfolyam, nagymértékben elősegíti a cselekvőképesség kifejlődését, nem lepődnek meg váratlan esetekben sem, de a mentőknél tanultakat pár év múlva elfelejtik. Éppen ezért praktikusabb, ha rábízzuk a hallgatókra, hogy ki akarja igénybe venni ezt a lehetőséget.

2. Két végzős medikus véleménye:

— Az évfolyamnak alig egynegyede jelentkezett a mentőtiszti tanfolyamra, s ezért meglepő, mert azok, akik hivatásukká az emberi élet megóvását választották, ilyen közömbösen fogadják a legalapvetőbb tudnivalók elsajátításának lehetőségét, pedig itt olyan esetekkel találkozhatunk, amivel talán soha többet. Mégis kevesen jönnek. Részben azért, mert semmiféle előnyt nem jelent az elhelyezkedésnél, de a legfőbb ok talán az, hogy közömbösek, durvábban fogalmazva, lelkiismeretlenek. A szakosodási tendencia az orvosképzés egyik nagy hibája. Arra nem gondol senki, ha tegyük fel egy gyerekgyógyász elmulasztja a segítségnyújtást, mert az egyetemen erre nem készült fel, sokkal nagyobb hangulatkeltés az orvosok ellen, mintha tétovázva is, de igyekezne segíteni, valamit azért csak tud. Az orvosok között az a helytelen szemlélet alakult ki, hogy a sürgősségi ellátás csak a mentők feladata!

— Elméletben ugyan oktatják a tennivalókat a belgyógyászati és sebészeti előadásokon, de két különböző módon. Hogy melyik a jó, azt csak a mentőtiszti tanfolyamon tanuljuk meg. Az intubációt és az újraélesztést elméletben magyarázzák el az egyetemen, eszközbemutatóval nagyon ritkán. Ezért fordulhat elő, hogy körzeti vagy szakorvosi rendelőbe, netán a klinikára is mentőt hívnak, mert a kolléga nem tud újraéleszteni. Lényeges, hogy a mentőzésnél nemcsak különböző betegségeket ismerünk meg, hanem különböző környezeteket is, fejlődik az emberismeretünk. Előfordul, hogy öngyilkosokhoz vagy idegbetegekhez hívnak ki, sokan azonban így akarják otthonról zárt osztályra vitetni idősebb hozzátartozójukat. Aztán: nem elég a diagnózist meghatározni, el is kell „adni" a beteget. A kórházi ügyeletes kollégák igyekeznek másik intézetbe irányítani, nagy leleményességet igényel, hogy főleg a haldoklókat felvegyék. Ez rontaná a statisztikájukat, s előfordul, hogy addig „kocsiztatnak" összevissza a városban, míg a mentőben exitál a beteg.

3. Az Országos Mentőszolgálat főorvosa:

— Az egyetem csak előadóhelyiséget biztosít számunkra, oktatókról, demonstrációs eszközökről nekünk kell gondoskodni. Természetesen nem önzetlenül tesszük. A vizsgán megfeleltek közül a legjobb ötven-hatvan medikust mentőtiszti beosztásban alkalmazzuk az egyetem befejezéséig. Erre azért van szükség, mert évente Budapesten közel 70000 esetben vonulunk ki, s miután a mentőorvosi státuszunk korlátozott (15 fő), ők a súlyosabb, míg a medikusok a kisebb funkcionális rosszullétekhez mennek ki. Így a betegeket majdnem kész orvosok látják el, és ha netán valami problémájuk lenne, URH-készüléken segítséget kérhetnek. Az igényeknek megfelelő létszámú orvost nem tudunk alkalmazni, s főleg nem a kórházaktól, körzetektől elvenni. Ezzel a megoldással viszont gyakorlati tapasztalathoz segítjük a medikusokat, sokkal nagyobb rutinnal kezelik a betegeket később, mint akik csak a klinikai gyakorlatokon kerültek ágyközelbe. Úgy vélem, a tantervben lenne nekünk is helyünk, csupán a régi dolgokat nem kellene oktatni. Például a gyógyszertanban még olyasmiket is be kell magolni, amiket már évek óta nem írnak fel. De ki meri kimondani, hogy ezekre nincs szükség. Az így nyert időben kötelezően oktathatnák az ország mind a négy orvosegyetemén a sürgősségi ellátást, mert az igazi gyógyítónak a saját szakterületén kívül is, minden esetben fel kellene találnia magát. Az nem megnyugtató elintézési mód, hogy a professzorok csupán a hivatástudatra számítva az önkéntességet pártolják, bár a lelkiismeretesség szép emberi tulajdonság az orvosoknál, de hozzáértés, szakértelem nélkül nem sokra mennek vele a bajba jutottak, a rászorulók!

„ZÁRÓJELENTÉS"

Az ábécé valamennyi betűjére (a-tól a zs-ig) jutna egy-egy fejezet a betegellátás területein mutatkozó hiányosságokból, de csak kötetekre menő terjedelemben lehetne felsorolni valamennyit. Negatívumokból ennyi is elég. Ám az országba látogató, s magát ott kezeltető külföldi vagy „idegenbe szakadt hazánkfia" mindezekből semmit nem lát. Azt tapasztalja, hogy a fogorvos olcsó, a reumatikus és más fájdalmakat kúráló fürdők tiszták, a masszírozások eredményesek, a szépülni vágyókat világszínvonalon „kozmetikázzák" a Honvéd kórházi vagy a Szövetség utcai plasztikai sebészeteken. Nekik valóban nem lehet panaszuk, pénzükért kényelmes kórtermet kapnak, csinos nővérek mosolyognak rájuk, az orvosok rutinja, szakértelme is kiváló. De azokkal szemben, akik nem devizáért, hanem „állampolgári jogon" szeretnének gyógyulni,

megszűnik a kedvesség, gyakoribbak a műhibák, az elfertőzött sebek, durvább a hang, elkapkodott a vizsgálat. Miattuk, a Magyarországon élő, közel tizenegymillió ember egészségének védelmében mondtam el néhány fejezetet tapasztalataimból, hiszen sokkal többet, színvonalasabb ellátást érdemelnének — joggal —, mint amit kapnak.

„Egyedül nem megy..."

— Gondolatok a magyar filmek múltjáról, jelenéről —

— Kell egy csapat! — hajtogatja Sándor Pál nagy sikerű filmjének hőse a Régi idők focijában, s ez az óhaj manapság nem csupán a sportra érvényes. A magyar filmművészet sem nélkülözhetné azt a „teamet", amelynek tagjai a hajdan kivívott ranghoz méltóan helyt tudnának állni alkotásaikkal otthon és külföldön. Mostanában azonban a közönség ritkán kíváncsi a hazai produkciókra, főleg értelmiségi körökben nem szokás ezeket a filmeket dicsérni, mert attól félnek számosan, hogy kulturális analfabetizmussal vádolnák őket. Joggal merülhet fel sokakban a kérdés, hogy tényleg rosszak-e az utóbbi esztendőkben készült filmek, s ha igen, miért díjaznak mégis annyit a nemzetközi fesztiválokon? Gyakran elhangzik vádként, hogy a rendezők keveset törődnek a közönség igényével, helyette a napjainkban divatos sznobizmusnak hódolva, csak „külföldnek", netán egymásnak készítenek filmeket, melyek szakmai berkekben sikert aratnak, de a „nagyérdeműt" nem érdeklik. Kritikusok, esztéták elemzik régóta az okokat, különböző oldalról vizsgálva, ám úgy haladnak előre, mint a körhintában ülők, akik utaznak ugyan, mégsem érnek sehova.

Rövid dolgozatomat én sem a „felfedezés" igényével írom, csupán rövid és tájékoztató jellegű képet szeretnék adni a magyar film múltjáról, jelenéről. A jövő tendenciáiról azért nem szólok, mert — a mostani helyzetet ismerve — nincsenek. Pontosabban: a rendezők próbálkoznak különböző utakkal, módszerekkel, de az akcióterület, a cselekvési szabadság korlátozott. A megújulásnak, a közönséggel való újratalálkozásnak az lenne az egyik feltétele, hogy ne általános koncepciójú — „mindenből egy keveset" — elvű alkotások szülessenek. Amikor valaki szerelmi történetet akar forgatni, ne legyen kötelező a penzum, hogy az egyik szereplőnek ideológiailag ilyennek kell lenni, a másiknak olyannak. Egy érték legyen: a minőség! Ám amíg akadnak lenézett műfajok — pl. a vígjáték —, a receptúrát „felülről súgják", nevezetesen: legyen benne egy kis politikum, egy kis meztelenkedés, egy kis nyelvöltögetés a rendszerre stb., képtelenség megteremteni a párbeszédet a közönséggel.

A Magyar Filmgyártó Vállalaton — rövidítve: MAFILM — belül négy játékfilmstúdió működik. Az Objektív, a Dialóg, a Hunnia és a Budapest. Viszonylag önálló művészi s gazdasági szabadságot élveznek, különösen azóta lett demokratikusabb a légkör, hogy a régebben főgyártásvezető Föld Ottót nevezték ki igazgatónak. Megszűnt az alá- és fölérendeltségi viszony, a stúdiók művészeti, dramaturgiai tanácsa élhet javaslattevő jogával, hogy melyik ötletet fogadják el. A megvalósításhoz azonban a felügyeleti szerv, a Filmfőigazgatóság — vezetője: Szabó B. István — engedélye kell, s a témákat bármikor megvétózhatják, a kész forgatókönyveket átírhatják, sőt: a már befejezett produkcióknál pótforgatást rendelhetnek el. De mindezek csak akkor következnek be, ha „ideológiailag zavaros a kép". Az is előfordulhat — mint pl. Bacsó Péter: Tanú című filmjével —, hogy néhány elvtársnak problémája lévén a mondanivalóval — magukra ismertek! —, hiszen az 50-es évek személyi kultuszának mocskait teregette ki a rendező, ezért dobozban várt éveket a film, „vetítési szilenciumot" rendeltek el.

A kétesztendőként Pécsett tartott fesztiválokon mindig terítékre került: miért vannak különböző stúdiók, amikor nincs önálló arculatuk, a nézők nem tudják megkülönböztetni, hogy a filmek melyik műhelyben készültek. Ebben van némi igazság, de a figyelmes szemlélődő észreveszi, hogy a Dialógban csoportosul Kovács András nemzedéke, s főleg itt készülnek Palásthy György gyermekfilmjei, továbbá itt kapnak többnyire lehetőséget a pályakezdők. Míg az Objektívban Kósa Ferenc, Szabó István generációja dolgozik, akik egykor megalapították a Balázs Béla Stúdiót, de onnét kiöregedvén, szükségét érezték, hogy együtt maradjanak. Lehetne folytatni a szelektálást, ám az tény: hiányzik a pontosan körvonalazott stílus a stúdió tevékenységéből. Ezt jelentősen akadályozza, hogy műfaji csatározások dúlnak a dokumentaristák — Vitézy László, Dárday István, Szalai György körül gyülekezők — és a fikciós szisztéma hívei között. Mit is jelent ez a gyakorlatban?

Számosan azt vallják, hogy a „mozinak" bizonyos álomnak is kell lennie. Nem a hazugság értelmében, hanem formaiban: hősökre, valami fajta transzpozíciókra mindig szükség van, legyen az érzelmi, gyakorlati. Mostanában azonban túl sok a szimbólum, és emiatt a közönség nem érti a lényeget. A „lila mélységeket" kutató rendezők ködösen fogalmaznak, ezzel szemben a dokumentaristák nyíltan beszélnek a problémákról, bevonják a nézőket az együttgondolkodásba. Mindkét polémia hívei saját igazuk mellett kardoskodnak, pedig ha csupán a maguk véleményét tekintik kizárólagos jogosságúnak, az diktatórikus ízlésterror, amivel megkérdőjelezik a „középütt levő" Jancsó Miklós vizióinak, Bódy Gábor látványextázi-

sának és a közelmúltban tragikusan elhunyt Huszárik Zoltán festői szépségű filmjeinek értékét, fontosságát.

Sajnos a magyar filmgyártásban erősen érezhető a „műhelyvakság", hogy az irányzatok képviselői csak a szubjektivizmusuk optikáján keresztül hajlandók a témák között válogatni. A vesztes természetesen mindig a néző, hiszen a produkciók állami dotációval készülnek — stúdiónként évente 5—5 film —, és a költségeket eleve belekalkulálják a kulturális keretbe. Hogy ez jó vagy rossz befektetés, nos, éppen ez függne a filmek minőségétől, de az esztendőnkénti húsz alkotásból kevés az eredeti hangvételű, sikeres mű. Ez azonban nem csupán a rendezők hibája, hihetetlenül vétkes a kritika is, mert következetesen azokon a filmeken élcelődnek, amelyekre tódul a közönség. Keményen ledorongolták Szalkai Sándor könnyeket fakasztóan kacagtató Kojak-paródiáját, vagy a más műfajú, a varázslatos impressziókat megjelenítő Huszárik Zoltán Csontváryját. Hasonló kíméletlenséggel bántak az 56-os eseményeket megelőző hónapokat elemző, kegyetlenül igaz alkotással is, Kósa Ferenc: Mérkőzés című munkájával. Ez utóbbi esetben azért, mert a kultúrpolitika roppant érzékeny a közelmúlt problémáit, s ezen belül a népi, nemzeti sorskérdéseket feszegető művekre.

Gyanakodva figyelik, hogy Kósa Ferenc — Csoóri Sándorral karöltve — miért mindig a hazában való gondolkodást vállalják fel, s teszik ezt engedmények nélkül, hittel, nem tagadva, hogy elkötelezettek a közösség iránt, melyből vétettek. Vagyis: a tízegynéhány millió honfitársukat szolgálják, akik részben otthon, míg mások szétszóródva élnek a világban. Azokat a költőket vallják példaképükül, akik elveikért, ha kellett a végvári csatában vagy a segesvári ütközetben álltak ki, s ha a szárszói síneken találták meg ezt a feladatot, attól sem riadtak vissza. Kósa Ferenc minden filmjében az emberi tisztességet, a morális magatartási formákat sorakoztatja fel. Nem véletlen, hogy a többszörös olimpiai bajnok, Balczó András küzdelmét bemutató munkáját, a Küldetést, százezrek nézték meg, tömve voltak a mozik, még a földön is ültek, noha nem használt közönségcsalogató trükköket. Nem vetkőztek lányok, nem üldöztek gyilkosokat, csupán arról szólt, hogyan kell, kellene gondolkodnia, élnie minden becsületes embernek.

Ám aki a nemzetért aggódik, számíthat a kioktató hangvételű bírálatokra. Suttyó zsurnaliszták, a párt bértollnokai magyarázták el Fábri Zoltánnak, hogy a Fábián Bálint találkozása Istennel... és a Magyarok című filmdrámái, amelyek Balázs József regényei alapján készültek, miért „elhibázott" alkotások. Kioktatták Kovács Andrást is, egyben felhívták a nézők figyelmét arra, hogy ne higgye-

nek a szemüknek, mert a Ménesgazda — Gáll István könyvének adaptációja — valójában nem az ötvenes évek politikai szférájának konfliktusait rajzolja fel, hanem egy kis faluban élő, néhány „deklasszálódott elem" szorongatott helyzetét mutatja be. Az egyik legismertebb hazai filmesztéta, Almási Miklós úgy értelmezi ezeket a produkciókat — idézem: *„A műveket, látásmódjukat, eszközeiket nem közös alkotói tendencia fűzi össze, csak egyetlen meghatározható gesztus: másképp láttatják a múltat, másképp, mint ahogy eddig tudtunk róla, ahogy eddig élt bennünk, felfedezésük — átköltés. Dokumentumszerűen valós, vagy álomszerűen fiktív ez az újraírt történelem, mindenképpen: másszerű."*

Valóban az! — tehetjük hozzá, hiszen ez a mellébeszélés lefordítva annyit jelent, hogy az eddigi történelemtanításnál „másszerűbb", vagyis: igazabb, s jelentősen hozzájárulnak az évtizedeken át „lekozmásított" tudatváltozáshoz. — A tények „kétarcúsága" manapság különösen fontos a politikusoknak, és ez nem kedvez a dokumentaristáknak. Bizonyíték erre Vitézy László Békeidő című tényfilmje, amiben egy tsz-elnök harcát követi végig: elszánt küzdelmét a hatalommal, az állásukat féltő, ostoba funkcionáriusokkal. — Noha Mannheimben (NSZK) nagydíjat nyert, a hazai moziválallat forgalmazói úgy ítélték meg, hogy a budapesti nézőket nem érdekli a tsz-problematika, tehát nem érdemes sokszor vetíteni. Szerencsére a televízió — a külföldi sikereken felbuzdulva — bemutatta, s közel ötmillióan voltak kíváncsiak Vitézy alkotására.

Kétségtelen: a mozik hatékonysága csökkent az utóbbi években, de ezért elsősorban a forgalmazók a felelősek. „Kifelé" számmisztérium-játékokkal bizonyítják, nem is olyan kétségbeejtő a helyzet, de ennek oka, hogy az eladott jegyek után kapják a különböző dotációkat, vezetők a magas prémiumokat, ám a nézőszám nem a realitásokat tükrözi. A legismertebb csalafintaságok közé tartozik, hogy a preferált filmeket oda küldik, ahol tömegesen „kivezényelhetők" a nézők: nevelőotthonokba, laktanyákba és — börtönökbe. Azt talán említeni is fölösleges, hogy csak a semlegesített témájúakat. A „rázósabbak" véletlenül sem kerülnek még a központi mozikba sem, nincs propagandájuk, és néhány nap után leveszik a műsorról, mondván: senki nem kíváncsi ezekre a filmekre. Az elidegenítés szisztémája közismert, hiszen tipikus mentalitás a „béketáborban", hogy amit az egyik kézzel adnak, elveszik a másikkal.

A kritikusok, a kulturális élet vezetői az 50-es és 60-as éveket emlegetik megszépítő mítosszal: bezzeg akkor!... Igen, akkoriban lényegesebben többen jártak moziba, de a filmet az idő tájt a legfontosabb művészetnek tartották, nem jelentett konkurrenciát a te-

levízió, és nagyobb szinkronitás alakult ki a rendezők és a közönség ízlése, igénye között. Egy-egy bemutató nemcsak művészi, hanem politikai eseménynek is számított. Aktuális, fontos kérdéseket feszegettek: Kovács András: Nehéz emberekje, vagy Bacsó Péter: Jelenidője a munkásdemokrácia problémáit elemezte. Ám a gazdasági fellendülést stop követte, s ez nagyfokú illúzióvesztéssel járt. Az emberek, hogy anyagi jólétüket megőrizzék, feladtak egy csomó szabad időt, nyitottságot, mobilitást. A mostanában tapasztalható nehézségeket fokozza, hogy felelős tisztségbe neveznek ki filmes területeken oly pártfunkcionáriusokat, akik évek óta egyetlen magyar produkciót sem néztek meg. A nézőszám jelentős mértékű csökkenésében közrejátszik az is, hogy nincs sztárkultusz, noha rengeteg olyan magyar színész van, aki miatt bemennének a moziba. Mielőbb változtatni kellene azon a bután szemérmes tévhiten, hogy ez a fajta reklám a kapitalista filmgyártás előjoga.

Nem kerülhető ki az a valós gond sem, hogy az utóbbi esztendőkben kevés szerzői film — amikor a rendező írja a forgatókönyvet — képes túllépni alkotójának privát érdeklődési körén. Ebből következik, hogy a szűk baráti társaságán kívül a felvetett téma mást alig érdekel. Kitűnő példája ennek Szörény Rezső BUÉK-ja és Elek Judit Majd holnap című munkája. Ide sorolható még a Hinsch György rendezte Illés Endre-dráma, a Naplemente délben és Grunwalszky Ferenc Utolsó előtti ítéletje. Steril világ, szimpla tartalom, és a már említett „lila mélységben" elvész a cselekmény. Senkit nem érdeklő részletekkel bibelődnek, hiányzik belőlük a felfedező erő. Teljes mértékben egyetérthetünk Csala Károly kritikussal, aki azt írja: *„Ami a valóságfeltárást illeti, mindennemű dogmatizmus, a módszerek mindenek felett felfogása előbb-utóbb éppenséggel a valóságábrázolás eltorzításához vezet."*

Tényleg elszakadtak a közönségtől a rendezők, valamiféle álomvilágban lebeg többségük, és nem hallgatnak a „nép" véleményére, hogy elég a dumából, tettek kellenek. Hiteles nyersanyagokat azonban csak a profi írók tudnak megfogalmazni, de a magyar film irodalmi kapcsolatai teljesen meglazultak. Hajdanán a tehetséges írók egész sorát foglalkoztatták, csak így születhetett meg a Talpalatnyi föld, az Emberek a havason, a Szakadék, a Körhinta, a Húsz óra, hogy csupán néhányat említsek. Bár ma is vannak Szabó Pálok, Sarkadi Imrék, Sántha Ferencek, de a tollforgatók idegenkednek a filmgyári munkától, mert hiányzik a kiegyensúlyozott alkotói légkör. Legfeljebb néhányan átengedik adaptációra művüket, s a rendező tehetségétől, tisztességétől függ, mennyire adja vissza a könyv tartalmát. Makk Károly eddigi tevékenysége azt mutatja, érdemes jó regényeket feldolgozni, s netán valakivel hosszabb

„házasságra" lépni, mint tette ezt ő Déry Tiborral, és már a Szerelem című film óriási siker lett. Igaz, elsősorban hazai, míg az alkotóknak akkor lesz presztizsük, ha fesztiválra megy a munkájuk, s ott nyernek. Ezért is van nagyobb nimbuszuk a magyar filmeknek a világban, mint otthon. De ezt nem szabad túlértékelni, hisz ezek nem mozisikerek, ilyet soha nem arattak külhonban. A kedvező nemzetközi fogadtatás elsősorban annak tulajdonítható, hogy a speciális politikai és társadalmi izgalmukon túl, olyan általános érvényű „üzeneteket" tartalmaznak a filmek, amiket mindenütt megértenek, mert a becsület az becsület, az árulás az árulás szerte a földkerekségen.

Ám ami a határokon túli nézőknek érdekes, azon a hazai közönség gyakran unatkozik, mert tapasztalatból tudják, hogy hiába van „átköltve" a múlt, akár sajátosan groteszkül fogalmazva, mint Sándor Pál Szabadíts meg a gonosztól című filmje, vagy az alig elmesélhető tartalmú Szabó István Budapesti mesékje, illetve Gábor Pál romantikus Angi Verája... de ez a magyaroknak evidencia volt, a kegyetlen valóság, s nem lelik örömüket a nosztalgikus, netán kalandos feldolgozásban. A napjaink jelenségeit elemző alkotásokat viszont azért érzik erősen manírozottnak, mert majd mind azt sugallja, hogy deviáns, degenerált nép a magyar. Jeles András Kis Valentinója a céltalanul csellengő, a bűnözéstől se visszariadó fiatal srácot mutatja mint nemzedékének modelljét; Gothár Péter az Ajándék ez a napban a nyomasztó lakáshiányát megoldani akaró nő keserű helyzetén tréfálkozik; Fazekas Lajos a Haladékban egy tehetséges értelmiségi vergődését, önpusztításának körülményeit mondja el. És mindenütt az alkohol, a szerelem nélküli szex, koszos, rendetlen lakások, alpári stílusú beszélgetések.

Hol talál ezekben a rémségsorozatokban az ember kapaszkodót? — Kell a szembesítés, nem árt, ha a napjainkról polemizáló filmekben van naturalizmus, de a különböző életformák dokumentálása miért csak az eleve reménytelenségek drámái, hogy a magyarok előtt két út áll: az egyik az alkoholizmus, s végén az öngyilkosság; a másik út járhatatlan. Az ilyen társadalomkritika azért káros, mert a pesszimista perspektívát sűríti, és a nézőkben kellemetlen érzéseket kelt. Tömegarcú emberek viaskodnak az iszapban, elveszíti autonomitását az individuum, az egyén. Harca gladiátorsors, amiben mindenképpen kudarcra van ítélve, hiszen a lázadás jogától is megfosztják.

Bevezetőmben éppen e nagy sorozatban gyártott középszerű produkciók miatt mondottam, hogy nem lehet tendenciákról beszélni. Némi „lépésváltással" azonban elérhető lenne a fokozottabb érdeklődés kiváltása, de ehhez be kellene látni a rendezőknek, hogy

a nézők „nagykorúak" lettek, napjainkban már nem elég az elcsépelt dajkamese. Az igényesebb publikum nemcsak nevetni, izgulni, hanem gondolkodni is akar. Amikor a vászonról igaz mondatokat hallanak vissza, szívesen mennek legközelebb is moziba, ám ha minduntalan azt érzik: becsapják őket, mellébeszélnek, hosszú időre elveszítik kedvüket. A 60-as évek sikerei többek közt abban gyökereztek, hogy a rendezők betartották a szabályt: „A film feladata a valóság tükrözése, őszintén feltárni a társadalom gondjait, keresni a konfliktusokat, s ezeket egy önállóan alkotó szemén keresztül kifejezni!" — Mostanában azonban inkább utána kullognak az eseményeknek, s ahelyett, hogy beleavatkoznának, felfedeznének valami újat, a nagy üresség nek zsonglőrködnek.

Hiányoznak a színvonalas gyerek- és ifjúsági filmek is, noha éppen ezzel a korosztállyal kellene leginkább törődni, hiszen ekkor dől el, hogy rendszeres moziba járók lesznek-e később vagy sem. — A fölfokozott érdeklődést, igényt bizonyítja, hogy Bacsó Péter: Ki beszél itt szerelemről?, Rózsa János: Vasárnapi szülők, Szomjas György: Kopaszkutya, Almási Tamás: Ballagás című filmjénél tolongtak a jegyekért a tizenévesek. De mivel Magyarországon évtizedek óta az intézményesített cselekvés bűvöletében élnek a kulturális ügyek vezetői, pontosan kiporciózzák, hogy mennyi történelmi, hány szerelmi stb. témájú film készülhet el. Ha nincs megfelelő alapanyag, akkor is, legfeljebb „feltupírozzák", mint tette ezt Sós Mária a Boldogtalan kalapban. Bár az összekuszálódott, tönkrement házasságok okainak boncolgatása aktuális feladat, diagnózisa annyira közhelyszerű, hogy bemutatásához az „eszi, nem eszi, nem kap mást" cinizmusával járulhattak hozzá az illetékesek.

Örök dilemma, hogy mitől lesz sikeres a film. Úgy senki nem áll a kamera mögé: most közönség- vagy kifejezetten művészfilmet forgatok. Aki ezt mondja, nagyzol, netán utólag ideologizálja így filmjeinek pályafutását. Sok függ az aktualitástól, a véletlentől, a látványtól, de a szuperprodukciókhoz Magyarországon nincs pénz. Néha ugyan megkockáztatnak ilyen vállalkozásokat, legutóbb a fiatal Bódy Gábor kapott erre lehetőséget, aki Weöres Sándor prózaversének alapján forgatta a Psychét. A hazai viszonyokhoz képest káprázatosan pompázó film azonban nem telítődik meg tartalommal, úgy csillog, mint egy összesöpörhetetlen tükörcserépmező. A vitathatatlanul tehetséges rendező két részre nyújtott celluloidköltemény e milliókba került, ám ez egyben intő példa is arra, hogy a hollywoodi szisztéma nem garantálja a sikert, ha a téma vagy annak feldolgozási módja nem találkozik a közönség igényével.

Hasonló sorsra jutott Dobray György: Az áldozat című filmje is, pedig érdekes teóriát, a viktimológiát járja körbe, azt a kriminalisztikai elméletet, hogy előre meghatározható az áldozat személye. A rendező ügyesen adagolja az izgalmat, de valami mégis hiányzik az egészből. Sándor Pál Ripacsokja viszont sokakat vonzott, zenéjének szövege — „Egyedül nem megy" — napok alatt sláger lett, s a két főszereplő — Garas Dezső és Kern András — bohócjátéka azért váltott ki katarzist a nézőkben, mert tréfálkozásaik közben a lét alapkérdéseit feszegették.

Bár az elmúlt néhány év premierjeinek listája közel sem teljes felsorolásomban, az önkényesnek tűnő válogatásban van némi rendszer. Az említett filmek a pislákoló, fel-felvillanó, s néha messzire világító fényt illusztrálják, hogy az újonnan felfedezett históriku szemlélettől, napjaink tényszerű ábrázolásán át a spekulatív ötletkezelésig mennyiféle színt lehet találni a magyar filmművészet spalettáján. A tények átszivárognak a fikciós alkotásokba és fordítva, de csak keveseknek sikerül az évtizedes állóvizes pancsikolásból kitörni, a kudarc nélkül eredetit alkotni. Nem a kísérletezést vetem a tempótlan, sekélyes gondolkodású rendezők szemére, hiszen bizonyára bennük is munkál a társadalomkritikai igény, ám ezt gyáván vagy görcsös erőlködéssel teszik, s ettől lebénulnak.

Mások viszont a hőbörgő rebelliskedést tévesztik össze a forradalmárok bátorságával, tiszta erkölcsiségével, és miközben tizedrangú dolgokról „szavalnak", nem veszik észre, hogy az már régen túlhaladott, senkit nem érdekel. A ma munkása régen nem olyan, mint azt hajdan a szemináriumokon tanulták, az emberek kezdik levetni a marionettfigurák cérnán mozgatható jelmezét, s az élet dramaturgiája nem azonos a filmekben ábrázoltakkal. Kevesebb szentimentalizmus és több racionalitás kell — de nem elrugaszkodva a hatás kedvéért a tényektől —, hitelesen bemutatva korunk emberének küzdelmét a rosszal, harcát a jóért, s hogy a bátrakat hiába tapossák meg, felállnak.

Ez azonban nem zárja ki, hogy nincsenek az életnek alágyűrtjei, akik a hatalomból soha nem részesülnek, de ettől még lehetnek hősök, a hétköznapok igaz emberei, mint Sára Sándor: Néptanítók című filmjének szereplői. Ezt a produkciót ugyan „csak" dokumentaristaként jegyzik, mégis elég az annyiszor meggyötört „nemzet napszámosainak" arcát, kezét, szemét nézni, és ezekből a snittekből összeállítható Magyarország fél évszázados történelme. Vagy említhetném Dárday István Harcmodorát, de... nem akarok témaés dramaturgiai javaslatokat adni, hiszen én is csupán egy vagyok azok közül, akik a kakasülőről figyelik, s aggódnak azért — a tiszteletjegyes páholyok meg üresek! --, hogy a magyar film mikor

szerzi vissza hajdani rangját. Ám ehhez a tehetség önmagában kevés. A rendezőknek meg kell szívlelni Jean-Paul de Chanois szavait: *„A közönségnek nincs mindig igaza, de annak, aki nem veszi figyelembe a közönséget, soha nincs igaza!"*

Hajnal László Gábor abban az alföldi városban, Szabadszálláson született, ahonnét az igazmondástól félő, helybéli hatalmasságok kiűzték Petőfit. Ám a költő mégsem adta fel. Ez a példa lebegett a fiatal író előtt is, amikor 1969-ben izgatás vádjával elítélték, s nem riadt meg később sem a befújt utaktól, ha gyakran el is bukott. A szovjet uralom 25. „jubileumán" amnesztiával szabadult (1970 áprilisában), egyben rehabilitálták, és nem sokkal később hetilap munkatársaként dolgozott, de mivel nem értett egyet az Újságíró Szövetség alapszabályával, 1974-ben kilépett, vállalta a szabadúszás bizonytalanságát. Szociográfiáit, verseit, novelláit, színdarabjait rendszeresen közölték a hazai újságok, folyóiratok *(Valóság, Alföld, Új Forrás, Kritika, Látóhatár, Élet és Irodalom, Új Tükör* stb.). Számos antológiában szerepelt, pl.: az évente megjelenő *Írószemmel* válogatásban, maga is szerkesztett könyveket, többek között a *Fantasztikus Világ*-ot és a *DOK '81*-et. Féltucat dokumentumfilmet írt. Két alkalommal kapott egy-egy éves irodalmi ösztöndíjat, 1980-ban pedig a Lapkiadó Vállalat nívódíját nyerte el. A Magyar Írók Szövetsége Fiatal Írók József Attila Körének 1977-től volt tagja, felszólalt az immár legendás hírűvé vált lakiteleki találkozón. Látszólagos sikerei ellenére szociográfiáinak és prózai műveinek döntő többsége a témaválasztása miatt nem jelenhetett meg, vagy ha mégis, gyakran sajtóper lett a vége. A Fiatal Írók Köre 1981. március 11-i diktatorikus felfüggesztése után úgy döntött, hogy elhagyja az országot. Azóta politikai menekültként Németországban él, s rendszeresen publikál az emigráns lapokban, szerepel a Szabad Európa Rádió különböző műsoraiban. Nyugaton ez az első könyve, második kötetének kézirata nyomdakész, a harmadikon dolgozik...

... bármerre is ficamodjon utam, sorsom, makacsul hiszek abban, hogy a szellem képviselőit nem lehet kifosztani, a hazában, népben, nemzetben való gondolkodás jogát elvenni tőle, bűnéül felróni, ha a magyarság múltját, jelenét, jövőjét félti. Sütő Andrást idézve: *„A nyelv nem szentírás, de kapcája sem akármiféle betyárkodásnak."* Márpedig egy olyan országban, ahol minden harmadik szó ismét kimondhatatlan, csak zsiványnak szegődhetnék el.

... utazásom előtt végigjártam az unalomig ismert utcákat, és séta közben Husz János legszebb imáját memorizáltam: *„Keresd az igazat, hallgasd az igazat, tanuld az igazat, szeresd az igazat, mondj igazat őrizd az igazat mindhalálig!"* Ezt az erkölcsi parancsot s néhány megírandó ötletet raktároztam el a fejemben, hiszen tudtam, hogy Magyarországon csupán a gondolatok nem jelentés- és vámkötelesek.

... az elhagyott táj álmokban is lázít. Hiába temetődnek mélyre a fájdalmak, elég egy szó, mondat, s vége az önfegyelmű hallgatásnak. A becsapottság torzító zsibbadtsága sem feledteti, hogy megraboltak harminc éven át, deportálták előlem az igazságot. Létezik-e emberség-korrektúra ebben a kettészakadt történelemben? — töprengek mind gyakrabban emigrálásom óta, mert nem akarok egész életemben megtűrt vendég vagy kiátkozott zabifelnőtt lenni, hiszen így korán elkopnak lázadásaim.

... mind többen lesznek a bátran szembenézők, akik a magyarság féltő szeretetének fontosságát felismerik, s az egyre görcsösebben markoló tenyerek bölcsőjében törhetetlenné acélosodik a zászló rúdja. Generációmnak a szenvedésekből kovácsolt érvekkel kell lázadnia, s nem hinni tovább a nemzettudat pusztulásának okait magyarázó, alibi-cikkeknek, amelyek elaltatják a lelkiismeretet.